

T.C.

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE ANABİLİM DALI

**KADER VE ÖZGÜR İRADE TARTIŞMALARI:
NECATİ ÖNER, HÜSEYİN ATAY VE
W.MONTGOMERY WATT ÖRNEĞİ**

Damla DEMİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Prof. Dr. İlhan YILDIZ

Çankırı – 2019

T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

KADER VE ÖZGÜRLÜK TARTIŞMALARI:
NECATİ ÖNER, HÜSEYİN ATAY VE
W.MONTGOMERY WATT ÖRNEĞİ

Damla DEMİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. İlhan YILDIZ

Çankırı – 2019

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Bilimsel Etik Bildirimi	iv
Tez Kabul ve Onay.....	v
Önsöz	vi
Özet	vii
Summary	viii
Kısaltmalar	ix

GİRİŞ	1
--------------------	----------

BÖLÜM 1: KADERİN ORTAYA ÇIKIŞI VE KLÂSİK KELÂMCILAR..... 3

1.1. Kader Probleminin Ortaya Çıkışı.....	3
1.2. Klâsik Kelâmcılar.....	4
1.2.1. Cebriye	4
1.2.2. Kaderiyye	5
1.2.3. Mu'tezile	6
1.2.4. Ehl-i Sünnet.....	9
1.2.4.1. Eş'arîlik	9
1.2.4.2. Maturidîlik	12

BÖLÜM 2: NECATİ ÖNER'İN ÖZGÜRLÜK VE KADER MESELESİNE BAKIŞI..... 14

2.1. Necati Öner'in Hayatı	14
2.2. Necati Öner'in Allah Anlayışı İle İlgili Düşünceleri	15
2.3. Necati Öner'in Melek Anlayışı İle İlgili Düşünceleri.....	19

2.4. Necati Öner'in Kitap Anlayışı ile İlgili Düşünceleri	21
2.5.Necati Öner'in Peygamberlik Anlayışı İle İlgili Düşünceleri.....	21
2.6. Necati Öner'in Ahiret Anlayışı İle İlgili Düşünceleri.....	22
2.7. Necati Öner'in Kader Anlayışı ile İlgili Düşünceleri	23

BÖLÜM 3: HÜSEYİN ATAY'IN ÖZGÜRLÜK VE KADER MESELESİNE BAKIŞI..... 33

3.1. Hüseyin Atay'ın Hayatı.....	33
3.2. Hüseyin Atay'ın Allah Anlayışı ile İlgili Düşünceleri.....	34
3.3. Hüseyin Atay'ın Melek Anlayışı İle İlgili Düşünceleri	38
3.4. Hüseyin Atay'ın Kitap Anlayışı İle İlgili Düşünceleri	38
3.5. Hüseyin Atay'ın Peygamberlik Anlayışı İle İlgili Düşünceleri	43
3.6. Hüseyin Atay'ın Ahiret Anlayışı ile ilgili Düşünceleri.....	44
3.7. Hüseyin Atay'ın Kader Anlayışı ile İlgili Düşünceleri.....	44

BÖLÜM 4: W. MONTGOMERY WATT'IN ÖZGÜRLÜK VE KADER MESELESİNE BAKIŞI..... 53

4.1. W. Montgomery Watt'ın Hayatı	53
4.2. W. Montgomery Watt'ın İslâm'ın Allah İnancına Bakışı ve Değerlendirmesi ..	55
4.3. W. Montgomery Watt'ın İslâm'ın Melek İnancına Bakışı ve Değerlendirmesi .	57
4.4. W. Montgomery Watt'ın İslâm'ın Kitap İnancına Bakışı ve Değerlendirmesi ..	59
4.5. W. Montgomery Watt'ın İslâm'ın Peygamber İnancına Bakışı ve Değerlendirmesi	61
4.6. W. Montgomery Watt'ın İslâm'ın Ahiret İnancına Bakışı ve Değerlendirmesi .	64
4.7. W. Montgomery Watt'ın İslâm'ın Kader İnancına Bakışı ve Değerlendirmesi .	65

BÖLÜM 5: NECATİ ÖNER, HÜSEYİN ATAY VE W. MONTGOMERY WATT'IN DÜŞÜNCELERİNİ KARŞILAŞTIRMA	72
5.1. Düşünürlerin Allah Anlayışlarını Karşılaştırma	72
5.2. Düşünürlerin Melek Anlayışlarını Karşılaştırma	73
5.3. Düşünürlerin Kitap Anlayışlarını Karşılaştırma	74
5.4. Düşünürlerin Peygamber Anlayışlarını Karşılaştırma	75
5.5. Düşünürlerin Ahiret Anlayışlarını Karşılaştırma	76
5.6. Düşünürlerin Kader Anlayışlarını Karşılaştırma	77
5.7. Cebriye ile Düşünürlerin Karşılaştırılması	77
5.8. Kaderiyye ve Mu'tezile ile Düşünürlerin Karşılaştırılması	78
5.9. Eş'arîlik ile Düşünürlerin Karşılaştırılması	80
5.10. Maturidîlik ile Düşünürlerin Karşılaştırılması	81
SONUÇ	82
KAYNAKÇA	86
ÖZGEÇMİŞ	92

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım Kader ve Özgür İrade Tartışmaları: Necati Öner, Hüseyin Atay ve W. Montgomery Watt Örneği adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

09/10/2019

Damla DEMİR

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Damla Demir tarafından hazırlanan *Kader ve Özgür İrade Tartışmaları: Necati Öner, Hüseyin Atay ve W. Montgomery Watt Örneği* başlıklı bu çalışma, 09/10/2019 tarihinde yapılan tez savunma sonucunda *oybirliğiyle* başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Felsefe* Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Danışman : Prof. Dr. İlhan YILDIZ İmza:

Üye : Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU İmza:

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YILDIRIM İmza:

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun...../...../ 201.. tarih vesayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Doç.Dr.Yüksel ÖZGEN

Enstitü Müdürü V:

ÖNSÖZ

Kader ve özgür irade meselesi geçmişten günümüze insanların hep dikkatini çeken bir konu olmuştur. Özgürlük hayatın her alanında kendini göstermiştir. Kimi zaman siyasetin, dinin, medyanın içinde yer bulmuş, kimi zaman bireyin kendi iç dünyasında yer edinmiştir. Bazıları için Tanrı'yı bulmanın yolu iken, bazıları için Tanrı'yı yok etmenin yolu olmuştur. Bu konu ile ilgili çalışma yapan düşünürler arasında Necati Öner, Hüseyin Atay ve W. Montgomery Watt da bulunmaktadır. Bu düşünürler, felsefeci, ilahiyatçı ve oryantalist gibi farklı kimliklere sahip olmalarına rağmen konunun geniş yelpazede yer alması, onların bir arada ele alınıp incelenmesini mümkün kılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen ve değerli görüşleriyle yolumu aydınlatan tez danışmanım saygı değer hocam Prof. Dr. İlhan YILDIZ'a şükranlarımı arz ederim. Tezin düzeltilmesi esnasında kıymetli zamanlarını benim için harcayan Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU ve Dr. Öğretim Üyesi Mustafa YILDIRIM'a, eğitim hayatım boyunca yetişmemde katkısı olan tüm hocalarıma ve çalışmamı tamamlamam konusunda moral ve motivasyonumu üst düzeyde tutmama yardımcı olan aileme teşekkürü bir borç bilirim.

09/10/ 2019

Damla DEMİR

Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı : Kader ve Özgür İrade Tartışmaları: Necati Öner, Hüseyin Atay ve W. Montgomery Watt Örneği
Tezin Yazarı : Damla DEMİR
Danışman : Prof. Dr. İlhan YILDIZ
Anabilim Dalı: Felsefe
Bilim Dalı : -
Kabul Tarihi : 09/10/2019
Sayfa Sayısı : ix (ön kısım) + 91 (tez) + 1 (ekler)
<p><i>Kader ve özgürlük her zaman üzerinde tartışılan bir konu olmuştur. Bu konu geniş bir yelpazede yer aldığından, insanın Allah karşısındaki durumu ele alınarak bir çerçeve oluşturulmuştur. Özellikle, özgür irade ve kaderin insan özgürlüğünü nasıl şekillendirdiği, Allah'ın iradesi kapsamında insan iradesinin ne durumda olduğu, Allah'ın ilminin fiillerin tayinine etki edip etmediği gibi sorular çerçevesinde cevap aranmıştır.</i></p> <p><i>Kader ve özgür irade meselesi her ne kadar klâsik kelâm ve felsefe literatüründe popüler bir konu ise de bu çalışma, bu ilişkiyi Necati Öner, Hüseyin Atay ve W. Montgomery Watt örneği çerçevesinde ele almış olması bakımından, günümüz literatürü açısından önem taşımaktadır. Konu itibari ile kelâmi düşünce yoğunluk kazanmıştır. Bu yoğunluk özellikle Montgomery Watt ve Hüseyin Atay'da hissedilmiştir. Necati Öner ise, daha çok kendini felsefi tabanlı yaklaşımlarıyla hissettirmiştir. Bu çalışmada, düşünürlerin aynı konu çerçevesinde ortaya attıkları fikirlerin ortak bir nokta oluşturup oluşturmadıklarını tespit etmek amaçlanmıştır.</i></p>
Anahtar Kelimeler: Özgürlük, Kader, Allah, İman Esasları

**Çankırı Karatekin University Graduate School of Social Sciences Master's
Thesis Abstract**

Title of the Thesis: The Debates of Fate and Free Will: The Perspective of Necati Öner, Hüseyin Atay and W. Montgomery Watt
Author : Damla DEMİR
Supervisor : Prof. Dr. İlhan YILDIZ
Department : Philosophy
Sub-field :-
Date : 09/10/2019
<p><i>Destiny and freedom have always been the topic of discussion. Due to its presence in a wide range, it has shown itself in many areas. In this respect, a framework has been formed by considering the situation of human beings in the presence of Allah. Especially, answers were sought within the framework of questions such as how free will and destiny shape human will, the state of human will within scope of the will of Allah, and whether the knowledge of Allah influences the determination of human actions.</i></p> <p><i>Although the issue of destiny and freedom is a popular topic in classical Kalam and philosophy literature, this study is important for contemporary literature in terms of considering this relationship within the context of Necati Öner, Hüseyin Atay and W. Montgomery Watt. As for the subject, the thought of Kalam has gained intensity. It was especially felt in Montgomery Watts and Hüseyin Atay. Necati Öner, on the other hand, made himself felt with his philosophical approaches. In this study, it is aimed to determine whether the ideas, claimed by philosophers within the same topic, form a common point.</i></p>
Keywords: Freedom, Destiny, God, Principles of Faith

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geen eser
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz.	Bakınız
HTD	Hadis Tetkikleri Dergisi
Hz.	Hazreti
s.	Sayfa
s.a.v	Sallallahu aleyhi ve sellem
ss.	Sayfa sayısı
T.C	Türkiye Cumhuriyeti
vb.	ve benzeri
vs.	vesaire
W.	William

GİRİŞ

Özgürlük kavramı birçok alanda kendini göstermiştir. İslâm dünyasında ise kader düşüncesini akla getirmiştir. Kaderin dâhil olması, iman esasları arasında yer almadığı sorusunu gündeme getirmiştir. Kaderin diğer esaslar ile bağlantılı olması, Necati Öner, Hüseyin Atay ve W. Montgomery Watt'ın diğer esaslarla (Allah, melek, kitap, peygamber, ahiret) ilgili düşüncelerini de değinmeyi gerekli kılmıştır.

Tezin ilk bölümünde, özgürlük ve kaderin İslâm dünyasında ortaya çıktığı dönemlerde, üzerinde tartışılmasına kaynaklık eden bazı klâsik kelâmcılara (Cebriye, Kaderiyye, Mutezile, Eş'arîlik ve Mâturîdîlik) yer verilerek başlanmıştır. Bu şekilde konunun daha iyi anlaşılmasına bir zemin hazırlanmıştır.

Tezin ikinci bölümde, felsefeci bir kimliğe sahip olan Necati Öner ele alınmıştır. İlk önce hayatına yer verilmiştir. Ardından, Allah'ın varlığına ve O'nun sıfatlarına yer verilerek Allah anlayışı ortaya konulmuştur. Melek, kitap, peygamber, ahiret anlayışlarından da bahsedildikten sonra kader anlayışına yer verilmiştir.

Tezin üçüncü bölümde, ilahiyatçı bir kimliğe sahip olan Hüseyin Atay ele alınmıştır. Öncelikle onun hayatına yer verilmiştir. Ardından diğer düşünürlerde olduğu gibi Allah, melek, kitap, peygamber ve ahiret anlayışı ele alınmıştır. Son aşamada ise kader anlayışına yer verilmiştir.

Tezin dördüncü bölümünde, Oryantalist (Şarkiyatçı) bir kimliğe sahip olan W. Montgomery Watt ele alınmıştır. Fikirlerini objektif bir tarzda ele almaya çalıştığını belirten Watt'ın, ilk önce hayatına yer verilmiştir. Ardından, İslâm düşüncesinde yer alan Allah, melek, kitap, peygamber, ahiret anlayışına yer verilmiştir. Son aşamada ise kader anlayışı ele alınmıştır.

Son bölümde ise, hem ele alınan günümüz düşünürlerin fikirleri birbirleriyle karşılaştırılmış hem de bu düşünürlerin tek tek klâsik kelâmcılar ile karşılaştırılması yapılmıştır.

Çalışmanın amacı, farklı kimliklere sahip olan bu düşünürlerin konu ile ilgili yaklaşımlarını inceleyerek ulaştıkları sonuçların benzerlik ve farklılıklarını ortaya

koyup bir değerlendirme yapmaktır. Bu değerlendirme yapılırken şu soruları sormamız mümkündür: İnsan, Allah karşısında özgür müdür? İnsan fiillerinin tayin edilmesi gibi bir durum söz konusu mudur? Allah'ın ilmi iradeye etki etmekte midir? Kaderin iman esasları arasındaki konumu nedir? Kader tanımının farklılaşması yorumları nasıl etkilemektedir?

BÖLÜM 1

KADERİN ORTAYA ÇIKIŞI VE KLÂSİK KELÂMCILAR

Kader ve özgür irade konusunda, günümüz düşünürleri hakkında çalışma yapmaya başlamadan önce, konunun klâsik kelâmcılar zamanında yoğunluk kazanıp ele alınmış olması, o dönemdeki bazı kelâmcıların konu ile ilgili düşüncelerine değinmeyi gerekli kılmıştır. Kelâmcıların üç temel yaklaşımı hakkında bilgi verilerek konunun daha iyi anlaşılmasına zemin hazırlanmıştır. Bu bölümde yer alan kelâm ekolleri; Cebriye, Kaderiyye, Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet'te yer alan Maturidîlikle Eş'arîlik'tir.

1.1.Kader Probleminin Ortaya Çıkışı

Kader problemi, her şeyin yaratıcısı olan Allah'ın hâkimiyeti ile bir şeyleri yapmakla görevli olan insanın özgürlüğünü doğrudan ilgilendirmiştir.¹ İrade özgürlüğü, kader problemi olarak da ele alınmıştır.² Kader probleminin ne zaman başladığıyla ilgili kesin bir şey söylenmese de sadece Müslümanlar tarafından değil, diğer toplumlar tarafından da tartışıldığı bilinmektedir.³

Bu problem Hz. Muhammed (s.a.v) zamanında yasaklanmış olmasına rağmen çok az da olsa ele alınmıştır. Hz. Peygamber'in vefatından ve Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra problemler artmış, iç savaşlar çıkmış ve Müslümanlar birbirini katletmiştir. "katl gibi bir fiili işleyen bir insan, bu fiili işlerken hür iradeye sahip midir? Yoksa kader-i ilahinin mecburi bir tatbikçisi midir?"⁴ gibi sorular sorulmaya başlanmıştır. Bu soruların kader tartışmalarına sebep olabileceği düşünülmüştür. Müslüman âlimlere göre ise, 'insanın kendi fiilini kendisi yaratması' fikri, bu düşüncenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. 'İnsanın kendi fiilini kendisi

¹ Şükran Karabulut, *Ebû Hanîfe'nin Kader, İnsan Fiilleri ve Büyük Günah Hakkındaki Görüşleri*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2008, s.28-29.

² İbrahim Civelek, *Kaza ve Kader İle İlgili Hadislerin İncelenmesi*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana 2006, s.9.

³ Tuba Altuncu, *İnsan İradesi ve Kader İlişkisi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2012, s.9; Harun Işık, *Maturidi'ye Göre Kaza ve Kader*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri 2011, s.1-2.

⁴ Celal Baydemir, *İbn-i Kemal'in Hayatı, Eserleri ve Kader Anlayışı*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2004, s.75.

yaratması' düşüncesinde, Hıristiyan felsefesi ve kelâmının büyük bir etkisinin olduğu belirtilmiştir.⁵

1.2. Klâsik Kelâmcılar

Cebriye, Kaderiyye, Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet çerçevesinde ele alınmıştır. Ehl-i Sünnet kendi arasında Eş'arîlik ve Maturidîlik olarak iki kola ayrılmıştır. Düşüncelerinde birbirlerine karşı tepkileri önemli rol oynamıştır. Öne sürdükleri fikirleri temellendirmeye çalışırken düşüncelerine uygun ayetleri kanıt olarak ileri sürmeyi ihmal etmemişlerdir.⁶

1.2.1. Cebriye

Cehmiye adıyla da anılan bu ekolün ilk temsilcisi olarak Cehm b. Safvan (ö.m.745) gösterilmektedir. Amellerde cebr (zorlama) ve mecburiyetin olduğu söylenip yapabilme gücü (istitâati) tamamen inkâr edilmiştir.⁷ Ca'd b. Dirhem, Cehm b. Safvan'ın ele aldığı cebr düşüncesini sistemleştirerek ilk kez Müslümanlar arasında yayılmasını sağlamıştır.⁸

Allah, her şeyi bilen, yaratan, hiçbir şeyin kendisine benzemediği mutlak kudret sahibi varlık olarak nitelendirilmiştir. Allah, her şeyi ezelde bildiğinden, insanın Allah'ın ezeli bilgisine aykırı davranması mümkün görülmemiştir. Aksini düşünmek, Allah'ın geleceği bilmediği anlamını ortaya çıkarmış olacağından bu durum, Allah'ın yaratıcılık kavramıyla bağdaştırılmamıştır. Allah, mutlak güç sahibi olduğundan her şeyi yapabilme gücü O'na verilmiştir. İnsana ise, hiçbir şekilde güç yapma yetisi verilmemiştir. Bu düşünceye göre, insan hem Allah'ın ilmine aykırı davranmadığından hem de irade ve güç yapma yetisine sahip olmadığından

⁵ Harun Işık, *Maturidi'ye Göre Kaza ve Kader*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri 2011, s.12-14.

⁶ Fethi Kerim Kazanç, "İslâm Kelâmında İnsan Fiileri Bağlamında Kader Anlayışı", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, cilt: VII, sayı: 4, 2007, s.136-137.

⁷ Davut Küskü, *Kur'an'ın Kader Konusuna Bakışı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s.8.

⁸ Halil İbrahim Coşar, *Kader Anlayışının Kur'an Bağlamında Sosyo-Psikolojik Tahlili*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010, s.49.

eylemlerini mecburen ortaya koymuştur. Eylemi yapanın da yaratanın da Allah olduğu belirtilmiştir. “...fiiller bizde ne zaman yaratılırsa o zaman var olurlar, yaratılmazsa da olmazlar”⁹ şeklinde ifade edilmiştir.

Her şey Allah’ın takdirine bağlanmıştır. İrade yok sayıldığından seçim ortadan kalkmıştır. Bu durum, insan sorumluluğunu tamamen ortadan kaldırdığından insan bir robota çevirilmiştir. İnsanın fiilleri, taşın yuvarlanması, güneşin doğup batması, suyun akıp gitmesi gibi durumlara benzetilmiştir. Bu şekilde fiillerin mecazî anlamda ele alındığı ortaya konulmuştur. Başka bir deyişle insan, Allah’ın koyduğu kanunlara (sünnet-i ilahiye/doğa kanunları) bağlı bir şekilde, iradesi olmadan fiillerini meydana getirmiştir. Böylece hem insanın fiilleri hem de dünyanın işleyişi, sünnet-i ilahiyeye başka bir deyişle, Allah’ın koyduğu kanunlara bağlı olarak devam etmiştir. Hem bu kanunların hem de insan eylemlerinin değişmediği vurgulanmıştır.¹⁰ Her şey Allah’ın takdiriyle (kader/ Allah’ın önceden belirlemesi) olduğundan iyilik, kötülük, cennet ve cehenneme gitmek insanın iradesine bağlı kılınmamıştır.

Cebriye’nin bu düşünce yapısına sahip olması, Allah’a ortak koşulmasını engellemek, Allah’ın önceden bildiğini ve bilgisinde değişimin mümkün olmadığını göstermek, başka bir deyişle, O’nun yaratıcılık özelliğine zarar gelmesini engellemek için ortaya konulmuştur.

1.2.2. Kaderiyye

Kaderiyye sözlükte, kadere mensup olanlar şeklinde kullanılmıştır. Kaderiyye mensupları ise, bu kelimeyi sorumluluk doğuran ve ilahi kaderi reddedenler olarak ele almıştır. Bu düşünceyi savunanlar, fiillerin insan tarafından belirlenmediğini, Allah tarafından önceden belirlendiğini söyleyen Emeviler’e karşı tepki olarak doğmuştur. İlk tepki el-Cühenî tarafından, ikinci tepki Geyland ed-Dimeşki tarafından ortaya konulmuştur.

⁹ İbrahim Civelek, *Kaza ve Kader İle İlgili Hadislerin İncelenmesi*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana 2006, s.13.

¹⁰ Neşet Toku, *İslam Felsefesine Giriş*, Çizgi Kitabevi, Konya 2015, s.55-57; Halil İbrahim Coşar, *Kader Anlayışının Kur’an Bağlamında Sosyo-Psikolojik Tahlili*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010, s.64; Şükran Karabulut, *Ebû Hanîfe’nin Kader, İnsan Fiilleri ve Büyük Günah Hakkındaki Görüşleri*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2008, s.30-31.

“İnsan, amellerini kendi bilgisiyle bizzat kendisi takdir eden bir varlıktır. O fiillere kendi iradesiyle yönelir, sonra kudretiyle o fiilleri yaratır. Bunun manası Allâh ezelde bu amelleri takdir etmez, Allâh’ın iradesinin bunda dahli yoktur. Allâh’ın kudretinin bu fiillerin ortaya çıkmasında rolü yoktur. Bu fiilleri ancak vukuundan sonra Allâh bilir”¹¹

Fiillerin insan tarafından yaratılması, Allah’ın fiiller üzerinde etkisinin bulunmaması ve O’nun fiilleri sonradan bilmesi, insanın sorumlu bir varlık olduğunu ortaya koymuştur. Bu nedenle yapılan iyiliğin ve kötülüğün insan sorumluluğunda olduğu kabul edilmiştir. Böylece Allah’ın her şeyi önceden takdir etmesi manasındaki kader yok sayılmıştır.¹² Bu görüşler daha sonra Mu’tezile tarafından ele alınıp değerlendirilmiştir.

1.2.3. Mu’tezile

Bu görüşü ilk ortaya atan Vasıl b. Ata’dır (ö. 748). Hocası ise Hasan Basri’dir (ö. 728). O, hocası Hasan Basri’den ayrılarak kendi fikirlerini ortaya atmıştır. Bu nedenle Mu’tezile ayrılanlar anlamına da gelmektedir.¹³ Abbasiler döneminde yaygınlaşarak zamanla devletin resmi mezhebi haline gelmiştir. O dönemde, bu görüşü kabul etmeyenlere kabul etmeleri için baskı uygulanmış, kabul edenler ise yüksek mevkilere çıkarılmıştır.¹⁴

Mu’tezile mensupları düşüncelerini beş prensip üzerine inşa etmiştir. Bunlardan ilki ve en önemlisi tevhid (Allah’ın birliği) anlayışıdır. Bu anlayış, Allah’ın birliğine zarar gelmemesi, aklın hurafelerden kurtarılması ve şirk düşüncesini ortadan kaldırmak için öne sürülmüştür.¹⁵ Bu prensipte Allah’ın sıfatları ele alınarak, sıfatların (nitelikleri) zatıyla (mahiyet) aynı olup olmadığı incelenmiştir.

¹¹ İbrahim Civelek, *Kaza ve Kader İle İlgili Hadislerin İncelenmesi*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana 2006, s.16.

¹² Sabri Yılmaz, *Elmalılı Tefsirinde Kader Problemi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1997, s.6-7.

¹³ Hasan Gümüsoğlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2013, s.139-41.

¹⁴ Halil İbrahim Coşar, *Kader Anlayışının Kur’an Bağlamında Sosyo-Psikolojik Tahlili*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010, s.54.

¹⁵ Şaban Ali Düzgün, *Kuran’a Dönüşte Öncü Bir İsim: Hüseyin Atay, Demokrasi Platformu*, yıl:2, sayı:8, Güz 2006, s.90.

Bu düşünce de, Allah'ın zatı ve sıfatları aynı kabul edilmiştir. O'nun sıfatları hadis (sonradan olma) değil, kadim (öncesi ve sonrası olmayan) olarak ele alınmıştır. O'nun zatı ve sıfatları ayrı kabul edildiğinde, birçok kadimin ortaya çıkacağı vurgulanarak bu durumun tevhid anlayışını yıkacağı belirtilmiştir.¹⁶

“Allah, hiçbir şeye benzemez. O, ne cisim, hayal, ceset, et, kan, cevher, ne de arazdır. O'nun rengi, tadı, kokusu, dokunma duyusu sıcaklığı, soğukluğu, yaşlığı, kuruluğu, yüksekliği, genişliği ve derinliği yoktur. O, bölünme kabul etmez, mekânla kuşatılamaz. Zamana bağlı değildir.”¹⁷

İkinci prensipleri ise adalet prensibidir. Bu prensipten dolayı onlara Ashab al-Adl veya Adliye denilmiştir. Mu'tezile mensuplarının bir kısmı, Allah'ın kesinlikle kötülük işlemeyeceğini ileri sürerken, bir kısmı kötülük işleyecek gücü olsa bile adil olduğu için asla kötülük işleyemeyeceğini ileri sürmüştür. Allah adil ve hâkim kabul edildiğinden zulüm ve kötülükle vasıflandırılmamıştır.¹⁸ O'nun zulmetmediği, insanın kendi fiilini kendisi yaratması ile ortaya konulmuştur. İnsanın kendi fiilini yaratabilmesi, Allah'ın ona vermiş olduğu güçle mümkün görülmüştür. Allah'ın adaleti gereği insana özgür irade verilmiş ve kader (Allah'ın fiilleri önceden belirlemesi) inkâr edilmiştir. Özgür irade sayesinde insan fiillerinden sorumlu tutulmuş, iyilik ve kötülüğün kaynağı olarak görülmüştür. İyi ve kötüyü haber verenin din olduğu belirtilerek iyinin ve kötünün eşyanın özünde var olduğu kabul edilmiştir. Başka bir deyişle, iyinin emredilip kötünün yasaklandığı ancak bunun Allah'ın iyi veya kötü demesiyle olmadığı belirtilmiştir. Netice itibari ile iyi ve kötü tayin edilmemiş, akılla bulunabileceği ortaya konulmuştur.¹⁹

¹⁶ Şaban Ali Düzgün, Kuran'a Dönüşte Öncü Bir İsim: Hüseyin Atay, *Demokrasi Platformu*, yıl:2, sayı:8, Güz 2006, s.252.

¹⁷ Hasan Tevfik Marulcu, *Mu'tezile Ekolünün Tanrı-Alem-İnsan Görüşlerinin Oluşumunda İlkçağ Felsefesinin Etkileri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2002, s. 40.

¹⁸ Neşet Çağatay, İbrahim Agâh Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1985, s.111.

¹⁹ Celal Baydemir, *İbn-i Kemal'in Hayatı, Eserleri ve Kader Anlayışı*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2004, s.77; Hasan Gümüüşoğlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2013, s.163; Nail Karagöz, “Allah'ın İradesi ve Kötü Fiiller”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 6, sayı: 2, 2006, s.204; Fethi Kerim Kazanç, “İslâm Kelâmında İnsan Fiilleri Bağlamında Kader Anlayışı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, cilt: VII, sayı: 4, 2007, s.139-140.

Allah'ın adaleti kapsamında hidayet düşüncesine de yer verilmiştir. Mu'tezile, hidâyeti Allah'ın doğru yolu yaratması olarak değil, insana haber verip açıklaması olarak ele almıştır. İnsanın özgür şekilde doğru yolu araması kendi yaratmasıyla mümkün görülmüştür. Bu düşünceyi savunanlardan bazılarına göre, Allah kâfirlere hidâyet (beyanda) vermiş ancak kâfirler Allah'ın verdiği güçle hidâyeti seçmemişlerdir. Bazılarına göre ise, Allah kâfirlere hidâyet vermemiştir. Müminler açısından bakıldığında, kimine göre Allah hüküm vererek hidâyete erdirmiş, kimine göre hüküm vererek değil, haber vererek hidâyete erdirmiştir. Bu şekilde hidâyet, kâfirleri de müminleri de kapsamıştır.²⁰

Üçüncü prensipleri ise el-Va'd ve'l-Va'id'dir. Bu prensip adalet prensibinin bir sonucudur.²¹ “Allah, adaletin bir gereği olarak, iyi amellerde bulunan kullarını cennetle mükâfatlandıracağını (el-va'd); kötü amellerde bulunan kullarını ise cehennemle cezalandıracağını (el-va'id) bildirmiştir.”²² Kul günahlarından dolayı tövbe ettiğinde bağışlanacağı, tövbe etmediği sürece bağışlanmayacağı belirtilmiştir. Kul tövbe etmeden öldüğünde, cehennemde ebedi kalacağı fakat azabının kâfirlerden daha az olacağı vurgulanmıştır.²³

Mükâfat ve cezanın olabilmesi için iman, hem söz hem de amel olarak ele alınmıştır. Sadece sözde kalan amelin ceza ve mükâfatı gerekli kılmayacağı, ceza ve mükâfatın olması için amel edilmesi (eyleme geçirilmesi) gerektiği ileri sürülmüştür.²⁴ Bu prensiple imana amelde dâhil edilmiş, taklit yoluyla elde edilen iman değerli görülmemiştir.²⁵

Dördüncü prensipleri el-Menziletü Beyne'l-Menzileteyn (İki yer arasında bir yer)'dir. Bu prensibe göre büyük günah işleyen biri imanla küfür arasında yer almıştır. Başka bir deyişle, mümin ve kâfir olarak sayılmayıp, fasık olarak

²⁰ Şaban Ali Düzgün, Kuran'a Dönüşte Öncü Bir İsim: Hüseyin Atay, *Demokrasi Platformu*, yıl:2, sayı:8, Güz 2006, s, 420-422.

²¹ Kemal Işık, *Mutezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1967, s.71.

²² Halil İbrahim Coşar, *Kader Anlayışının Kur'an Bağlamında Sosyo-Psikolojik Tahlili*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010, s.56.

²³ Şaban Ali Düzgün, Kuran'a Dönüşte Öncü Bir İsim: Hüseyin Atay, *Demokrasi Platformu*, yıl:2, sayı:8, Güz 2006, s.93.

²⁴ Neşet Toku, *İslam Felsefesine Giriş*, Çizgi Kitapevi, Konya 2015, s.53.

²⁵ Kemal Işık, *Mutezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1967, s.71.

nitelendirilmiştir. Fasığın da kâfir gibi cehenneme gideceği ancak onların kâfirlerden daha az azap göreceği belirtilmiştir. Fasık olan biri tövbe ettikten sonra öldüğünde mümin olarak değerlendirildiğinden cennete gidebileceği düşünülmüştür.²⁶

Son prensipleri ise el-Emru bi'l-Ma'ruf ve'n-nehyu Ani'l-Münker (İyiliği emretmek kötülükten nehyetmek)'dir. "Sağlıklı düşünen akıl ve dinin; iyi ve güzel gördüğü şeylere ma'rûf; sağlıklı düşünen akıl ve dinin; iyi ve güzel bulmadığı şeylere de münker denir."²⁷ Toplumda hakkın ve adaletin sağlanması için her Müslümanın iyiliği emretmesi, kötülüğü yasaklaması gerekir. İyiliği emretmek ve kötülükten sakınmak sadece yöneticiler için değil tüm insanlar için geçerli olmuştur. Bu nedenle herkes sorumlu kabul edilmiştir.²⁸

1.2.4. Ehl-i Sünnet

"Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (324/936) ve Ebu Mansur el-Maturidî (333/944) tarafından bütünüyle sistemleştirilmiş ve yayılmış olan Ehl-i Sünnet akâidi Eş'arîlik ve Maturidîlik adıyla iki koldan gelişmiştir."²⁹ "Ehl-i Sünnet, ebedi kurtuluşu için Resûllullah'ın (s.a.v) ve ashab-ı kiramin yolunun takip edilmesi gerektiğine inananlar"³⁰ anlamında kullanılmıştır. Bu görüş kaderde orta yolu seçerek kadere razı olunması gerektiğini ifade etmiştir.

1.2.4.1. Eş'arîlik

Ebu'l Hasan el-Eş'arî Mu'tezile kelâmcılarından Ebu Ali el-Cübbai'nin (ö 933) talebesidir. Kırk yaşına kadar Mu'tezile düşüncesini savunmuştur. Eş'arî'nin

²⁶ Neşet Çağatay, İbrahim Agâh Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1985, s.109; Halil İbrahim Coşar, *Kader Anlayışının Kur'an Bağlamında Sosyo-Psikolojik Tahlili*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010, s.56.

²⁷ Şaban Ali Düzgün, Kuran'a Dönüşte Öncü Bir İsim: Hüseyin Atay, *Demokrasi Platformu*, yıl:2, sayı:8, Güz 2006, s. 95.

²⁸ Düzgün, a.g.e., 96; Halil İbrahim Coşar, *Kader Anlayışının Kur'an Bağlamında Sosyo-Psikolojik Tahlili*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010, s.56.

²⁹ Sabri Yılmaz, *Elmalılı Tefsirinde Kader Problemi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1997, s.13.

³⁰ Hasan Gümüşoğlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2013, s.155.

Mu'tezile'den ayrılışının sebebi salah-aslah (Allah'ın insanlar için en iyi olanı yaratmak mecburiyetinde olup olmadığı) meselesi olmuştur. Eş'arî hocası Cübbai'ye üç kardeşin durumu ile ilgili bir soru sormuştur. Cübbai bu soruya cevap verirken aklın ölçüsüne göre hareket etmiştir. Cübbai'nin verdiği cevaptan tatmin olmayan Eş'arî aklın yetersizliğini görüp Mu'tezile görüşünü terk etmiştir. Ardından Eş'arîlik ekolünü kurmuştur. İrade özgürlüğü konusunda Cebriye'ye yaklaştığı için ılımlı Cebriyeci olarak nitelendirilmiştir.

Allah'ın birliği (tevhid) meselesi, O'nun zat ve sıfatları üzerinden açıklanmıştır. İnsanlar için ele alınan sıfatların Allah için de ele alındığı fikrinden uzak durarak sıfatları görüldüğü gibi ele almamıştır. Allah ile yarattıklarının sıfatları birbiriyle kıyaslanmamış, sıfatları arasında derece farkı değil mahiyet farkı olduğu belirtilmiştir. O'nun sıfatlarının zatından ne ayrı ne de gayrı olduğu fikri benimsenmiştir. Bu fikrin benimsenmesi hem yaratma meselesinden hem de Kur'an'ın Allah'ın kelâmı olup ezeli olduğu düşüncesinden kaynaklanmıştır.³¹

Allah'ın her şeyi yaratması, insanın sorumlu olup olmadığı üzerine düşüncelerine neden olmuştur. İnsanın sorumlu olduğu kabul edilerek özgürlük tanınmıştır. Bu özgürlük, kesb teorisi ile açıklanmaya çalışılmıştır. Kesb, insanın potansiyel kudretiyle yapmak istediği eyleme yönelmesi,³² kulun takdir olunana yanaşması şeklinde tanımlanmıştır.³³ Fiili irade edenin, yaratanın, fiil olarak meydana getirenin başka bir deyişle gerçek failin Allah olduğu kabul edilmiştir. İnsan ise bu fiilin meydana geldiği yer olarak görülmüştür.³⁴ “sırf eylem insanda varlık kazandığı için insan yükümlülük sahibidir ve irade özgürlüğünün anlamı budur.”³⁵ Fiili yaratma konusunda insanın bir etkisinin olmadığı³⁶ ancak kesb (kazanma) üzerinde etkisinin olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece bir fiile iki failin (Allah, insan) birden etki etmediği gösterilmiştir. Bu ise fiillerin mecâzi anlamda kullanıldığını

³¹ Neşet Toku, *İslam Felsefesine Giriş*, Çizgi Kitapevi, Konya 2015, s.58-60.

³² Harun Işık, *Maturidi'ye Göre Kaza ve Kader*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri 2011, s.40-41.

³³ İlhan Yıldız, *İmam Gazali ve Yaratılış Gerçeği*, Astana Yayınları, Ankara 2014, s.92.

³⁴ Hafzullah Genç, *Eş'ari ve Cüveyni'de Kader ve İstitaat Kavramları*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çorum 2016, s.66-67.

³⁵ Hasan Aydın, “İslam'ın Kılâsik Çağında İnsan İmgesi ve İrade Özgürlüğü Sorunu”, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, cilt: I, sayı: 2, 2008, s.79-80.

³⁶ Halil İbrahim Coşar, *Kader Anlayışının Kur'an Bağlamında Sosyo-Psikolojik Tahlili*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010, s.71.

ortaya koymuştur.³⁷ Fiiller Allah tarafından önceden takdir edilmemiş kulun azmine ve ısrarına göre o anda yaratılmıştır. Yaratılan tüm bu iyi ve kötü (hüsün- kubuh) fiiller Allah'ın iradesi ile meydana gelmiştir. Allah'ın hem iyiyi hem de kötüyü dilediği (irade ettiği) fakat iyiyi emrederken, kötüyü emretmediği ifade edilmiştir. Başka bir deyişle, Allah kötülüğü irade edebildiği halde onaylamamıştır.³⁸ Onlara göre, eylemlerin iyi ya da kötü olarak değerlendirilmesi vahiyden kaynaklanmıştır. Eşyanın özü ile bir ilgisi yoktur. Bu nedenle fiiller kendi başlarına ne iyi ne de kötü kabul edilmiştir.³⁹

İnsanın iyi ve kötülükteki ısrarı, Allah'ın hidâyeti ve dalâleti ile sonuçlanmıştır. Hidâyet, hakkın tüm yönleriyle insanlara açıklanması, delillerin gösterilmesi ve hidâyetin gönüllerde yaratılması şeklinde ele alınmıştır. Hakkın tüm yönleriyle insanlara açıklanması, delillerin gösterilmesi tüm sorumlulukları kapsarken hidâyetin gönüllerde yaratılması, hidâyet edilenlerin özelliklerine göre değişmiştir. İnsan eğilimleri doğrultusunda Allah'ın lütfu ile iman yoluna erdirilmiştir. Onlara göre, Allah hem kâfirlere hem de müminlere hidâyeti yaratmıştır. Kâfirlerin sapması (dalâlete düşmesi) Allah'ın hidâyetini kabul etmemelerinden kaynaklanmıştır.⁴⁰

Amel, ceza ya da mükâfat için bir zorunluluk olarak görülmemiştir. Çünkü mükâfat amellerin karşılığını almak olarak ele alınmamış, lütuf olarak düşünülmüştür. Allah'ın hiçbir şeye mecbur olmadığı kabul edildiğinden, Rahmeti ve Merhameti gereğinden, günahkâr bir kimseyi cezalandıracağı gibi affedebileceğini de düşünmüşlerdir.⁴¹

³⁷ Hayati Aydın, "Kur'ân'da İrade-Azm ve Tevekkül", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, cilt: 9, sayı: 22, 2008, s.61.

³⁸ Nail Karagöz, "Allah'ın İradesi ve Kötü Fiiller", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 6, sayı: 2, 2006, s.205.

³⁹ Neşet Toku, *İslam Felsefesine Giriş*, Çizgi Kitapevi, Konya 2015, s.61.

⁴⁰ Şaban Ali Düzgün, Kuran'a Dönüşte Öncü Bir İsim: Hüseyin Atay, *Demokrasi Platformu*, yıl:2, sayı:8, Güz 2006, s, 422-423.

⁴¹ Neşet Toku, *İslam Felsefesine Giriş*, Çizgi Kitapevi, Konya 2015, s.61-62.

1.2.4.2. Maturidîlik

Ebu Mansur el-Maturidî 238 (852) yılında Türkistan'da Semerkant şehrinin bir köyü olan Maturid'de dünyaya gelmiştir. Onun yaşadığı dönem Abbasilerin zayıflamaya başladığı ve birçok hanedanlığın kurulduğu döneme denk gelmiştir.

Allah'ın varlığı, hem akıl yürütmelerle hem de duyularla bilinebildiği kabul edildiğinden, vahyin ulaşmadığı yerlerdeki insanlar da O'nun varlığını bilmekle sorumlu tutulmuştur. Bu görüşte, Allah'ın bir olduğu anlayışı benimsenmiş ve bu anlayış O'nun sıfatları bakımından incelenmiştir. Allah'ın fiili ve zati sıfatları bulunduğu belirtilerek ilim, irade, kudret, kelim, tekvin, işitme, görme fiili sıfatlar altında ele alınmış, kıdem, beka, mümkün hiçbir şeye benzememesi, bizatihi var olması ise zati sıfatlar adı altında ele alınmıştır. Allah'ın hem fiili hem zati sıfatları zatıyla kadim sayılmış, O'nun zati ve fiili sıfatları arasında esasa ilişkin pek bir fark görülmemiştir. Sıfatlar, zihni varlıkları itibari ile Allah'ın zatıyla aynı olarak ele alınırken, harici varlıkları yani yansımaları itibari ile zatının ne ayrı ne de gayrı sayılmıştır.⁴²

Allah'ın iradesi ve yaratması sayesinde insanın fiilleri kaza ve kaderine bağlanmıştır. O'nun iradesi iki şekilde gerçekleşmektedir. İlki; hiçbir sebep ve şarta bağlı kalmadan doğrudan Allah'ın iradesinin tecelli etmesidir. İkincisi; kulun iradesine bağlı olarak yani şarta ve sebebe bağlı olarak iradesinin tecelli etmesidir. İnsanın sorumlu olması ve hiçbir zorlamaya maruz kalmaması, şarta ve sebebe bağlı olarak iradesinin tecelli etmesiyle mümkün görülmüştür. İnsana kesb kavramı yüklenerek eylemlerinden sorumlu olması sağlanmıştır. Kesb sayesinde insan gerçek fiile sahip olmuş, emir ve yasak bu şekilde anlam kazanmıştır. Yaratma yönünden Allah'a ait olan fiil, kesb etme yönünden insana ait olmuştur.⁴³

Allah her şeyin yaratıcısı olduğundan ve her şey O'nun bilgisi dâhilinde olduğundan insanın fiilleri de Allah'ın ilmi kapsamında yer almıştır. Allah'ın ilmi insanın seçimine bağlandığından fiillerde bir zorunluluk görülmemiştir. Allah'ın ezeli ilmi sayesinde insanın ne yapacağını bilmesi, fiillerin önceden belirlenmesini ortadan

⁴² Neşet Toku, *İslam Felsefesine Giriş*, Çizgi Kitapevi, Konya 2015, s.64.

⁴³ Fikrullah Çakmak, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde "Kader" Kavramı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2007, s.22.

kaldırılmıştır. Önceden belirleme olarak ele alınmayan kader, insan üzerinde de bir baskı oluşturmamıştır. Bu şekilde insanın, özgür iradeye sahip olduğu kabul edilmiştir. Özgür iradeye sahip olmanın doğa kanunlarına ters düşmediği, bu kanunların hem insan hem de doğa için gerekli olduğu, her ne kadar doğa yasalarına bağlı olursa da bu yasaların eylemleri tercih etmede etkili olmadığı ortaya konulmuştur.

Allah, insanı güzel ve çirkini ayırt edebilecek bir şekilde yaratmıştır. Bu nedenle de insanın kötüden kaçması, iyiye yönelmesi gerektiği vurgulanmıştır. İnsan sorumlu olduğundan yaptığı iyiliklerin ve kötülüklerin karşılığını öldükten sonra alacaktır. Ölen kişi günahlarından dolayı tövbe etmeden ölmüşse ve günahlarının içinde Allah'ı inkâr etmek ya da O'na ortak koşmak yoksa günahlarının cezasını çektikten sonra cennete gidebileceği belirtilmiştir. Böylece, iman ve ameli birbirinden ayırmışlardır.⁴⁴

⁴⁴ Abdülhamit Sinanoğlu, “İmam Mâtürîdî'nin Düşüncesinde İnsan Hürriyeti Sorunu”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 15, sayı: 30, 2016, s.262; Veysi Ünverdi, “Mâtürîdî'de İnsanın Sorumluluğu”, *Usûl*, sayı: 20, 2013, s.52-58; Neşet Toka, *İslam Felsefesine Giriş*, Çizgi Kitapevi, Konya 2015, s.56-58.

BÖLÜM 2

NECATİ ÖNER'İN ÖZGÜRLÜK VE KADER MESELESİNE BAKIŞI

Bu bölümde öncelikle felsefeci bir kimliğe sahip olan Necati Öner'in hayatına yer verilmiştir. Ardından kader ve özgür iradeyle ilişkili olmaları bakımından İslâm'ın inanç esaslarında yer alan diğer esaslar (Allah, peygamber, melek, kitap ve ahiret) ele alınmıştır. Bu esaslar başlıklar halinde sıralanırken kader anlayışı son aşamada işlenmiştir. Öner'in düşüncelerine ek olarak hem bazı klâsik kelâmcılara hem de bazı filozoflara (Descartes (teist), Spinoza (panteist), Sartre (ateist), vb.) kısaca değinilmiştir.

2.1. Necati Öner'in Hayatı

1927 yılında Tortum (Erzurum)'da dünyaya gelen Necati Öner, ilkokul, ortaokul ve liseyi Erzurum'da, üniversiteyi ise Ankara'da tamamlamıştır. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümünden 1950 yılında mezun olmuştur. İlk iş hayatına gazeteci olarak başlamıştır. İlk önce Yeni Erzurum Gazetesinde daha sonra Şarkın Sesi gazetesinde çalışmıştır. Bir yıl da Erzurum Belediyesinde görev yapmıştır.⁴⁵

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Mantık Kürsüsüne asistan olarak atanmıştır. Böylece 1953 yılında akademik çalışmalara başlamıştır. İlk önce Prof. Dr. Hamdi Ragıp Atademir'in yanında daha sonra Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken'in yanında çalışmalarını sürdürmüştür. 'Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı' adlı tezini 1957'de sunmuştur. Bu tezi kabul edilerek doktorluk unvanı verilmiştir. İki yıl (1960- 1961 ve 1962- 1963) Strassburg Üniversitesinde bulunmuş ve bu sırada hem ders alıp hem de Doçentlik tezi ile ilgili çalışmalar yapmıştır. 1964'te Fransız Sosyoloji Okuluna Göre Mantığın Menşei Problemi adlı tezi ile Doçent olmuştur. 1967 yılında Strassburg Üniversitesi'ne tekrar giderek bir yıl

⁴⁵ Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, Vadi yayınları, 2. Baskı, Ankara 1987, s.4.

bilimsel çalışmalarda bulunmuştur. Mantığın Ana İlkeleri ve Bu ilkelerin Varlıkla Olan İlişkileri adlı tezini sunarak 1971 yılında Profesörlüğe yükselmiştir.⁴⁶

Uzun süre dekanlık yapmış olan Necati Öner çeşitli üniversitelerde -Konya Yüksek İslam Enstitüsü, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi- de hocalık yapmıştır. Aynı zamanda Türkiye’de felsefi düşüncenin gelişip yaygınlaşması konusunda başkanı olduğu Türk Felsefe Derneğine eşsiz hizmetlerde bulunmuştur.⁴⁷ Derneğin amacı, felsefe düşüncesinin gelişmesine, anlaşılmasına, gelişip yaygınlaşmasına zemin hazırlamak ve Türk felsefecileri arasında birlik, beraberlik ve dayanışmayı sağlamaktır.⁴⁸ Evli ve iki çocuğu bulunan Necati Öner, 2 Ocak 2019 yılında Ankara’da hayata gözlerini yummuştur.⁴⁹

2.2.Necati Öner’in Allah Anlayışı İle İlgili Düşünceleri

Allah’a iman etmek, Allah’ın var ve bir olduğuna (tevhid), bütün üstün sıfatlarla nitelenmiş ve noksan sıfatlardan münezzehe olduğuna inanmak olarak tanımlanmıştır.⁵⁰

“De (ki): “O, Allâh tek bir/{ehad}dir. “Allâh o eksiksiz sameddir [herşey kendisinin olan, her dileğin mercü, hiçbir eksiği olmayan şanlı-ulu]. “Doğurmadı [baba/çocuk sâhibi olmaktan münezzehe] ve doğurulmadı [doğmadı/anası-babası bulunmaktan münezzehe]. “O’na bir küfüv [denk] de olmadı.”⁵¹

Necati Öner Allah inancına varmayı, kişinin belirli bir noktadan sonra sınırlı bir özgürlüğe sahip olduğunu fark etmesiyle ilişkilendirmiştir. Farkına varılan sınırlılık, akli aşan mutlak bir yaratıcıyı düşünmeye sevk etmiştir. Ancak aklın sınırlılığı,

⁴⁶ Neşe Kilsedar, *Necati Öner’in Mantık Bilimine Katkıları*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010, s.12-13.

⁴⁷ İsmail Köz, “Necati Öner’in Biyografisi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40 (Prof. Dr. Necati Öner Armağanı), Ankara 1999, s.4.

⁴⁸ Neşe Kilsedar, *Necati Öner’in Mantık Bilimine Katkıları*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010, s.12-13.

⁴⁹ İsmail Köz, Necati Öner, *Biyografya-Türkiye Ünlüleri İnternet Ansiklopedisi*, <http://www.biyografya.com/biyografi/21564>, (Erişim Tarihi: 21.03.2019).

⁵⁰ Ahmet Saim Klavuz, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, Hayrettin Karaman, Ali Bardakoğlu, Yunus Apaydın, Ahmet Saim (Ed), *İlmihal I İman ve İbadetler*, Ankara 2012, s.82.

⁵¹ İhlâs, 112/1-4.

mutlak yaratıcının bulunduğu alanla ilgili bilgileri elde etmek için yeterli olmamıştır. Allah, somut bir varlık olmadığından tecrübe de edilememiştir. Tecrübe edilemediğinden ispat yöntemleri (kanıtlar) ile elde etmek de mümkün görülmemiştir. Yalnızca öne sürülen kanıtlar, var olan inancı aklileştirmeye yaramıştır.⁵² Aklileştirme, akıl yürütmeler ile elde edilmekte, akıl yürütmeleri ise değişmez akıl ilkelerine (özdeşlik, çelişmezlik, üçüncü halin imkânsızlığı, yeter-sebep ilkesi) tabi olmaktadır. O, bu ilkelerin uygulanamadığı kısmı iman alanına dâhil etmiştir.⁵³

Allah inancına sadece akli delillerle varmak mümkün görülmesi de gereksiz olduğu düşünülmemiştir. Çünkü bu deliller Allah inancına varmak için hem yol göstermiş hem de zihin sıçrayışına kadar gelinmesine yardımcı olmuştur.⁵⁴ Bu aşamaya geldikten sonra sıçrayışın gerçekleşmesi Allah'ın izni ile mümkün görülmüştür. Bu nedenle Öner, Allah inancına varmak için Allah'ın ve insanın etkili olduğunu belirtmiştir. Başka bir deyişle Allah'ın etki alanı, insanın zihin sıçrayışını gerçekleştirmesinde, insanın etki alanı ise, aklın kullanılarak zihin sıçrayışına kadar gelinmesinde görülmüştür. Bu durum ise, insan aklının kullanılmasındaki önemi göstermiştir.⁵⁵ İnsan aklının kullanılmasıyla ilgili Kur'ân'da da ayetler mevcuttur.

"(Ey hakk ma'bûddan yüz çevirip Allâh'ın Resûlü'nü yalanlayanlar!) Hakikat(en) Rabbinizden size (bu ilâhî kelâm yoluyla) birçok basîretler [anlama ve kavrama vâsıtaları] geldi; artık kim gözünü açar görürse kendi lehine, kim de körlük ederse kendi aleyhinedir; ve o hâlde (onlara de ki:) "Ben size karşı muhâfız değilim."⁵⁶

"Elbette, o göklerin ve yerin yaratılışında ve gece ile gündüzün ardarda gelişinde, şüphesiz âyetler mucizeler var (vicdanları temiz) ülü'l- elbâb/ akıl sahipleri için."⁵⁷
"Celâlim Hakkı için, onlar Hakkı'nda sözü uladık da uladık ki, iyi düşünsünler."⁵⁸

"Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar şeylerle denizde akan gemide,

⁵² Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, Vadi Yayınları, Ankara 1987, s.59.

⁵³ Recep Kılıç, Necati Öner ile "Düşüncelerin Gelişim Seyri" Üzerine Yapılan Mülakât, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Necati Öner Armağanı, Cilt: XL, Ankara, s.9-13.

⁵⁴ Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, Vadi Yayınları, Ankara 1987, s.262.

⁵⁵ Necati Öner, *Stres ve Dini İnanç*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s.47.

⁵⁶ En'am, 6/104.

⁵⁷ Âli İmran, 3/190.

⁵⁸ Kasas, 28/51.

Allah'ın yukarıdan bir su indirip de onunla arzı -ölmüşken- diriltmesinde, diriltip de üzerinde deprenen hayvanâtı yaymasında, rüzgârı değiştirmesinde, gök ile yer arasında müsahhar/emre hazır bulutta, şüphesiz hep bunlarda akıllı olan bir ümmet için de elbet Allah'ın birliğine âyetler var.”⁵⁹

Zihin sıçrayışında Allah'ın etkili olması, O'nun dilemesi ya da istemesi, kulun aklını kullanarak gereğini yerine getirmesine, var olan şeyler üzerinde düşünmesine, o yönde eğilim göstermesine ve istemesine bağlanmıştır. Bu ise, Kur'ân'da belirtilen Allah'ın takdirine göre olduğu düşüncesine götürmüştür. Ancak ele alınan takdir kavramı cebr anlamını taşımamıştır. O, insanın tutumunun ve eğiliminin Allah tarafından değerlendirilmesi olarak ele almıştır. Yoksa Allah bu kararı kendi isteğine göre sebepsiz yere vermemiştir.⁶⁰ “Allah'ın izni olmadıkça hiçbir nefis için îmân edebilmek yoktur ve akıllarını hüsn-i isti'mal etmeyenleri/güzel kullanmayanları o, pislik içinde bırakır.”⁶¹

*“Ammâ o küfre sapanlar(a gelince), ha inzâr etmişin [uyarmışın] bunları, ha (inzâr) etmemişin [uyarmamışın], onlarca müsâvî/[eşit-bir]dir: îmâna gelmezler; (zîrâ) Allâh kalblerini (mühürlemiştir; hakkı akledip anlamazlar) ve kulaklarını mühürlemiştir; hakkı işitmezler) ve (kalb) gözlerine bir perde inmiştir (de, onları; ğaflet, şehvet, nefsâniyyet, hodgamlık perdesi bürümüştür; hakkı sezmezler) ve bunların hakkı, azîm [çok büyük/dehşetli] bir azâbdır.”*⁶²

“Allah, her kimi doğru yola erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar. Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğe çıkıyormuşçasına daraltır, sıkar...”⁶³ Doğrusu sen sevdiğine hidâyet veremezsin lâkin Allah kimi dilerse hidâyet verir ve hidâyete erecekleri O daha iyi bilir.”⁶⁴

“Sonra onun arkasından birçok peygamberi kavimlerine gönderdik; onlara açık mu'cizelerle vardılar. Fakat önce yalan dediklerine bir türlü

⁵⁹ Bakara, 2/164.

⁶⁰ Necati Öner, *Stres ve Dini İnanç*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002,s.52.

⁶¹ Yunus, 10/100.

⁶² Bakara, 2/6-7.

⁶³ En'am, 6/125.

⁶⁴ Kasas, 28/56.

inanmak istemediler. İşte biz tecâvüzü itiyad edenlerin/isyani alışkanlık haline getirenlerin kalblerini böyle tab'ederiz/mühürleriz."⁶⁵

*"Hasılı; Allah her kimi hidâyetine erdirmek isrterse, onun, sinesini İslâm'a açar, gönlüne genişlik verir. Her kimi de dalâlete bırakmak isterse, onun da kalbini daraltır. Öyle sıkıştırır ki, sansarsın öfkesinden göğe çıkacak. İmâna gelmezleri, Allah o murdarlık içinde hep böyle bırakır."*⁶⁶

İnanmayan insanlar, zihin sıçrayışını gerçekleştiremeyen insanları kapsamıştır. Daha önce de belirtildiği gibi zihin sıçrayışı için insanın aklını kullanması, var olan şeyler üzerine derin düşünmesi, eğilim göstermesi gerekmektedir. Akıl kullanıldığı halde Allah'a doğru bir yönelimin de olması gerekli görülmüştür. Aksi takdirde Allah inancına varmak mümkün görülmemiştir. "De ki: "Bakın! Göklerde, yerde neler var?..." Fakat o âyetler, o inzarlar îmân etmeyecek bir kavme ne fayda verir.?"⁶⁷

Zihin sıçrayışı ile Allah inancının elde edildiğini belirttikten sonra varılan bu inanç üzerine düşünmüştür. Bu inancın iki şekilde olduğu sonucuna varmıştır. Bunlardan ilki Allah kavramına inanma, ikincisini Allah'ın varlığına inanmadır. Allah kavramına inanmak, aileden ve çevreden görülenin taklit edilmesi ile ortaya çıkmıştır. Bu nedenle taklid-i iman olarak da isimlendirilmiştir. Bu düşünceye sahip olanlar inancının tam olarak bilincine varamamıştır. Asıl inanları, ikinci seçenekte yer alan Allah'ın varlığına inananlar da görmüştür. Bu kişiler Allah'ın zati ve subuti sıfatlarını⁶⁸ kabul ederek o doğrultuda hayatlarını devam ettirmektedirler.⁶⁹ Başka bir deyişle vücut (Allah'ın var olması), kıdem (Allah'ın varlığının ezeli olmaması), beka (Allah'ın varlığının sonu olmaması), vahdaniyet (Allah'ın tek olması, ortağının bulunmaması), muhâlefetün ilhavadis (Allah'ın yaratıklardan hiçbirine benzememesi), kıyam bi nefsihî (Allah'ın yaratılmamış, nefsi ile kaim, varlığı zatının

⁶⁵ Yunus, 10/74.

⁶⁶ En'am, 6/125.

⁶⁷ Yunus, 10/101.

⁶⁸ Allah'ın zati ve subuti sıfatları: Zati sıfatlar Allah'ın zatını ortaya koyan sıfatları ifade etmektedir. Subûtî sıfatlar Allah'ın zatına dalalet eden, O'nun yetkinliğini, aşkınlığını ve mükemmelliğini ifade eden sıfatlardır. Bu sıfatlar olumlu ifadelerle Allah'ı tanıtır. Ezeli ve ebedi sıfatlardır, sonradan meydana gelmez, zati ile birlikte bulunur. Bkz; İsmail Karagöz, *İman İlmihali*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2013, s.22-24.

⁶⁹ Murtaza Korlaelçi, Necati Önerin Hürriyet Anlayışı, s. 61-62.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/743/9479.pdf>, (Erişim Tarihi: 30.09.2019).

gereği olması) olan zati sıfatların, hayat (Allah'ın diri, yaşıyor olması), ilim (Allah'ın her şeyi bilmesi), semî (Allah'ın her şeyi işitmesi), basar (Allah'ın her şeyi görmesi), irade (Allah'ın dilemesi), kudret (Allah'ın her şeye gücünün yetmesi), kelim (Allah'ın konuşan olması), tekvin (Allah'ın her şeyi yaratan var eden olması) olan subuti sıfatların bilincindedirler. O'nun bu sıfatları, hem ezeli hem ebedidir. Yarattıklarının sıfatlarına benzememiştir. O'nun sıfatları ile ilgili Kur'ân'dan birkaç ayet vermek gerekirse, "O gökleri ve yeri yaratan, size kendilerinizden çiftler yapmış, en'amdan/ehli hayvanlardan da çiftler. Sizi o sûretle üretilip duruyor. O'nun misli gibi bir şey yoktur ve O öyle semî, öyle basîr'dir."⁷⁰ "Şüphe yok ki O, söylenenden açığa vurulanı da bilir, gizlediğinizi de bilir."⁷¹ "O onların önlerindeki ve arkalarındaki bilir. Onlar ise, O'nu ilmen ihata edemezler."⁷²

2.3. Necati Öner'in Melek Anlayışı İle İlgili Düşünceleri

Kur'ân meleklerle iman edenleri, onları inkâr edenleri ele almakla birlikte onların özellikleri ve görevleri üzerinde de durmuştur.

*"Peygamber, rabbinden kendisine ne indirildi ise ona îmân getirdi. Mü'minler de... Her biri Allah'a ve meâikesine ve kitaplarına ve peygamberlerine: "Peygamberlerinden hiçbirinin arasını ayırmayız" diye îmân getirdiler ve şöyle dediler: "Semi'nâ ve eta'nâ! (İşittik ve itaat ettik)..."*⁷³

"Her kim Allah'a ve meleklerine ve resûllerine ve Cibrîl'e ve Mi'kâl'e düşman olursa, bilsin ki Allah, kâfirlerin düşmanıdır."⁷⁴ "...Velâkin Eren o kimsedir ki, Allah'a, âhiret gününe, melâikeye, Kitâba ve bütün peygamberlere îmân edip..."⁷⁵

"Ey o bütün îmân edenler! Allah'a da, Resûlü'ne de, Resûlü'ne tenzîl buyurduğu Kitâb'a da, daha evvel imzalı buyurduğu Kitâb'a da îmân getirin. Her kim Allah'a ve meleklerine ve kitaplarına ve resûllerine ve

⁷⁰ Şûra, 42/11.

⁷¹ Enbiya, 21/110.

⁷² Tâhâ, 20/110.

⁷³ Bakara, 2/285.

⁷⁴ Bakara, 2/98.

⁷⁵ Bakara, 2/177.

*âhiret gününe kafirlik ederse; uzak, pek uzak bir dalâl ile sapmış, sapmış gitmiştir.*⁷⁶

Ayetlerden de anlaşılacağı üzere meleklerle iman edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Öner de meleklerle iman edilmesi gerektiğini belirterek onların varlığı ile ilgili bilgiye ancak ayet ve hadislerle ulaşılabileceğini vurgulamıştır. Ayet ve hadisler aracılığıyla bilgisi elde edilen meleklerin özelliklerinden şu şekilde bahsedilmiştir. Onlar hem nurdan yaratılan varlıklar hem de Allah'ın kullarıdır. Cinsiyetleri (erkek-dişi) yoktur. Elleri ve kanatları vardır ancak insan eli ya da kuşun kanadı gibi değildir. İnsanlar gibi yeme ve içme özellikleri bulunmaz ancak yeri geldiğinde şekil değiştirebilir ve insan kılıfına girebilirler. Onların gerçek hallerini peygamberler görebilir. Onlara gelecek hakkında bilgi verilmemiştir. Gelecek yalnızca Allah tarafından bilinmektedir. Onlarda kibirlenme veya isyan etme gibi özellikler yoktur. İbadet edip görevlerini tam olarak yerine getirmektedirler.

Onların görevlerinden ise şu şekilde bahsedilmiştir. Elçilik yapmak, Müslümanlara yardım etmek gibi görevler verilmiştir. Dört tane büyük melek bulunmaktadır. Bunlar: Cibril (Cebrail), Melekü'l-Mevt (Azrail), Mikail, ed-Da (İsrafil)'dir. Cebrail Allah'tan gelen mesajları Hz. Peygamber'e iletmektedir. Hz. Peygamber'e imamlık yapmakta ve ramazan ayında, inen ayetleri baştan sona dinleyerek kontrol etmektedir. Azrail, insanın canını almakla görevlendirilmiştir. Mikail, tabiat olayları ile ilgili konularda (yağmurun yağması vs.) görevlendirilmiştir. İsrafil ise, kıyamet günü sûra üflemekle görevlendirilmiştir. Sûra iki defa üfleyecektir. İlkinde kıyamet kopacak ikinci üfleğinde tekrar diriliş gerçekleşecektir.⁷⁷ Öner, meleklerle inanmanın, Hz. Peygamber'e ve Hz. Peygamber'in getirdiği kitaba başka bir deyişle, Kur'ân'ın içinde yer alan vahye inanmamayı gerektirdiğini vurgulamıştır.⁷⁸

⁷⁶ Nisa, 4/136.

⁷⁷ İsmail Karagöz, *İman İlmihali*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2013, s.42-49.

⁷⁸ Ahmet Saim Klavuz, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, Hayrettin Karaman, Ali Bardakoğlu, Yunus Apaydın, Ahmet Saim (Ed), *İlmihal I İman ve İbadetler*, Ankara, 2012, s.92.

2.4. Necati Öner'in Kitap Anlayışı ile İlgili Düşünceleri

Kitaplara iman, Allah tarafından bazı peygamberlere kitap indirildiğine ve bu kitapların içeriğinin tümüyle doğru olduğuna inanmak demektir. Bu kitaplar Allah tarafından vahiy yoluyla insanlara anlatılması için gönderilen bilgileri kapsamıştır. Kur'ân'dan sonra başka bir kitap inmeyecektir. Ayet ve sure şeklinde inmiştir. İçinde yazılı olan şeyler ise kıyamete kadar geçerlidir. Bozulmadan, değişmeden bugüne kadar gelen tek kitap kabul edilmiştir. Her çağda insanlara cevap verebilmiş ve insanların ihtiyaçlarını karşılayabilecek özellikte görülmüştür. Ayrıca, Hz. Peygamber'in mucizelerinden biri sayılmıştır.⁷⁹

“Peygamber, rabbinden kendisine ne indirildi ise ona îmân getirdi. Mü'minler de... Her biri Allah'a ve meâikesine ve kitaplarına ve peygamberlerine: “Peygamberlerinden hiçbirinin arasını ayırmayız” diye îmân getirdiler ve şöyle dediler: “Semi'nâ ve eta'nâ! (İşittik ve itaat ettik)...”⁸⁰

Bu ayetle kitaplara iman edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Öner de kitaplara iman edilmesi gerektiğini belirterek, Kur'ân'daki ayetlerin tartışılmaz olduğunu, içindeki bilgilerin hiçbirinde hiçbir şekilde ekleme, çıkarma işleminin söz konusu olmadığını ancak ayetlerle ilgili yapılan yorumların tartışmaya açık olduğunu ifade etmiştir.⁸¹

2.5. Necati Öner'in Peygamberlik Anlayışı İle İlgili Düşünceleri

Peygamberlere iman etmek, insanlara doğru yolu göstermek için, Allah tarafından seçkin kişilerin gönderildiğine ve bu kişilerin Allah'tan aldığı bütün bilgilerin doğru olduğuna inanmak demektir.⁸²

“Ey o bütün îmân edenler! Allah'a da, Resûlü'ne de, Resûlü'ne tenzîl buyurduğu Kitâb'a da, daha evvel imzalı buyurduğu Kitâb'a da îmân

⁷⁹ Ahmet Saim Klavuz, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, Hayrettin Karaman, Ali Bardakoğlu, Yunus Apaydın, Ahmet Saim (Ed), *İlmihal I İman ve İbadetler*, Ankara, 2012, s.99-106.

⁸⁰ Bakara, 2/285; Nisa, 4/136; Bakara, 2/177.

⁸¹ Murtaza Korlaelçi, Necati Önerin Hürriyet Anlayışı, s. 72.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/743/9479.pdf>, (Erişim Tarihi: 30.09.2019).

⁸² Necati Öner, *Stres ve Dini İnanç*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s.52.

getirin. Her kim Allah'a ve meleklerine ve kitaplarına ve resûllerine ve âhiret gününe kafirlik ederse; uzak, pek uzak bir dalâl ile sapmış, sapmış gitmiştir."⁸³

Bu ayette peygamberlere inanılması gerektiği belirtilmiştir. Ona göre, Kur'ân'a ve meleklerle inanmak, Kur'ân'ı insanlara anlatacak, insanları uyaracak peygamberi de gerekli kılmıştır. Peygamberlere inanmakla birlikte Hz. Muhammed'in (s.a.v) son peygamber olduğuna da inanmak gerekmiştir. Onlar, Allah'ın birer kuludur. Diğer insanların özelliklerine sahip olmalarının yanı sıra doğru ve güvenilirlerdir. Günah işlemezler.

Peygamberlerin gönderilmesinin bir hikmeti olduğunu ifade etmiştir. Şöyle ki, insan kendi aklı ile Allah'ın varlığını, birliğini anlayabilme ve doğru, iyi ve kötüyü ayırt edebilme yetisine sahiptir; fakat istekleri doğrultusunda doğru ile yanlış birbirine karıştırma ihtimali bulunmaktadır. Bununla birlikte aklı aşan şeyleri bilme yetisine de sahip değildir. Bu yüzden insan nasıl hareket etmesi gerektiğini, emir ve yasakları, peygamberlerin gönderilmesiyle öğrenmiştir.⁸⁴ Buna ek olarak, insanlara ahirette yaptıklarının karşılığı verilirken, mazeret üretmelerine fırsat vermemek için de gönderildiğini belirtmiştir.⁸⁵

2.6. Necati Öner'in Ahiret Anlayışı İle İlgili Düşünceleri

Ahiret fikrine inanmak, insanın öldükten sonra tekrar dirileceğine, bu dünyada yapıp etmelerinin hesabını Allah'ın mutlak adaleti önünde vereceğine, Allah'ın emirlerine uygun yaşayanların o ebedi hayatı büyük mutluluk içinde geçireceğine, aksine hareket edenlerin ise cezalandırılacağına inanmak demektir.⁸⁶

"Ey o bütün îmân edenler! Allah'a da, Resûlü'ne de, Resûlü'ne tenzîl buyurduğu Kitâb'a da, daha evvel imzalı buyurduğu Kitâb'a da îmân getirin. Her kim Allah'a ve meleklerine ve kitaplarına ve resûllerine ve

⁸³ Nisa, 4/136; Bakara, 2/285; Bakara, 2/177.

⁸⁴ Necati Öner, *Stres ve Dini İnanç*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s.52-53.

⁸⁵ Ahmet Saim Klavuz, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, Hayrettin Karaman, Ali Bardakoğlu, Yunus Apaydın, Ahmet Saim (Ed), *İlmihal I İman ve İbadetler*, Ankara, 2012, s.106-110.

⁸⁶ Necati Öner, *Stres ve Dini İnanç*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s.25-27.

*âhiret gününe kafirlik ederse; uzak, pek uzak bir dalâl ile sapmış, sapmış gitmiştir.*⁸⁷

Bu ayette ahirete inanılması gerektiği vurgulanmıştır. Öner de ahiret fikrine inanmış ve İslâm'ın altı şartından biri olarak kabul etmiştir. Ahiretin deneyim alanını aştığını bu nedenle bu alanın, aklın sınırlarını da aştığını belirtmiştir. İspat yöntemlerini kullanarak bu alanla ilgili bilgileri elde etmenin mümkün olmadığını ancak ve ancak vahiyyle mümkün olduğunu vurgulamıştır. Ona göre, vahyin kaynağı Allah kabul edildiğinden ahirete inanmak ilk önce Allah'ın varlığına inanmayı, ikinci olarak meleklerin varlığına inanmayı gerekli kılmıştır.⁸⁸

2.7. Necati Öner'in Kader Anlayışı ile İlgili Düşünceleri

Necati Öner, kader konusunu yaratma kavramı üzerinden ele almıştır. Yaratma kavramı, yoktan varetme ve vardan varetme olarak iki şekilde incelenmiştir. Bunların neler olduğuna değinmeden önce yaratılan kavramı ile ilgili düşüncelerine yer vermek gerekir. Yaratılan kavramını nelik (mahiyet) ve gerçeklik adı altında incelemiştir. Kavramların zihindeki tasavvuru nelik olarak adlandırılırken, bu kavramların zihin dışında karşılık bulması gerçeklik olarak adlandırılmıştır. Ejderha, insan gibi örnekler nelik kapsamına girerken masa, kalem gibi kavramlar gerçekliğe örnek gösterilmiştir. Bu durumda, her kavramın netliğinin bulunduğunu gerçekliğinin bulunmadığını ortaya koymuştur. Hem neliği hem de gerçekliği bulunan varlıklar asıl varlıklar olarak kabul edilmiştir. Asıl varlıklar, yoktan varedilen, örneksiz yaratılan ve Allah tarafından yaratılan varlıkları kapsamıştır.⁸⁹ “Göklerin, yerin mübdii/yaratıcısı bir emri murad etti mi ona yalnız “ol!” der, oluverir.”⁹⁰ Bu ayet yoktan yaratma şekline örnek gösterilmiştir.

Neliği olup gerçekliği olmayan varlıklar ise insan tarafından var kılınmıştır. Bu yaratma şekli vardan varetme başka bir deyişle var olanın şekil değiştirmesi olarak ifade edilmiştir. Böylece yaratmanın iki şekilde (yoktan varetme- vardan varetme)

⁸⁷ Nisa, 4/136; Bakara, 2/285; Bakara, 2/177.

⁸⁸ Necati Öner, *Stres ve Dini İnanç*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s.29-31.

⁸⁹ Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, M.E. Basımevi, İstanbul 1995, s.19.

⁹⁰ Bakara, 2/117.

olduğu ortaya konulmuştur.⁹¹ Burada Mu'tezile'nin yaratma kavramına değinmek yerinde olacaktır. Mutezile, insanın kendi fiilini kendisinin yarattığını düşünürken yaratıcılık özelliğini kendisine aktarmış olmaktadır. Öner, Mu'tezile'nin ele aldığı bu yaratıcılık kavramını, vardan varetme şeklinde ele alındığı takdirde özgürlük-kader sorununa çözüm olabileceğini belirtmiştir. Ancak Öner, onların yoktan varetme şeklini ele alarak çözüm getirmeye çalıştıklarını ifade etmiştir. Bu nedenle Öner, onların kader ve özgürlüğe çözüm bulamadıklarını düşünmüştür.⁹²

Öner yaratılan kavramı ile ilgili fikirlerini ifade ettikten sonra, varolanların fiile (eylem) etkisini incelemiştir. Fiile etki eden şeyin varolanın kendisi olmadığını, varolanın kavramı olduğunu ileri sürmüştür. Bu durum, kavramların herkeste aynı etkiyi bırakmadığına, farklı izlenimler doğurmasına neden olmuştur. Kişinin kavram hakkında elde etmiş olduğu bu izlenimler de fiile etki etmiştir. Varolandan çok kavramlarıyla karşılaştığımızı vurgu yapan Öner, karşılaşılan kavramlar arasındaki bağlar sayesinde bilgi elde edildiğini belirtmiştir. Bağ kurulurken varolanları değerlendirerek bir karara varılması eylemin nedenini ortaya koymuştur. Varolanların değerlendirilerek kavramlara anlam kazandırması ise kişinin zihniyet yapısıyla ilişkilendirilmiştir.

Zihniyet yapısı da iki şekilde incelenmiştir. Bunlardan ilki, temel zihniyetler ya da birinci dereceden zihniyetler olarak ele alınmıştır. Bu zihniyetler de kendi arasında üç başlık halinde incelenmiştir. İlki büyüsel (majik, mitik, mistik, ilkel), ikincisi olgusal (pozitif) ve üçüncüsü eleştirel zihniyettir. Temel zihniyetlere eleştirel zihniyeti ilave eden kişi Necati Öner'dir. Bu üç zihniyet birbirinin devamı olarak görülmemiştir. Eleştirel zihniyet, büyüsel ve olgusal zihniyetin eleştirisi konumundadır. Bu zihniyet, içinde din ve felsefeyi barındırmıştır. Din, Allah temelinde ele alınmıştır. Büyü, nazar vb. şeyler ise büyüsel zihniyet yapısına girmiştir. Bu zihniyet yapısı, görünmeyen ya da gizli güçler tarafından açıklanmıştır. Kişi ve kolektif şuur etkilidir. Olgusal zihniyette ise, olaylar başka şeylerle

⁹¹ Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, Vadi Yayınları, Ankara 1987, s.62.

⁹² Celal Baydemir, *İbn-i Kemal'in Hayatı, Eserleri ve Kader Anlayışı*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2004, s.77; Hasan Gümüüşoğlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2013, s.163; Nail Karagöz, "Allah'ın İradesi ve Kötü Fiiller", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 6, sayı: 2, 2006, s.204; Fethi Kerim Kazanç, "İslâm Kelâmında İnsan Fiileri Bağlamında Kader Anlayışı", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, cilt: VII, sayı: 4, 2007, s.139-140.

açıklanarak ele alınmıştır ve tecrübeyi gerektirmiştir. Ele alınan bu üç zihniyet her insanda bulunmaktadır; fakat toplumlarda ya da kişilerde bunlardan biri daha ağır basmaktadır. Bu nedenle toplumlarda ya da kişilerde hâkimiyetleri değişmiştir.

Öner, ele aldığı bu temel zihniyetleri insanın özü ile ilişkilendirmiştir. Bu zihniyet yapılarının var olması insana bağlı değildir. Bunlar, insanda zorunlu olarak bulunan ve değişmeyen yapılar olarak kabul edilmiştir. Temel zihniyetlere ek olarak alış ve mantığın da insanın özü ile ilgili olduğunu ifade etmiştir. Çünkü her devirde ve her insanda aynı akıl yürütmeleri başka bir deyişle mantık bulunmaktadır. Her insanın mantık içinde aldığı yollar vardır. Bu yollar, temel zihniyetleri kapsamaktadır. Temel zihniyetler ve mantık gibi alış da her insana doğuştan verilmiştir. Ancak alışlar kişiden kişiye değişiklik göstermiştir. Alışların farklı olması benlerin farklı olmasını sağlamıştır. Benlerin farklı olması, kişinin kendini tanıması, onun varoluşu yani 'beni'dir. Ben, diğer zihniyet yapısı olan ikinci dereceden zihniyetler yapısına (tutumlar) girmektedir. Bu zihniyet yapısında tesadüf, oluş, değişim, olumsuzluk mevcuttur. Bu zihniyetin varlığı insana bağlıdır ve sonradan kazanılmıştır.⁹³

Bu düşünceler Öner'i özün varoluştan önce geldiği fikrine ulaştırmıştır. Başka bir deyişle insanda önce öz bulunur, daha sonra insan varoluşunu elde eder. Varoluşunu, üç zihniyet yapısına girdiğinde oluşan tutumu ve tutumunda etkili olan içinde yaşadığı toplum ve yetişme tarzı belirlemiştir.⁹⁴ Ayrıca ona göre, insanda doğuştan bulunan bu öz, özü tayin eden Allah'ın varlığına da götürmüştür.

Bu düşüncenin tam zıddını ele alan Jean-Paul Sartre da değinmek yerinde olacaktır. Sartre, öz bağlamında ateizmi temellendirmiştir. Varoluşun özden önce geldiğini ve insanın özünü kendisinin oluşturduğunu belirtmiştir. Ona göre, Tanrı varsa insanın özgür olması mümkün değildir. Çünkü Tanrı kabul edilirse öz varoluştan sonra gelmiş olacaktır. Bu ise, insanın kendi özünü bulmasına engel olmuş olacak ve özgürlüğün ortadan kalkmasına sebep olacaktır. Bu şekilde, Tanrı ve insan arasında zıt bir ilişki kurulmuştur.

Teist varoluşçu olan Karl Jasper ise bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir. Ona göre, insanın bir tabiatı yoktur. İnsan kendi özünü kendisi

⁹³ Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, M.E. Basımevi, İstanbul 1995, s.21-23.

⁹⁴ Öner, a.g.e., s.23-24.

oluşturmuştur. Kendi özünü oluşturması için de özgür olması gerekir. Ona göre Tanrısız bir özgürlük insanın tanrılaşmasına neden olacaktır. Bu nedenle mutlak ve keyfi olan bir özgürlük düşüncesi kabul edilmemiştir. Keyfilik olarak algılanan özgürlüğü, gerçek özgürlük olarak görmemiş ve insanı mutsuzluğa sürükleyeceğini belirtmiştir. Bu nedenle ona göre, gerçek özgürlük elde edilmek isteniyorsa Tanrı'nın varlığını kabul etmek gerekir.⁹⁵

Öner'in varoluşla yani insanın 'ben'ini oluşturması ile ilgili düşüncelerine devam ettiğimizde, kişinin varoluşunda başka bir deyişle, 'ben'inin oluşmasında seçmenin önemli bir yer tuttuğunu belirtmiştir.⁹⁶ Seçme yapabilmek için kişinin karşısında birçok seçeneğin bulunması gerekir. Kişi bu seçenekler arasından birini tercih eder. Yapılan tercihler rastgele değil, akıl yürütmeler (düşünüp taşınma) sonucunda elde edilmiştir. Elde edinilen sonuç ise, seçmenin sebebi olmuştur. Bu nedenle Öner, seçme hürriyetinde mutlaka sebeplerin etkili olduğunu ileri sürmüştür.⁹⁷

Bazılarına göre, seçme de sebeplere gerek yoktur. Bu hürriyet biçimini savunanlar düşüncelerini kayıtsızlık hürriyeti adı altında ele almıştır. Onlara göre, kişinin karşısında birçok seçenek yer almaktadır ve seçeneklerden biri tercih edilirken hiçbir sebebe bağlı kalınmadan seçilmektedir.⁹⁸ Buridan'ın eşeği örneği ile düşüncelerini desteklemişlerdir.

“Bir eşeğe, eşit mesafede iki ayrı yere yem konuyor. Yemler, cins, şekil, miktar, renk vs. Gibi bütün aynı nitelikleri taşıdığı için, eşek tercih sebebi bulamıyor ve hangisinden yiyeceğine karar veremediği için acından ölüyor. O halde, seçme bir sebebe bağlı bulunursa, aynı şartlar içinde bulunan iki seçenek karşısında bir karar verilip de seçim yapılamaz ve masaldaki komik duruma düşülmüş olur.”⁹⁹

Bu hürriyet biçimini bilginin en aşağı seviyesi olarak gören Descartes'ın düşüncelerine de yer vermek yerinde olacaktır. O, kayıtsızlık ve ilgisizliği

⁹⁵ Mehmet Şükrü Özkan, Varoluş-Öz İlişkisi Bağlamında Tanrı'nın Varlığı Problemi “Sartre Örneği”, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 3. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi, Mardin 2018, s.110.

⁹⁶ Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, M.E. Basımevi, İstanbul 1995, s.21-23.

⁹⁷ Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, Vadi Yayınları, Ankara 1987, s.56.

⁹⁸ Öner, a.g.e., s.18-20

⁹⁹ Öner, a.g.e., s.21.

özgürlüğün en aşağı derecesi saymıştır. Bu durumu iradenin eksikliği ile ilişkilendirmiştir. İradenin eksikliği ve yanlışa sürüklenmesi, anlaşılmayan şeylerin peşine gitmekte görülmüştür. Bu nedenle bilgi ve seçmeye önem verilmiştir. İki şeyden biri seçildiği zaman ortada bir zorunluluğun olmadığı, seçenekler arasından seçim yapılırken, iki durumun göz önüne alındığı belirtilmiştir. Bunlardan biri, doğrunun bu seçeneklerden birinde olması fikridir. Diğeri, Tanrı'nın iradesidir. Tanrı'nın iradesinden kasti, Tanrı'nın o düşünceyi zihnine yerleştirmesidir. Bu nedenle kişi bu seçeneklerden birine ne kadar yönelirse o denli özgür olmuş olur.¹⁰⁰

Necati Öner, seçme de sebeplerin etkili olduğunu ifade etmiştir. O, sebepleri amaçsal ve etken olarak iki şekilde ele almıştır. Amaçsal sebep de, kişi güzeli, yararı elde etmek için seçmektedir. Bu ise kişinin bir amaca yöneldiğini göstermektedir. Bu nedenle bu düşünce amaçsal sebepler adı altında yer almıştır. Ancak hem aile hem okul hem de çevrenin etkisiyle güzel, yararlı fikri insanda önceden bulunmaktadır. Bu ise, etken sebep kapsamında yer almaktadır. Ona göre, aslında ilk bakışta etkili olan sebebin amaçsal sebep olduğu düşünülse de etkili olan sebebin etken sebep olduğu kabul edilmiştir. Çünkü amaçsal sebeplerin arka planında önceden kazanılan bu fikirler mevcuttur. Bu fikirler önceden kazandırılmış olduğundan seçme fiili tayin edilmiş gibi görünmektedir. Bu nedenle seçme fiilinin tayin edilmiş olduğunu öne sürenler bulunmuştur.

Öner, tayin edilmişlik durumunun söz konusu olup olmadığına bakmak için seçme ile sebep arasındaki bağa bakmıştır. İkisi arasındaki bağın zorunlu değil olumsal (olasılık taşımak) olduğunu ileri sürmüştür. Bağın olumsal olması demek, insanın özgür iradeye sahip olması demektir. İnsanın özgür iradeye sahip olması, kişinin yaptıklarından mutluluk ya da pişmanlık duymasıyla ortaya konulmuştur. İnsanın varoluşunda seçmenin yeri bu şekilde ifade edilmiştir.

İnsanın varoluşu için seçmenin yanı sıra seçmeyle bağlantılı olan bilgiye de yer verilmiştir.¹⁰¹ Bütün bilinçli eylemlerin bilgiye dayandığını ifade eden Öner,¹⁰²

¹⁰⁰ Hasan Hüseyin Kargin, Descartes'in Tanrı Anlayışı, *Eğitim Dergisi*, sayı 55, Temmuz 2007, <http://www.egitim.gen.tr/tr/index.php/arsiv/sayi-51-060/sayi-55-temmuz-2018/1017-descartes-in-tanri-anlayisi>, (Erişim Tarihi: 23.09.2019).

¹⁰¹ Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, Vadi Yayınları, Ankara 1987, s.26-32,76.

¹⁰² Ahmet İnam, Necati Öner ile Mülakat, Ankara 2011, s.1.

http://www.phil.metu.edu.tr/sites/default/files/Necati_Oner.pdf, (Erişim Tarihi: 5.07.2019).

özgürlüğün belirli bir alanda gerçekleştiğini ve kişinin bu alandaki bilgisiyle ilişkili olduğunu belirtmiştir. Özgürlüğün sınırlı olması, insan bilgisinin sınırlı olmasına, bilginin sınırlı olması, aklın sınırlı olmasına neden olmuştur. Çünkü akıl yürütmeler, kararlar, tercihler bilgi dâhilinde gerçekleşmektedir. İnsan sınırlı bir bilgiye sahip olduğunu kavradığında, mutlak bir varlık anlayışını düşünmeye başlamıştır. Bu nedenle Allah ile insan arasındaki ilişki üzerine de düşünmüştür. Ona göre, Allah sınırsız bir özgürlük alanı içerisinde yer almıştır. İnsan ise, Allah'ın sınırsız özgürlük alanında sınırlı bir özgürlüğe sahiptir. Bu sınırı ise, Allah belirlemiştir. Belirlenen bu sınırdan ne bir daralma ne bir genişleme ne bir değişiklik meydana gelmiştir.¹⁰³

Panteist olan Spinoza'nın bilgi konusuna da değinmek yerinde olacaktır. Ona göre, insanlar bazı şeylerde zorunluluğun olmadığını düşünmektedir. Böyle düşüncelerini onların bilgi eksikliğiyle ilişkilendirmiştir. Ona göre, insan özgür değildir ama özgürleşmesi mümkündür. İnsanın kendisini özgür hissetmesi için iki neden ortaya atmıştır. Biri, kendini meydana getiren nedenlerdir. Diğeri, onların gerçekleşmesine müsaade eden dış nedenleri bilmemektir.

Şunu belirtmek gerekir ki, Spinoza Tanrı ve doğayı aynı kabul etmiştir. Ona göre, ister Tanrı olsun ister doğa olsun her şey onun etrafında belirlenmiştir. Bu nedenle zorunlu olarak doğanın düzenini kabul etmek gerekir. Doğanın tamamı, insan fiili de dâhil olmak üzere mümkün tüm bağlantıların toplamı sayılmıştır. Bu bağlantılar zorunludur ve doğayı adım adım oluşturmuştur. Kişinin özgürlüğü de kendi potansiyasını (kudretini) ve kendi bağlantılarını bilmesiyle mümkün görülmüştür. Kişinin kendi kendisi olması, kudretini ortaya koyması sınırlarını çok iyi bilmesiyle ilişkilendirilmiştir. Bu nedenle kişinin özgür olmasının yolu bilgi ile ortaya konulmuştur.¹⁰⁴

Üç bilgi türünü ele alan Spinoza'nın ilk ele aldığı bilgi türü duyular ve tutkulardır. Duyularına bağlı olan kişinin kendi kendisine sahip olmadığını belirtmiştir. İkinci tür bilgiyi, kişinin kendi oluşturduğu bağlantılarla, onu oluşturan bağlantılarla ve onun dışındaki bağlantıların bilgisine sahip olmakla ifade etmiştir. Bu tür bilgede insan pasif olmaktan çıkmış ve etkin olmuştur. Ona göre, burada önemli olan

¹⁰³ Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, Vadi Yayınları, Ankara 1987, s.57-58.

¹⁰⁴ Perihan Babür Metin, *Spinoza ve Özgürlük*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2015, s.83-85.

tutkuların insana egemen olmasını engellemek ve zihnin kendisine egemen olduğu eylemleri ortaya koymaktır. Üçüncü bilgi türünü ise, bağlantılar arasındaki ilişkiyi anlamayı aşma, onun ötesine gitme şeklinde ifade etmiştir. Burada önemli olan bu bağlantıların bağıni oluşturan öze ulaşmaktır. Böylece, birinci bilgi türünde insanın kendi içine gömülü olduğunu, ikinci bilgi türünde içine girilen bağlantıların farkına varılmaya başlandığını, üçüncüsünde ise varlığın bütünündeki yasalılığın akli olarak sezildiğini ifade etmiştir. Ona göre, üçüncü bilgiye erişen kimse üstün gücün Tanrı ya da doğa olduğunu kavramış olur. Bu ise, zihnin ulaşacağı en üstün gücün Tanrı bilgisi olduğunu ortaya koymuştur. İşte ona göre gerçek özgürlük üçüncü tür bilgiyle elde edilmektedir. Bu aşamada, Tanrı'nın ezeli ve ebedi olduğu anlaşılmış ve Tanrı sevgisi beraberinde gelmiştir.¹⁰⁵ Bu şekilde bilgi yoluyla Tanrı'nın bilgisine ulaşıldığı, Tanrı'nın kavrandığı ve bu sayede insanın özgürleştiği gösterilmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki, onun düşüncesinde zorunluluk özgürlük ilişkisi mevcuttur ve ruhta asla mutlak bir özgür irade kabul edilmemiştir.

İnsanın sınırlı bir özgürlüğü olduğunu belirten Öner de bu özgürlüğün, Allah'ın sınırsız hürriyet alanı içinde yer aldığını ifade etmiştir. Allah'a karşı sorumlu olunan alanların sınırını Allah belirlemiştir. Allah'ın çizdiği bu sınırdan ne bir değişiklik, ne bir genişleme ne de bir daralma meydana gelmiştir.¹⁰⁶ İnsan özgürlüğünün sınırlı olması onun gücünün de sınırlı olduğunu göstermiştir. Sınırsız güç yalnızca Allah için mümkün görülmüştür. İnsanın sınırlılığı Allah'ın sınırsız alanında yer aldığından Allah'ın insana müdahale edebilme durumu ortaya çıkmıştır.¹⁰⁷ Müdahaleden kasıt, fiil gerçekleştirildikten sonra sonucun ne olacağını Allah'a kalmasıdır. Bu nedenle Allah'ın müdahale etmesi, insan iradesinin ortadan kaldırmamıştır. Yalnızca özgürlüğün sınırlı olduğunu göstermiştir.¹⁰⁸

Şunu da belirtmek gerekir ki, Allah'ın bilgisi ayrı müdahale etmesi ayrı önceden belirlemesi ayrı şeydir. Öner'e göre Allah'ın bilmesi insanın özgür iradesini etkilememiştir. Allah insanın ne yapacağını önceden bilmektedir. Yoksa Allah

¹⁰⁵ Perihan Babür Metin, *Spinoza ve Özgürlük*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2015, s.86-88.

¹⁰⁶ Murtaza Korlaelçi, Necati Öner'in Hürriyet Anlayışı, s. 52.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/743/9479.pdf>, (Erişim Tarihi: 30.09.2019).

¹⁰⁷ Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, Vadi Yayınları, Ankara 1987, s.62-63.

¹⁰⁸ Necati Öner, *İnsan Hürriyeti ve İslam*, Kutlu Doğum Haftası 12-17 Ekim 1989, Diyanet Vakfı Yayınları, 1990, s.155-158. http://isamveri.org/pdfdrq/D01372/1990/1990_ONERN.pdf, (Erişim Tarihi: 12.05.2019) .

önceden öyle belirlediği için insan yapmış değildir. Allah'ta geçmiş de gelecek de hep şimdidir. Üstte de belirtildiği gibi müdahale etmesi de, insanın fiilini gerçekleştirdikten sonra sonucunun ne olacağıdır. Bu konuyla ilgili Öner'e yakın olan Maturidîliğin birkaç ifadesine yer vermek gerekir.

Maturidîliğe göre, Allah her şeyin yaratıcısı olduğundan ve her şey onun bilgisi dâhilinde olduğundan insan fiilleri de Allah'ın ilmi kapsamında yer almıştır. Allah'ın ilmi insanın seçimine bağlandığından fiilin meydana gelmesinde bir zorunluluk görülmemiştir. Allah, ezeli ilmi sayesinde insanın seçeceği şeyi bilmektedir ancak fiiller önceden belirlenmemiştir. Önceden belirleme olarak ele alınmayan kader, insan üzerinde de bir baskı oluşturmamıştır.¹⁰⁹ İnsanın özgür iradeye sahip olduğu kabul edilmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken bir konu mevcuttur. Bu da, özgür iradeye sahip olmanın doğa kanunlarına ters düşmediği, bu kanunların hem insan hem de doğa için gerekli olduğu, her ne kadar doğa yasalarına bağlı olursa da bu yasaların eylemleri tercih etmede etkili olmadığı düşüncesidir.¹¹⁰ Necati Öner de aynı şekilde doğa kanunlarının insan iradesine etki etmediğini belirtmiştir.

Öner, fiillerin eyleme geçirilip geçirilmemesine de önem vermiştir. Dini açıdan baktığında, Allah'ın insana belirli görevler verdiğini, emir ve yasakları bildirdiğini belirtmiştir. İnsan, Allah'ın bildirdiği emir ve yasakları seçimleri doğrultusunda eyleme geçirmektedir. Böylece emir ve yasaklarda da seçmenin var olduğunu göstermiştir. İnsan bir şeyi seçip fiile geçirdiğinde karşılığını ceza ya da mükâfat olarak öldükten sonra almaktadır.¹¹¹ İnsan seçmeye sahip olduğundan, iradesini ve kudretini kullanabildiğinden, ona sorumluluk yüklemiştir. “Allah'ın izni olmadıkça hiçbir nefis için îmân edebilmek yoktur ve akıllarını hüsn-i isti'mal etmeyenleri/güzel kullanmayanları o, pislik içinde bırakır.”¹¹²

“Ammâ o küfre sapanlar(a gelince), ha inzâr etmişin [uyarmışın] bunları, ha (inzâr) etmemişin [uyarmamışın], onlarca müsâvî/[eşit-bir]dir: îmâna gelmezler; (zîrâ) Allâh kalblerini (mühürlemiştir; hakkı akledip

¹⁰⁹ Abdülhamit Sinanoğlu, “İmam Mâtürîdî'nin Düşüncesinde İnsan Hürriyeti Sorunu”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 15, sayı: 30, 2016, s.262; Veysi Ünverdi, “Mâtürîdî'de İnsanın Sorumluluğu”, *Usûl*, sayı: 20, 2013, s.52-55.

¹¹⁰ Neşet Toku, *İslam Felsefesine Giriş*, Çizgi Kitapevi, Konya 2015, s.65-66.

¹¹¹ Murtaza Korlaelçi, Necati Önerin Hürriyet Anlayışı, s.48.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/743/9479.pdf>, (Erişim Tarihi: 30.09.2019).

¹¹² Yunus, 10/100.

anlamazlar) ve kulaklarını mühürlemiş(tir; hakkı işitmezler) ve (kalb) gözlerine bir perde inmiştir (de, onları; ğaflet, şehvet, nefsâniyyet, hodgamlık perdesi bürümüştür; hakkı sezmezler) ve bunların hakkı, azîm [çok büyük/dehşetli] bir azâbdır.”¹¹³

Öner’e göre, mühürlenme yanlış yönelim ve ısrardan kaynaklanmıştır. Bu şekilde mühürlenmede aklın kullanılıp kullanılmaması önemli bir rol oynamıştır. Böylece Allah’ın kalbi mühürlemesi sebebe bağlanmıştır. Başka bir ifadeyle, Allah insana yetki vermiş ve bu yetkiyi kullanıp kullanmamasına göre takdir etmiştir. İrade verilmeden takdir edilmiş olması, adaletsizlikle sonuçlanmasına sebep olacağından ve Allah’ın adil sıfatına uymayacağından insanın yönelimiyle olduğu ortaya konulmuştur.

“Her halde, Allah, zerre kadar zulmetmez. Ve eğer bir hasene olursa, onu kat kat arttırır, bir de tarafından büyük bir emir verir.”¹¹⁴ “...Öyle bir güne hazırlanın ki, döndürülüp o gün Allah’a götürüleceksiniz. Sonra herkese kazandığı tamamıyla ödenecek ve hiçbir zulme maruz olmayacaklar”¹¹⁵ “Her biri içinde yaptıkları amellerden dereceler bardır. Bu da hiç hakları yenmeyerek, bütün amellerini kendilerine tamamen ödemek içindir!”¹¹⁶ Bu şekilde Öner, insanın tam bir özgürlüğe değil, sınırlı bir özgürlüğe sahip olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁷

Maturidîlik düşüncesinde de insanın tam bir özgürlüğe değil sınırlı bir özgürlüğe sahiptir. İnsanın kaderi, Allah’ın iradesi ve yaratmasına bağlanmıştır. Allah’ın iradesinin ise iki şekilde gerçekleştiği belirtilmiştir. İlki, hiçbir sebep ve şarta bağlı kalınmadan doğrudan Allah’ın iradesinin tecelli etmesidir. İkincisi, kulun iradesine bağlı olarak yani şarta ve sebebe bağlı olarak iradesinin tecelli etmesidir. İnsanın sorumlu olması ve hiçbir zorlamaya maruz kalmaması, şarta ve sebebe bağlı olarak iradesinin tecelli etmesiyle mümkün görülmüştür. İnsana kesb kavramı yüklenerek eylemlerinden dolayı sorumlu olması sağlanmıştır.¹¹⁸

¹¹³ Bakara, 2/6-7.

¹¹⁴ Nisa, 4/40.

¹¹⁵ Bakara, 2/281.

¹¹⁶ Ahkâf, 46/19.

¹¹⁷ Necatî Öner, *Stres ve Dini İnanç*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s.47-52.

¹¹⁸ Fikrullah Çakmak, *Hz. Peygamber’in Hadislerinde “Kader” Kavramı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2007, s.22.

Öner, hem seçme hem eylem kısmı ile ilgili bilgiler verdikten sonra özgürlüğün bilincine varmanın, eylem kısmında mı yoksa seçme kısmında mı olduğunu sormuştur. Bu soruya verdiği yanıt eylem kısmı olmuştur. Çünkü kişi iradeli bir şekilde seçimde bulunabileceği halde seçimini eyleme geçiremeyebilir. Eyleme geçirdiğinde, engelle karşılaşp karşılaşmadığını anlar. Engelle karşılaştığı vakit özgür olmadığının bilincine varmış olur. Bu düşünceden yola çıkarak Öner, aslında özgürlüğün vermiş olduğu rahatlıktan değil, özgür olmamanın verdiği rahatsızlıktan dolayı özgürlüğün bilincine varıldığını belirtmiştir.¹¹⁹ Yani engellenmemiş bir seçim özgürlüğün bilincine ulaştırmaz denilebilir. Böylece Öner'in, özgürlük için hem seçmeye hem eyleme hem de mutlak varlık ile insan ilişkisine yer verdiği ortaya konulmuştur.

¹¹⁹ Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, Vadi Yayınları, Ankara 1987, s.17.

BÖLÜM 3

HÜSEYİN ATAY'IN ÖZGÜRLÜK VE KADER MESELESİNE BAKIŞI

Bu bölümde ilahiyatçı bir kimliğe sahip olan Hüseyin Atay'a yer verilmiştir. İlk olarak hayatı ele alınmıştır. Ardından konu ile ilgili düşüncelerine yer verilmiştir. Düşünceleri ele alınırken, diğer düşünürlerde olduğu gibi sırasıyla Allah, melek, kitap, peygamber, ahiret ve kader anlayışına yer verilmiştir. Bunun yanı sıra yer yer klâsik kelâmcıların fikirlerine de değinilmiştir.

3.1. Hüseyin Atay'ın Hayatı

Hüseyin Atay 1930 yılında hayata gözlerini açmıştır. İki erkek üç tane de kız kardeşi bulunmaktadır.¹²⁰ Küçük yaşta babası Hafız İsmail ve amcası Hafız Yusuf'un yanında hafızlığını tamamlamıştır. Beşinci sınıfa kadar okulunu kendi köyünde okumuştur. Ardından İstanbul'daki Kadırga ilkokulunda devam etmiştir.¹²¹

Ortaokul eğitimine geçtiğinde, medrese ilimlerini ve medrese programlarında olmayan ilimleri görmüştür. 1948 senesinde Bağdat'a gidip orada lise eğitimini almıştır. Fakülte eğitimini ise, 1954 yılında Bağdat İlahiyat Fakültesinde almıştır. 29 Kasım 1956 tarihinde, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi kürsüsüne asistan olmuştur. 1960 yılında Kur'an'a Göre İman Esaslarının Tespiti ve Müdafaası adlı çalışmasıyla doktorasını tamamlamıştır. 1962-1964 yıllarında Kudüs Üniversitesi'nde İbranice dili ve Yahudi Felsefesi (Kelamı) üzerinde çalışmıştır. 1965-1967 yıllarında Chicago Üniversitesi'nde İslam Felsefesi ile ilgili ilmi araştırmalar yapmıştır. Farabi ve İbn-i Sina'ya Göre Yaratma konulu doçentlik tezini tamamlayarak, 1968 yılında doçent olmuştur.¹²²

¹²⁰ Salih Atçeken, *Hüseyin Atay'ın Dine Yaklaşımı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008, s.3-4.*

¹²¹ Hüseyin Atay, *Biyografi*, 2015 Copyright, Atay ve Atay, <https://huseyinatay.com/Biyografi.html> (Erişim Tarihi: 21.09.2019).

¹²² Salih Atçeken, *Hüseyin Atay'ın Dine Yaklaşımı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008, s. 4.*

1969 ve 1971 yılları arasında Konya Yüksek Enstitüsünde klasik mantık derslerine girmiştir. 1974'te Kelam İlmî Kürsüsüne başkan olarak seçilmiştir. Aile planlaması, Ahlak, Din ve Hukuk Felsefesiyle ilgili araştırmalar için Harvard Üniversitesi'ne 1974 ve 1975 yılları arasında davet edilmiştir. 1980 ve 1982 yılları arasında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde dekanlık yapmıştır. Suudi Arabistan'da 1985 ve 1989 yılları arasında İslâm Dini Esasları dersini vermiştir. Ardından Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesine geri dönmüştür. 1989'dan emekli oluncaya kadar Kelam kürsüsü başkanlığı yapmıştır.¹²³ 1997 Haziran ayında emekli olmuştur. 1998 yılından itibaren yine aynı fakültede yüksek lisans ve doktora dersleri vermeye devam etmiştir. İngilizce, Arapça ve İbranice bilmektedir.¹²⁴

3.2. Hüseyin Atay'ın Allah Anlayışı ile İlgili Düşünceleri

“Peygamber, rabbinden kendisine ne indirildi ise ona îmân getirdi. Mü'minler de... Her biri Allah'a ve meâikesine ve kitaplarına ve peygamberlerine: “Peygamberlerinden hiçbirinin arasını ayırmayız” diye îmân getirdiler ve şöyle dediler: “Semi'nâ ve eta'nâ! (İşittik ve itaat ettik)...”¹²⁵

“Her kim Allah'a ve meleklerine ve resûllerine ve Cibrîl'e ve Mi'kâl'e düşman olursa, bilsin ki Allah, kâfirlerin düşmanıdır.”¹²⁶ “...Velâkin Eren o kimsedir ki, Allah'a, âhîret gününe, melâikeye, Kitâba ve bütün peygamberlere îmân edip...”¹²⁷

Bu ayetlerde Allah'a iman edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Atay, Allah'a imanı incelerken, O'nun birliği, ilmi, iradesi, kudreti, yaratması, adaleti ve rahmeti adı altında değerlendirerek ele almıştır.¹²⁸ Ona göre Allah'a iman, iman esaslarından biri olarak sayılmıştır. Sebebi, yanlış tanrı anlayışını ve putperestliği ortaya koymasıdır. Yanlış tanrı anlayışı ve putperestliğin ortaya konulması, Allah'ın sıfatlarını ele

¹²³Hüseyin Atay, Biyografi, 2015 Copyright, Atay ve Atay, <https://huseyinatay.com/Biyografi.html> (Erişim Tarihi: 21.09.2019).

¹²⁴Salih Atçeken, *Hüseyin Atay'ın Dine Yaklaşımı, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008, s.7.

¹²⁵Bakara, 2/285.

¹²⁶Bakara, 2/98.

¹²⁷Bakara, 2/177.

¹²⁸Hüseyin Atay, *Kur'an'da İman Esasları ve Kader Sorunu*, Atay Yayınları, Ankara 2015, s.43-88.

almakla mümkün görülmüştür.¹²⁹ Allah'ın sıfatlarını, ulûhiyet sıfatları ve Allah'ın varlık âlemi ile ilgili sıfatları olarak ikiye ayırmıştır. Ulûhiyet sıfatları Allah'ın birliğini ve Rab oluşunu kapsamıştır. Allah'ın birlik sıfatı gereğince, O'ndan başka diğer tüm tanrıların varlığı reddedilmiştir. Allah ile kul arasında bir aracının olduğu da kabul edilmemiştir.¹³⁰

“De (ki): “O, Allâh tek bir/{ehad}dir. “Allâh o eksiksiz sameddir [herşey kendisinin olan, her dileğin mercîi, hiçbir eksiği olmayan şanlı-ulu]. “Doğurmadı [baba/çocuk sâhibi olmaktan münezze] ve doğurulmadı [doğmadı/anası-babası bulunmaktan münezze]. “O’na bir küfüv [denk] de olmadı”. ”¹³¹

“Her hâlde [doğrusu] hepinizin tanrısı bir tanrı -(ki O’ndan) başka tanrı yok, (ilâh) ancak O-o rahmân-ı rahîm [rahmeti/lütf u ihsânı bol ve sürekli].”¹³² “Allah’ın yanında diğer bir ilaha daha çağırma! Başka ilah yok, ancak O!...”¹³³

“... O isnâd ettikleri vasıflardan sübhân [münezze] o Allâh; (zîrâ) O, ğayb ve şehâdetin âlimi [geçmiş ve geleceği, gizliyi ve açığı bilendir]; binâenaleyh [o nedenle] onların koştukları şirklerden çok yüksek.”¹³⁴ Allah’ın aşikâr ve gizli olması gibi kendisinde birçok zıtlığı barındırması, O’nun yaratıcı oluşunun bir gereği olarak görülmüştür.¹³⁵ Atay’a göre, kişi Allah’tan başka ilah olmadığı anlamına gelen lailaheillallah kelimesini dile getirmese de Allah’a inanmış sayılır. Burada önemli olan Allah’ın var olduğunu ve bir olduğunu düşünüp kabul etmektir. Bu düşünceye sahip olan herkesin cennete gidebileceğini belirtmiştir. Böylece, lailaheillallah kelimesinin yalnızca şekille alakalı olduğunu, inanmanın şekle bağlı kalınmadan da gerçekleştiğini ortaya koymuştur.¹³⁶

¹²⁹Harun Çağlayan, “Kur’an’da İman Esasları ve Kader Sorunu”: Kitap Tanıtımı, *Kelam Araştırmaları*, cilt: 11, sayı: 2, 2013, s.321.

¹³⁰Çağlayan, a.g.e., s.326.

¹³¹ İhlâs, 112/1-4.

¹³² Bakara, 2/163.

¹³³ Kasas, 28/88.

¹³⁴ Mûminun, 23/91-92.

¹³⁵ Hüseyin Atay, *Kur’an’da İman Esasları ve Kader Sorunu*, Atay Yayınları, Ankara 2015, s.70.

¹³⁶ Hüseyin Atay, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Yayınları*, N.Çağatay (Hz), *İslam’ın Evrensel İlkeleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1975, s.13-14.

Allah'ın diğeri sıfatı olan Rab oluşu, O'nun terbiye etmesi ve yetiştirilmesi anlamını taşımaktadır. Rab oluşu, O'nun hem rahmetli oluşunu hem de gaddar ve merhametsiz olmayışını göstermiştir.¹³⁷

Allah'ın varlık âlemi ile ilgili sıfatları, kâinatla ilgili sıfatlar ve insan ile ilgili sıfatlar adı altında incelenmiştir. Allah'ın ilmi, kudreti, iradesi ve yaratması kâinatla ilgili sıfatları kapsamında yer almıştır.

Allah'ın ilmi, O'nun her şeyi bilmesi olarak tanımlanmıştır. Ona göre, her şeyi bilen bir yaratıcı karşısında insan kendini kontrol altında hissetmektedir. Bu kontrolden kurtulmak için insan, kendince yollar üretmeye başlamıştır. Ona göre, bu düşünce kendini Allah ile kıyaslamaya götürmüştür. Kendisi unuttuğundan Allah'ın da unuttuğu düşüncesine kapılmıştır; ancak Allah hiçbir şeyi unutmamış ve bildiklerini bir kitapta saklı tutmuştur. “Levh-i Mafhuz”, “Kitâb-ı Mübin”, “İmam-ı Mübîn”¹³⁸ gibi çeşitli adlarla Allah'ın ilminin Kur'ân'da ele alındığını belirtmiştir.

Allah'ın kudreti, öldürmek, yaratmak, diriltmek başka bir deyişle Allah'ın her şeye gücü yettiğini göstermek için kullanılmıştır.¹³⁹ “Ya gör(müş gibi bil)mediler de mi ki, o gökleri ve yeri yaratmış ve onları yaratmakla (-yehûdîlerin iddiâlarının aksine-) yorulmamış olan Allâh, ölüleri diriltmeye (de) muhakkak kâdirdir [güç yetirendir]. Evet hiç şübhe yok ki O her şeye kadîrdir.”¹⁴⁰ “...-(Ey Muhammed) de ki: “Arzda [yeryüzünde] bir gezinin de (ibret nazarıyla) bakın, halkı [yaratmayı] ibtidâ [ilkin] nasıl yapmış, sonra da Allâh neş'et-i uhrâ [öteki hayâtı] inşâ edecek”.-...”¹⁴¹

Allah'ın iradesi, Allah'ın dilemesi anlamına gelmiştir. O'nun bir şeyi yapıp yapmamasında, dileyip dilememesinde serbest olmasıdır.¹⁴² “Allâh îmân edenleri hem dünyâ [süflî/yakın] hayattâ, hem de Âhiret'te sâbit [sağlam] söz ile tesbît buyurur [sebât etmelerini sağlar], Allâh (zâlimleri)/haksızlık edenleri ise şaşkırtır ve Allâh ne isterse yapar.”¹⁴³

¹³⁷ Hüseyin Atay, *Kur'an'da İman Esasları ve Kader Sorunu*, Atay Yayınları, Ankara 2015, s.43.

¹³⁸ Atay, a.g.e., s.71-72.

¹³⁹ Atay, a.g.e., s.73.

¹⁴⁰ Ahkâf, 46/33.

¹⁴¹ Ankebût, 29/19-23.

¹⁴² Hüseyin Atay, *Kur'an'da İman Esasları ve Kader Sorunu*, Atay Yayınları, Ankara 2015, s.75-76.

¹⁴³ İbrâhîm, 14/27.

“İmdi, bedbaht olanlar ateştedirler, orada onlara öyle bir soyuluş ve hıçkırış var ki...-Onlar orada, semâvât [gökler] ve arz [yer] durdukca muhalled [sürekli] olacaklar, ancak Rabbinin dilediği müddet başka; çünkü Rabbin fe’âlun limâ yurîd’dir [irâde ettiğini/dilediğini yapandır].-
”¹⁴⁴

Allah’ın yaratması, insanın doğumunu, ölümünü, yeryüzünün yaratılmasını, felaketlerin olmasını, insanın içinde yaşayabilmesi için çeşitli nimetlerin yaratılmasını içine almıştır. Allah’ın bu sıfatı evrenin her yerini kapsamıştır. Her şey örneksiz bir şekilde yaratılmıştır. İnsan yoktan yaratılmış, ona akıl ve ruh verilmiş ve diğer bütün yaratılanlardan farklı özellikte yaratılmıştır.¹⁴⁵

İnsan ile ilgili sıfatlar ise, Allah’ın adaleti ve rahmeti adı altında ele alınmıştır. Allah’ın adaleti ile ilgili şunlar ifade edilmiştir.

“Arapça ‘adalet’ kelimesinin kökü ADL ve IDL’dir. Bu iki kelime eş, benzer, nazır manasında olup, bundan gelen adil, muadil ve denk demektir. ‘Idl’ devenin yanlarında olan deklerden her biri manasındadır ki, Türkçede buna denk denir. Terazileri ve ölçüleri tadil etmek, onları eşit kılıp dengeye getirmektir. İki şeyin arasını muadil kılmak, ikisini birbirine müsavi kılmaktır. İşte adaletin bu maddi manasından, manevi olan ‘hak ile hükmetmek’ manasına geçilmiştir.”¹⁴⁶

Atay’a göre, dünyada adaletli olunmaya çalışılsa da tam anlamıyla adalet sağlanamamıştır. Çünkü yapılan eylemlerin tam anlamıyla karşılığını bu dünyada vermek mümkün değildir. Yapılan iyiliğin de kötülüğün de karşılıksız kalmaması Allah’ın adaleti ile mümkün görülmüştür. O’nun adaleti haksızlık içermediğinden kim ne yapmışsa karşılığını tam olarak alacağı belirtilmiştir.¹⁴⁷

Allah’ın rahmeti ise, acıma, yargılama, şefkat anlamlarını içermiştir. Allah, inanmayanlar için tövbe kapısını açık tutmuştur. Bu O’nun merhametinin bir gereği olarak görülmüştür. Ancak merhamet etmesi insanların yoldan sapmasına müsaade

¹⁴⁴ Hûd, 11/106-107.

¹⁴⁵ Hüseyin Atay, *Kur’an’da İman Esasları ve Kader Sorunu*, Atay Yayınları, Ankara 2015, s.77-78.

¹⁴⁶ Atay, a.g.e., s.79.

¹⁴⁷ Atay, a.g.e., s.84.

etmesinin yolunu açmamıştır. Çünkü Allah'ın merhameti bulunduğu kadar gazabı da bulunmaktadır.¹⁴⁸

3.3. Hüseyin Atay'ın Melek Anlayışı İle İlgili Düşünceleri

Melek kelimesinin Yahudi ve Hristiyanlardan Araplara geçen bir kelime olduğunu ifade eden Atay, meleğin İslâm'da önemli bir yere sahip olduğunu belirtmiş ve iman esaslarından biri olarak kabul etmiştir. Atay'a göre meleklerin iman esaslarından biri olarak sayılmasının bir hikmeti bulunmaktadır. Bunlar; Allah'ı herhangi bir şeye benzetmekten uzak tutması ve Allah ile insanın farklı yapılarda olduğunu göstermesidir. Gizli âlemdeki varlıklara tapılmayı engellemesi ve Allah ile insan arasında elçilik görevi yapmasıdır. İnsanı her daim gözetlemesidir. Meleklerle ve onlar gibi görünmeyen diğer varlıklara tapılma ihtimali ortadan kaldırmasıdır. Kur'ân, meleklerle tapılma ihtimalini ortadan kaldırmak için onları yaratılmış varlıklar olarak ele almıştır. Bu sayede tevhid inancına zarar gelmesinin önüne de geçilmiştir.¹⁴⁹

3.4. Hüseyin Atay'ın Kitap Anlayışı İle İlgili Düşünceleri

Kitaplar, insanlara bir şeyler hakkında bilgi vermek amacıyla indirilmiştir. Allah tarafından peygamberlere indirilen kitaplar vahiylerin yazılmasıyla elde edilmiştir.¹⁵⁰ Kur'ân'da yalnızca Kur'ân'a inanılması gerektiği değil, aynı zamanda indirilen diğer kitaplara (Tevrat, Zebur ve İncil) da inanılması gerektiği söylenmiştir. Bununla birlikte Kur'ân dışında diğer kitapların bozulduğuna da dikkat çekilmiştir.

Araplar, Kur'ân'ın kafiyeli ve şiirsel oluşundan dolayı onun yazılmış bir kitap olduğunu iddia etmişlerdir. Atay'a göre, böyle söyledikleri halde, aslında insan eliyle yazılmadığının farkında olduklarını ifade etmiştir. Kur'ân'ın kendine özgü bir tarzı olduğunu belirterek özelliklerine yer vermiştir.¹⁵¹ İnsanlar bıkmamın diye Kur'ân dil

¹⁴⁸ Hüseyin Atay, *Kur'an'da İman Esasları ve Kader Sorunu*, Atay Yayınları, Ankara 2015, s.87.

¹⁴⁹ Hafsa Doğruyol, Nursel Erginbaş, Ülkü Tatar, Kur'an'da İman Esasları ve Kader Sorunu, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, cilt: 3, Sayı:1, 2014, s.190-191.

¹⁵⁰ Doğruyol, Erginbaş, Tatar, a.g.e., s.191.

¹⁵¹ Hüseyin Atay, *Kur'an'da İman Esasları ve Kader Sorunu*, Atay Yayınları, Ankara 2015, s.94-96.

özelliklerini kullanmıştır. Onun şiirsel bir yapısının bulunması, kesik kesik harflerle başlaması, kendisini dinlettirmeye ve insanlar tarafından okunmasını sağlamaya yöneliktir. Sorduğu sorulara kendisi cevap vererek, insanın düşüncelerini toparlamayı amaçlamıştır. Her fikrin öğrenilebilmesi için konu konu gitmek yerine karışık bir şekilde gidilmiştir. Ayrıca ayet ayet, azar azar inerek uygun öğretim şekli kullanılmıştır. Tekrarlara yer verilerek insanların ilgisi çekilmeye çalışılmıştır. Kıssalar ve örneklere yer verilerek fikirler somutlaştırılmış ve peygamberlere uyulması gerektiği belirtilmiştir. Taklitçiliğe karşı akıl savunulmuş ve düşünmeyen insanlar yerilmiştir.

Atay, ana fikrin Kur'ân'ın her yerinden elde edileceğini belirterek insanları dine çağırıldığını, yol göstermek için geldiğini dile getirmiştir.¹⁵² "Vermedik mi Biz ona iki göz ve bir dil ve iki dudak?! İki de tepe [yol] gösterdik; (biri hayır, diğeri şerr yolu olmak üzere)."¹⁵³ "Her hâlde [şübhesiz] Biz ona (doğru) yolu gösterdik, ister şâkir [şükreden] olsun, ister nankör/kâfir"¹⁵⁴ "Ey insanlar! İşte Rabbinizden size hakk geldi. Artık hidâyeti kabûl eden, kendi nefsi için [lehine] kabûl etmiş olur, sapkınlık eden de kendi aleyhine sapsın olur ve ben sizin üzerinize vekîl değilim" de (ey Muhammed)!"¹⁵⁵

Hz. Peygamber'e vahiy geldiğinde etrafındakilere okuyup anlatmıştır. Vahiylere geldikçe İslâm dininin hedefi, esasları, prensipleri daha da belirgin hale gelmiştir. Bu durum, Mekkelilerin tehlikeye düştüklerini fark etmelerine sebep olmuştur. Bu nedenle Peygamber'in yolundan vazgeçmesi için birçok teklifte bulunmuşlardır. Ancak Hz. Muhammed (s.a.v) yolundan dönmemiştir. Bu ise, aralarında mücadelenin başlamasına sebep olmuştur. Bazıları Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in sözü olduğunu, bazıları ise başka birinin Hz. Peygamber'e yazdığını öne sürüp ona iftira atmışlardır. Kur'ân ise onların bu sözlerine yanıt vererek hem kendisinden önce

¹⁵² Harun Çağlayan, "İslamı Yeniden Anlama" Prof. Dr. Hüseyin Atay, Atay ve Atay Yayınları, Ankara 2013, Kitap Tanıtımı/Book Review, Anemo Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Cilt:2, Sayı:1, Haziran 2014, s.256-257.

¹⁵³ Beled, 90/8-10.

¹⁵⁴ İnsan, 76/3.

¹⁵⁵ Yunus, 10/108.

inen kitapları kabul ettiğini hem de yapabiliyorlarsa aynen Kur'ân gibi yazmalarını söylemiştir.¹⁵⁶

Kur'ân'ın iyi anlaşılması ve yorumlanması gerektiğini söyleyen Atay, bunun için metotlar ortaya atmıştır. Birinci metot İslâm'ı zaman ve mekândan bağımsız olarak anlamak üzerinedir. Bu metoda göre İslâm her devre hitap etmiştir.

İkinci metot akıl ilkeçiliği üzerinedir. Aklın Kur'ân'da nasıl ele alındığını ele almıştır. Kur'ân'da aklın çalıştırılması istendiği, akıl çalıştığı zaman doğru ve yanlış ayırabildiği belirtmiştir. O, insanın niyet ve iradesine doğru yolu göstermek için gelmiştir. Ona göre, aklın iki görevi bulunmaktadır. Biri anlama biri hüküm vermedir. Akılcılar ve lafızcılar olarak Müslüman toplumları iki şekilde ele almıştır. Akılcılar, dini anlamak ve hükme varmak için akıllarını kullanmıştır. Lafızcılar ise bu yöntemi kullanmamıştır. Bu grubun içine hadisçileri ve mezhepçileri dâhil etmiştir.

Ona göre, akli kullanmak içtihatı (bireysel düşünce) gerektirmiştir.¹⁵⁷ İctihadı savunan Atay, mezhep ve tarikatçıların icmayı (oy birliği ve çokluğu) ele alarak yanlışla düştüklerini belirtmiştir. Çünkü mezheplerin düşünceleri tartışılmaya gerek duyulmadan icma yoluyla sonraki dönemlere aktarılmıştır. Böylece ilk Müslümanlar baskıyı ellerinde tutup icmayı ilkeleştirerek içtihatı ortadan kaldırmışlardır. Bu şekilde icma ile bireysel ve özgür düşüncenin yolu kapatılmıştır.¹⁵⁸

Üçüncü metot ilim zihniyeti üzerinedir. Ona göre hicri ilk üç asır boyunca ilim üretilmiştir. Sonrakiler ise hazıra konmuştur. Başka bir deyişle din âlimlerinin görüşlerini aynen takip etmişlerdir. Ancak böyle olmaması gerektiği, bilginin kaynaklarıyla ele alınması gerektiği ifade edilmiştir. Yani akıl, vahiy (Kur'ân), tecrübe ile olması gerektiği belirtilmiştir.

Dördüncü metot din ve din kültürü ayrımı üzerine ele alınmıştır. Din, ilahidir başka bir deyişle Kur'ân'a dayanmıştır ve Hz. Peygamber vasıtasıyla uygulanmıştır. Din

¹⁵⁶ Hüseyin Atay, *Kur'an'da İman Esasları ve Kader Sorunu*, Atay Yayınları, Ankara 2015, s.95-97.

¹⁵⁷ Salih Atçeken, *Hüseyin Atay'ın Dine Yaklaşımı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008, s. 90-106.

¹⁵⁸ Hüseyin Atay, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Yayınları*, N.Çağatay (Hz), *İslam'ın Evrensel İlkeleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1975, s.17-18.

Kültürü ise, Müslüman âlimlerin düşünceleri doğrultusunda dine getirdikleri yorumları kapsamıştır.¹⁵⁹

Beşinci metot tarihi metot üzerinedir. İslâm'ın yeniden anlaşılması için soruların yeniden anlaşılmasına dikkat çekmiştir. Eski ile yeni kavramların değerlendirilmesi gerektiğini düşünmüştür. Kur'ân'ı anlamaya engel olduğundan tarihi bir tutumla okunmaması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü Kur'ân her zaman dilimini kapsamakta başka bir deyişle, evrensel olmaktadır. Bu nedenle de ihtiyaç duyulduğu zaman okunup çağa göre yorumlanabilmektedir.¹⁶⁰

Altıncı metot ilim, iman, amel birliği üzerinedir. Kişinin ilmine göre amel etmesi gerektiğini, ilmine göre amel etmiyorsa imanında sıkıntı olduğunu ortaya konulmuştur. İlim ve amel birliği bir araya geldiğinde bütünlüğün sağlanmış olduğu ve buna uyan kişilerin iyi Müslüman olduğu dile getirilmiştir.

Yedinci metot Kur'ân-ı Kerîm'i anlama üzerinedir. Kur'ân'ın bir bütün olduğu, evrensel olduğu, akıl kullanılarak çağına göre yorumlar yapıldığı belirtilmiştir.

Sekizinci metot sünneti anlama üzerinedir. Sünnetin iki kaynağı olduğu belirtilmiştir. İlki, Allah'a nisbet edilen sünnetullahtır. Sünnetullah, kendi arasında iki şekilde ele alınmıştır; kevnî ve şerî olarak. Kevnî sünnet, fen bilimlerinin konusu olan evrendeki işleyen yasalardır. Şerî sünnet ise, sosyal bilimlerin konu edindiği toplumsal olaylardır. Başka bir deyişle, biri madde biri insan üzerinedir. İkincisi Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarıdır. Hz. Peygamber'in anlattığına hadis yaptıklarına sünnet denir. Onun iki türlü sözü bulunur. Biri vahiy diğeri kendi sözüdür. Sünnet ve vahyin karıştırılmaması gerektiğine dikkat çekmiştir. Hz. Peygamber'in kendi sözü dışında sahabelerin, imamların vs. sözlerin insan sözü olduğunu bu nedenle mutlak bir bağlayıcılığı olmadığını belirtmiştir.

Dokuzuncu metot haram ve helali anlama üzerinedir. Haram ve helali yalnız Allah bildirmiştir. İnsanların okuyup iyi anlamaları gerekir. Ancak insan iyiyi ve kötüyü aklıyla bilebilir.

¹⁵⁹ Şaban Ali Düzgün, Kuran'a Dönüşte Öncü Bir İsim: Hüseyin Atay, *Demokrasi Platformu*, yıl:2, sayı:8, Güz 2006, s.41-71.

¹⁶⁰ Hüseyin Atay, "Tanrı'nın Dini İslam ve Kitabı Kur'ân", *İstikâmet*, sayı:5, 2013, s.5-6.

Onuncu metot iyilik kuramı (Emr-i bil-maruf -Bilen, iyiyi, doğruyu kabul eden-) üzerinedir. Manevi değerler inanç, kültür ve gelenek sayesinde. Müslümanların kendi din ve geleneklerine yabancılaştığını belirtmiştir. Atay, dinin belirlediği şey ile din ve aklın ortaklaşa belirlediği şeyi birbirinden ayırmıştır. Dinin belirlediği şeye namazı örnek vermiştir. Din ve aklın ortaklaşa belirlediği şeye ise, Allah'ın oğlu olmaması, Allah'ın herkese adil davranması örneklerini vermiştir. Bu kurama göre, kişi bireysel olarak inanması ve yapması gereken şeyleri, hem öğrenmeli hem de başkasına öğretmekle sorumludur.

On birinci metot kötülük kuramı (Nehy-i ani'l-münker -inkâr eden, çirkin, kötü şey-) üzerinedir. Dinin yasakladığı şeylerdir. Ona göre bu metot ve onuncu metot sosyal ve siyasal düzeni sağlamaya yardımcıdır.

On ikinci metot hoşgörü ve müsamaha üzerinedir. On üçüncü metot tedrici metot (derece derece yükseltmek, alıştırmak, yetiştirmek) üzerinedir. Kur'ân'ın ayet ayet, azar azar inmesinin eğitim ve öğretim metoduna uygun olduğu gösterilir.

On dördüncü metot içtihat (anlayış tarzı, derinlik, İslam kanunlarının teorik ve pratik uygulama çalışmaları) üzerinedir. Akıllı olmanın içtihat yapmayı gerektirdiğini ve içtihat yapmayan toplumların aklını kullanmadıklarını belirtir. Herkesin kendi şartlarına göre içtihat yapması gerekir. Bir şey bilinmediğinde âlime sorulabilir ancak buna ek olarak aklın da kullanılması gerekir.

Onbeşinci metot semantik (sözlerin anlamlarından bahseden ilim dalı) üzerinedir. Kur'ân'ın iyi anlaşılabilmesi için semantiğe ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir. Bu ise o devirdeki Arap dilinin başka bir deyişle ayetlerin indiği toplumsal şartların bilinmesi ve kelimelerin o zamanki anlamlarına bakılması ile mümkün görülmüştür.¹⁶¹ Ona göre, o devirle ilgili incelemeler yapılmalıdır; ancak o topluma takılıp kalınmaması gerekir. Hem eski hem de yeni kavramlara değinilip sorunların yeniden anlaşılması gerektiğini belirtmiştir. Bu nedenle Kur'ân'ı dilsel olarak çözümlenmeye başlamıştır.¹⁶² Kelimelerin köklerine inerek anlamlarında zaman

¹⁶¹ Hüseyin Atay, Kuran ve Kudsiyet, s.1-6. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/772/9828.pdf>, (Erişim Tarihi: 26.07.2019).

¹⁶² Harun Çağlayan, "İslamı Yeniden Anlama" Prof. Dr. Hüseyin Atay, Atay ve Atay Yayınları, Ankara 2013, Kitap Tanıtımı/Book Review, Anemo Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Cilt:2, Sayı:1, Haziran 2014, s.258-259.

içinde bir değişiklik olup olmadığına bakmış ve incelemeleri neticesinde hicri üçüncü asırda yazılanların köklerinde bir değişiklik olmadığını saptamıştır. Sonraki asırlarda ise mezheplerin, kendi görüşleriyle uyumlu olması adına kelimelerin anlamlarını değiştirerek kullandıklarını tespit etmiştir.¹⁶³

Bu metotlar dışında Atay'ın Kur'an ile ilgili şu düşünceleri de bulunmaktadır. Ona göre, Kur'an'ın inmesi zorunlu değildir. Çünkü insan aklıyla Allah'ı bulabilmektedir. Kur'an'ın gönderilmesi insana verilen değer olarak görülmüştür. Ayrıca Kur'an'ın varlığından haberdar olanlar, Kur'an'dan haberi olmayanlardan sorumlulukları daha fazladır. Bu durum, ona göre haksızlık yaratmaz. Çünkü yapılan iyilik ve kötülük de göz önünde bulundurulur ve bu şekilde bir karara varılır.¹⁶⁴

3.5. Hüseyin Atay'ın Peygamberlik Anlayışı İle İlgili Düşünceleri

Kendilerine vahiy inen kişiler peygamber olarak adlandırılmıştır. Onlara vahiy, üç farklı şekilde indirilebilmektedir. Doğrudan doğruya vahyedilmesi, perde arkasından konuşulması ve Cibril'in getirdiği vahiy şeklindedir. Bu nedenle Atay, melek aracı olmasa da vahyin indirilebileceği kanaatindedir.¹⁶⁵ Peygamberlere inanmanın, meleklere ve kitaplara inanmayı içinde barındırdığını belirtir. Başka bir deyişle, kitaplara iman kabul edildiği takdirde peygamberler de kabul edilmiş olduğundan kitaba inanmak, kitabın indirildiği peygambere de inanmayı gerektirmiştir.

Ona göre, peygamberlik meslek değil görevdir. Onların bilgisi Allah'ın bilgisi dâhilindedir. Onlar da Allah'ın birer kuludur. Onlara iki görev yüklenmiştir. Biri, Allah'ın vahyettiği şeyi insanlara getirmektir. Diğeri, yorum gerektiren ifadelere açıklık getirmektir. Başka bir deyişle, biri bildirmek ve tebliğ etmek, diğeri insanlara anlatmak ve göstermektir.¹⁶⁶

¹⁶³ Hüseyin Atay, Tanrı'nın Dini İslam ve Kitabı Kur'an, *İstikamet*, sayı:5, 2013, s.5-14.

¹⁶⁴ Hüseyin Atay, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Yayınları*, N.Çağatay (Hz), *İslam'ın Evrensel İlkeleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1975, s.17-18.

¹⁶⁵ Hüseyin Atay, *Kur'an'da İman Esasları ve Kader Sorunu*, Atay Yayınları, Ankara 2015, s.101.

¹⁶⁶ Hafsa Doğruyol, Nursel Erginbaş, Ülkü Tatar, *Kur'an'da İman Esasları ve Kader Sorunu*, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, cilt: 3, Sayı: 1, 2014, s.191-192.

3.6. Hüseyin Atay'ın Ahiret Anlayışı ile İlgili Düşünceleri

Ahiret düşüncesinin temelini adalet fikrine dayandıran Atay, dünyada birçok iyiliğin ve kötülüğün bulunduğunu, bazen iyiliğin bazen de kötülüğün galip geldiğini, bu nedenle de yapılanların karşılığının bu dünyada tam olarak verilmediğini belirtmiştir. Tam olarak karşılığının verilmesi ahiretin varlığıyla mümkün görülmüştür. Bu nedenle ahiret ve adalet arasında sıkı bir ilişkinin olduğu kabul edilmiştir. Bunlar arasındaki ilişki başka bir deyişle, ahiretin adaletin bir gereği olması fikri, vahyin ulaşamadığı yerlerde de ahiret inancına varılabileceği fikrine götürmüştür. Bu nedenle Atay, ahiret inancına varmak için Kur'an'ın var olmasını zorunlu tutmamıştır.¹⁶⁷

3.7. Hüseyin Atay'ın Kader Anlayışı ile İlgili Düşünceleri

Hüseyin Atay, Kur'an'ı ele alırken kelimelerin anlamlarına bakıp incelemeye başlamıştır. İlk incelediği şey iman kelimesi olmuştur. İncelemeleri neticesinde iman hakkında üç şey elde etmiştir. Bunlar, inanılması emredilen şeyler, inanılması emredilen şeylere inananların övülmesi ve onlara inanmayanların yerilmesidir.

“Peygamber, rabbinden kendisine ne indirildi ise ona îmân getirdi. Mü'minler de...Her biri Allah'a ve meâikesine ve kitaplarına ve peygamberlerine: “Peygamberlerinden hiçbirinin arasını ayırmayız” diye îmân getirdiler ve şöyle dediler: “Semi'nâ ve eta'nâ! (İşittik ve itaat ettik)...”¹⁶⁸

“Her kim Allah'a ve meleklerine ve resûllerine ve Cibrîl'e ve Mi'kâl'e düşman olursa, bilsin ki Allah, kâfirlerin düşmanıdır.”¹⁶⁹ “...Velâkin Eren o kimsedir ki, Allah'a, âhiret gününe, melâikeye, Kitâba ve bütün peygamberlere îmân edip...”¹⁷⁰

¹⁶⁷ Hüseyin Atay, *Kur'an'da İman Esasları ve Kader Sorunu*, Atay Yayınları, Ankara 2015, s.107-110.

¹⁶⁸ Bakara, 2/285.

¹⁶⁹ Bakara, 2/98.

¹⁷⁰ Bakara, 2/177.

“Ey o bütün îmân edenler! Allah’a da, Resûlü’ne de, Resûlü’ne tenzîl buyurduğu Kitâb’a da, daha evvel imzalı buyurduğu Kitâb’a da îmân getirin. Her kim Allah’a ve meleklerine ve kitaplarına ve resûllerine ve âhiret gününe kafîrlik ederse; uzak, pek uzak bir dalâl ile sapmış, sapmış gitmiştir.”¹⁷¹

Kur’an’ı incelemesi neticesinde bu ayetleri örnek göstererek kaderin iman esasları arasında yer almadığını ortaya koymuştur. Kaderin Kur’an’da geçtiğine değinen Atay, bu kelimenin ve türevlerinin “...miktar, ölçü, bir şeyi ölçüye gör tayin ve tahsis etmek, bir hikmete göre yapmak...”¹⁷² anlamlarını taşıdığını belirtmiştir. Bu tanımlarla evrende bir düzenin hâkim olduğu, evrenin gelişigüzel olmadığı, bozukluğun ve tesadüfün bulunmadığı kastedilmiştir. Birkaç ayetle de örneklendirmiştir. “Ve semâ/[gök-bulut]dan bir kader [ölçü] ile bir su [yağmur] indirdik de onu yerden iskân (ve muhâfaza) eyledik, hâlbuki Biz onu giderivermeye de şübhesiz kâdiriz [güç yetiririz].”¹⁷³

“Haberiniz olsun ki Biz her şeyi bir kader/[ölçü ve ilm]le yaratmışızdır. (Onun icrâsı için işimiz veyâ) emrimiz de, başka değil bir (kelimeden/ “Ol!” emrinden ibâret)dir, (yada) bir lemh-i basar [gözle bir bakış/bir şu’ûr ânı] gibi (kısa bir ânda gerçekleşen bir fîl)dir.”¹⁷⁴

“(Ey kâfirler!) Yaratmadık mı sizi bir hakîr sudan [nutfeden-meniden], kılıp da onu bir makarrda temkîn [karâr yerinde/rahimde], ma’lûm bir kadere [takdîr edilmiş bir ölçüye-vakte] değin?!”¹⁷⁵ “Bununla berâber, Allah kullarına rızkı bol bol seriverse, yer yüzünde azar ve taşkınlık ederdi. Velâkin dilediği kadar bir miktar ile indiriyor. Şüphesiz ki o kullarına habîr’dir, basîr’dir/haberdardır ve görücüdür.”¹⁷⁶ “Allah dilediği kimseye rızkı genişletir, daraltırdı... Onlar ise dünya hayatı ile ferahlanmaktadırlar. Halbuki dünya hayat, âhiret’in yanında bir yol ağzından ibarettir.”¹⁷⁷

¹⁷¹ Nisa, 4/136.

¹⁷² Hüseyin Atay, *Kur’an’da İman Esasları ve Kader Sorunu*, Atay Yayınları, Ankara 2015, s.121.

¹⁷³ Mü’minûn, 23/18.

¹⁷⁴ Kamer, 54/49-50.

¹⁷⁵ Mürselât, 77/20-22.

¹⁷⁶ Şûra, 42/27.

¹⁷⁷ Rad, 13/26.

Kaderin alın yazısı anlamında kullanılmadığını belirten Atay, determinizmin olduğunu fakat yazgıcılığın olmadığını ileri sürmüştür. Onun determinizm olarak ele aldığı şey kanunlara uyumdur yoksa yazgı, iradesizlik anlamında değildir. Allah kâinatı yaratırken kanunlar koymuştur. Atay, bu kanunların üç şekilde olduğunu belirtmiştir. Bunlar; fiziki kanunlar (tabii), biyolojik ve sosyal kanunlar (kevni), ruh kanunlarıdır. Fiziki kanunlar; maddeyi ele almakta başka bir deyişle evren yasaları olmakta ve fen bilimlerinin kapsamına girmektedir. Biyolojik ve sosyal kanunlar; canlıları ele almakta başka bir deyişle toplumsal yasalar olmakta ve sosyal bilimlerin kapsamına girmektedir. Ruh kanunları ise; insanın aklını kullanarak bulduğu kanunları ve dini kapsamaktadır.¹⁷⁸

Descartes'ın da dediği gibi Tanrı'nın ezelde belirlediği yasalar bulunmaktadır. Bu yasalar değişmeyen yazgının bir parçası olarak kabul edilmiştir. İnsanın iradesi bu yazgıların değişmesine etki etmemiştir. Çünkü Tanrı eşyanın düzenini öyle bir kurmuştur ki, kimsenin onu değiştirmesi mümkün görülmemiştir. Ona göre, insan ne kadar dua etse de kaderini değiştiremez. Dua ancak insanın elde etmek istediği şey için işe yaramaktadır.¹⁷⁹

“Allah dilediğini mahv eder ve dilediğini isbat da eder. Ve ümm'ül-kitâb/kitabın aslı O'nun nezdindedir/katındadır.”¹⁸⁰ Atay'a göre bu ayette kader reddedilmiştir. Ona göre, Allah'ın istediğini silmesi, istediğini yapması alın yazısı anlamında kullanılmamıştır. Burada ele alınan silme veya yapma Allah'ın kanunlarıyla ilişkilendirilmiştir.¹⁸¹

“Peygamber'e Allah takdir ettiği, mübah kıldığı şeyde bir darlık yoktur! Bundan evvel geçen bütün peygamberler Hakkı'nda Allah'ın sünneti böyle ve Allah'ın emri biçilmiş bir kader bulunuyor.”¹⁸² Atay bu ayetten önceki ayette (Ahzâb, 33/37) Hz. Peygamber'in Zeynep ile evlenmesinden bahsettiğini ifade etmiştir. Bu ayetle ilgili Taberi'nin ele aldığı rivayeti göstermiştir.

¹⁷⁸ Hüseyin Atay, *Kur'an'da İman Esasları ve Kader Sorunu*, Atay Yayınları, Ankara 2015, s.129.

¹⁷⁹ Hasan Hüseyin Kargın, Descartes'in Tanrı Anlayışı, *Eğitim Dergisi*, sayı 55, Temmuz 2017, <http://www.egitim.gen.tr/tr/index.php/arsiv/sayi-51-060/sayi-55-temmuz-2018/1017-descartes-in-tanri-anlayisi> (Erişim Tarihi: 23.09.2019).

¹⁸⁰ Rad, 13/39.

¹⁸¹ Hüseyin Atay, *Kur'an'da İman Esasları ve Kader Sorunu*, Atay Yayınları, Ankara 2015, s.132.

¹⁸² Ahzâb, 33/38.

“Taberi'nin rivayetine göre Cenab-ı Hak Peygamber'e Zeynep'le evleneceğini bildirmişti. Zeynep ile Zeyd arasına da geçimsizlik girmişti. Zeyd Hz.Peygamber'e Zeynep'i boşamak istediğini söyleyince, Hz. Peygamber'in halkın dedikodusunu düşünerek ona “ Aileni yanında tut ve Allah'tan sakın” demesi üzerine Cenab-ı Hak Peygamber'e hitaben “Zeyd'e öyle dersin ve insanlardan korkarak Allah'ın meydana çıkaracağı şeyi içinde gizlersin; Allah korkulmaya daha layıktır. Allah'ın farz kıldığını işlemek hususunda Peygamber'e bir kabahat yüklenemez, Allah'ın emri böyle olup yerine gelecektir.”¹⁸³

Atay, burada kastedilen kader anlayışının belirlenim anlamındaki kader olmadığını, Allah'ın emrinin, belirlenen ölçü dâhilinde meydana gelmesiyle alakalı olan kader olduğunu belirtmiştir.

Ona göre, yazılı olan şeyler Allah'ın koyduğu doğa ve sosyal kanunlar (sünnet-i ilahiye)¹⁸⁴ çerçevesinde ele alınmıştır. Kur'ân'da yer alan kader ve türetilmiş hallerinin de bu çerçevede ele alındığını vurgulamıştır. Bu kanunlar yazılıdır, değişmez ve ölüm, yaralanma vb. durumları içinde barındırır.

İnsanın iradesi ile sosyal ve fiziki olayları ele alan olayları birbirinden ayırmıştır. Çünkü iradenin ruhani bir alana ait olduğunu, sosyal ve fiziki olayların ruhani alana ait olmadığını görmüştür.¹⁸⁵ İnsan iradesindeki bazı kısıtlamaların, sosyal ve doğa kanunlarından kaynaklandığını belirtmiş ancak irade söz konusu olmadığı için kaderle bağlantı kurmamıştır. İradeyle alakası olmayan şey, iman ve sorumlulukla ilişkilendirilmemiştir. İradenin kaderle alakalı olmaması, insanın irade ve kudrete sahip olmasını ve onu özgür kılmasını sağlamıştır. İnsanda irade ve kudret bulunsa da Allah'ın iradesi ve kontrolü altında bulunduğu unutulmamıştır. Allah'ın kontrolü altında olmak, O'nun insanlara müdahale edebileceğini ortaya koymuştur; ancak

¹⁸³ Hüseyin Atay, Kur'an'da İman Esasları ve Kader Sorunu, Atay Yayınları, Ankara 2015, s.127-128.

¹⁸⁴ Harun Çağlayan, “Kur'an'da İman Esasları ve Kader Sorunu”: Kitap Tanıtımı, *Kelam Araştırmaları*, cilt: 11, sayı: 2, 2013, s.326.

¹⁸⁵ Hüseyin Atay, *Kur'an'da İman Esasları ve Kader Sorunu*, Atay Yayınları, Ankara 2015, s.126-130.

müdahale edildiği takdirde insanın sorumluluğunun ortadan kalkacağını belirtmiştir.¹⁸⁶

İnsanın yaptığı ya da yapacağı fiilin, Allah'ın ilminde yer almasına başka bir deyişle, Allah'ın ilminin kaderle ilişkisine de yer vermiştir. “Ne yer yüzünde, ne de nefislerinde bir musibet başa gelmez ki, biz onu fiile çıkarmadan evvel bir kitab'da yazılmış olmasın! Şüphesiz bu, Allah'a göre kolaydır!”¹⁸⁷ Atay göre, bu ayette kitaptan kasıt Allah'ın ilmidir. Yoksa yaratılmadan önce nasıl davranılması gerektiği kastedilmemiştir. İnsanın her yaptığı Allah'ın ilmi içindedir. O'nun ilminde geçmiş ya da gelecek gibi bir durum söz konusu değildir. Geçmiş ve gelecek O'nda şimdidir. Başka bir deyişle O'nun ilmi tüm zamanları kapsamıştır. Bu nedenle Allah'ın ilmi yazgıcılığın var olduğu anlamına gelmemiştir.¹⁸⁸ Ona göre, alın yazısı anlamında ele alınan kaderin var olduğunu kabul etmek, insan özgürlüğünün yok olduğunu kabul etmektir. Çünkü alın yazısı anlamındaki kader, Allah kişinin alınına ne yazılmışsa o olur demektir. Bu ise insanın hiçbir şey yapamaması, her şeyi Allah'ın yapması anlamına gelmiştir. Bu nedenle ikisinin bir arada varlığını devam ettirmesi mümkün görülmemiştir.¹⁸⁹

Atay'ın reddettiği kader, klâsik kelâmcılardan olan Cebriye düşüncesinin bir parçasıdır. Onlar, insanın fiillerini, taşın yuvarlanması, güneşin doğup batması, suyun akıp gitmesi gibi durumlara benzetmiştir. Bu şekilde fiiller mecazî anlamda ele alınmıştır. Başka bir deyişle insan, Allah'ın koyduğu kanunlara (sünnet-i ilahiye/doğa kanunları) bağlı olarak, iradesi olmadan fiillerini meydana getirmiştir. Dünyanın, sünnet-i ilahiyeye başka bir deyişle Allah'ın koyduğu kanunlara bağlı olduğu ve hem bu kanunların hem de insan eylemlerinin değişmediği kabul edilmiştir.¹⁹⁰

¹⁸⁶ Hüseyin Atay, *Kur'an'da İman Esasları ve Kader Sorunu*, Atay Yayınları, Ankara 2015, s.132.

¹⁸⁷ Hadîd, 57/22.

¹⁸⁸ Harun Çağlayan, “Kur'an'da İman Esasları ve Kader Sorunu”: Kitap Tanıtımı, *Kelam Araştırmaları*, cilt: 11, sayı: 2, 2013, s.324.

¹⁸⁹ Hüseyin Atay, *Kur'an'da İman Esasları ve Kader Sorunu*, Atay Yayınları, Ankara 2015, s.11-13.

¹⁹⁰ Neşet Tok, *İslam Felsefesine Giriş*, Çizgi Kitapevi, Konya 2015, s.55-57; Halil İbrahim Coşar, *Kader Anlayışının Kur'an Bağlamında Sosyo-Psikolojik Tahlili*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010, s.64; Şükran Karabulut, *Ebû Hanîfe'nin Kader, İnsan Fiilleri ve Büyük Günah Hakkındaki Görüşleri*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2008, s.30-31.

Maturidilik ise, fiillerin önceden belirlenmediğini ve önceden belirleme olarak ele alınmayan kaderin insan üzerinde bir baskı oluşturmadığını dile getirmiştir.¹⁹¹ İnsanın özgür iradeye sahip olduğu kabul edilmiştir. Özgür iradeye sahip olmanın doğa kanunlarına ters düşmediği, bu kanunların hem insan hem de doğa için gerekli olduğu, her ne kadar doğa yasalarına bağlı olursa da bu yasaların eylemleri tercih etmede etkili olmadığı vurgulanmıştır.¹⁹²

Bir filozof olan Jean-Paul Sartre ise bu konu hakkında, insanın özgürlüğe mahkûm olduğunu, mahkûmluktan kastın ise, bir belirlenimin ya da Tanrı'nın olmaması olduğunu ifade etmiştir. İnsan kendi dünyasını, kendi özgür iradesiyle kendisi oluşturmuştur. O yüzden yasaklanmış, günah sayılmış üst bir ilke de kabul edilmemiştir. Ona göre insan mutlak bir özgürlüğe sahiptir ve doğuştan gelen bir doğası yoktur. Bu nedenle yazgısal bir ifadeye yer vermemiştir.¹⁹³

Atay'ın düşüncelerine bakıldığında, insana irade vererek insanın özgür ve sorumlu olmasını sağlamıştır. Ancak bu özgürlük tam bir özgürlük olarak ele alınmamıştır. Aynı şekilde Kur'an'da da insanın sorumlu olduğu ifade edilmiş,¹⁹⁴ insana irade verilmiş, ancak mutlak bir özgürlük tanınmamış ve insan seçimlerinde zorlanmamıştır.¹⁹⁵ Ayetlerle de örnekendirilmiştir.

"Vermedik mi Biz ona iki göz ve bir dil ve iki dudak?! İki de tepe [yol] gösterdik; (biri hayr, diğeri şerr yolu olmak üzere)."¹⁹⁶ "Her hâlde [şübhesiz] Biz ona (doğru) yolu gösterdik, ister şakir [şükreden] olsun, ister nankör/kâfir"¹⁹⁷ "Ve de ki: "O hakk [Kur'an], Rabbinizdendir; artık dileyen îmân etsin, dileyen küfr!..."¹⁹⁸ "Ey insanlar! İşte Rabbinizden size hakk geldi. Artık hidâyeti kabûl eden, kendi nefsi için [lehine]

¹⁹¹ Abdülhamit Sinanoğlu, "İmam Mâtürîdî'nin Düşüncesinde İnsan Hürriyeti Sorunu", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 15, sayı: 30, 2016, s.262; Veysi Ünverdi, "Mâtürîdî'de İnsanın Sorumluluğu", *Usûl*, sayı: 20, 2013, s.52-55.

¹⁹² Neşet Toku, *İslam Felsefesine Giriş*, Çizgi Kitapevi, Konya 2015, s.65-66.

¹⁹³ Mehmet Şükrü Özkan, Varoluş-Öz İlişkisi Bağlamında Tanrı'nın Varlığı Problemi "Sartre Örneği", 3. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi, Mardin 2018, s.110-117.

¹⁹⁴ Hüseyin Atay, *Kur'an'da İman Esasları ve Kader Sorunu*, Atay Yayınları, Ankara 2015, s.126-130.

¹⁹⁵ Hüseyin Atay, Kur'an'da İnsanın Doğal Hakları, Müslümanların Durumunu Tespit ve Müslümanlık Kur'an'ın Neresinde?, *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, cilt:12, sayı: 2, 1999, s.93.

¹⁹⁶ Beled, 90/8-10.

¹⁹⁷ İnsan, 76/3.

¹⁹⁸ Kehf, 18/29.

kabûl etmiş olur, sapkınlık eden de kendi aleyhine sapmış olur ve ben sizin üzerinize vekîl değilim” de (ey Muhammed)!”¹⁹⁹

“(İşte Rabbinizden size rahmet:) Haberiniz olsun ki bu Kur’ân, insânları en doğru yola hidâyet eder ve sâlih ameller yapan mü’minlere tebşîr eyler [müjdeler] ki, kendilerine büyük bir ecir [mükâfât] vardır. Âhiret’e inanmayanlara dahî elîm [çok acı] bir azâb hazırlamıştır.”²⁰⁰

Kur’ân dışında hadislerde de kaderin ele alındığını belirterek düşüncelerini ifade etmiştir. Atay’a göre, Hz. Peygamber’in vefatından sonra, kader tanımını eski anlamını kaybetmiştir. Allah tarafından tayin edilme, yaratılmadan önce eylemlerin belirlenmesi, alın yazısı şekline bürünmüştür.

“İbnu Amr İbni’l-As radiyallahu anhüma anlatıyor: “Resûlullah aleyhissalâtu vesselam, elimde iki kitap olduğu halde yanımıza geldi ve: “Bu iki kitap nedir biliyor musunuz?” buyurdular. Cevaben: “Hayır, ey Allah’ın Resûlü! bilmiyoruz. Ancak bildirmenizi istiyoruz!” dedik. Bunun üzerine sağ elindekini göstererek: “Bu Rabbülâlemin’den (gelmiş) bir kitaptır. İçerisinde cennet ehlinin isimleri mevcuttur. Hatta onların babalarının ve kabilelerinin isimler de mevcuttur ve sonunda da icmal yapmıştır. Bunlara asla ne ilave yapılır, ne de onlardan eksiltmeye yer verilir. Hiç değişmeden ebedi olarak sabit kalır” buyurdular. Sonra sol elindekini göstererek: “Bu da Rabbülâlemin’den bir kitaptır. Bunun içinde de ateş ehlinin isimleri, onların atalarının isimleri ve kabilelerinin isimleri vardır. En sonda da icmâllerini yapmıştır. Bunlara asla ne ziyade yapılır, ne de eksiltmeye yer verilir!” buyurdular. Ashabı sordu: “Öyleyse ey Allah’ın Resûlü, niye amel ediliyor? Madem ki her şey önceden olmuş bitmiş, yazılmış ve artık yazma işinden fariğ olunmuş (bir daha yapma gayreti niye)?” Resûlullah şu cevabı verdi: “Siz amelinizle doğruyu ve istikameti arayın! İtidali koruyun, Zira, cennetlik olanın ameli, cennet ehlinin ameliyle sonlanır; (daha önce) ne çeşit amel yapmış olursa olsun. Keza cehennemlik olanın ameli de cehennem ehlinin

¹⁹⁹ Yunus, 10/108.

²⁰⁰ İsra, 17/9.

ameliyle sonlanır, hangi çeşit amel ile amel etmiş olursa olsun!” Resûlullah aleyhissalâtu vesselam, sonra elindeki kitapları atıp, elleriyle işaret ederek dedi ki: “Rabbiniz kullardan artık fariğ, birkısmı cennetlik, birkısmı da cehennemliktir.”²⁰¹

Atay, bu hadiste yazgıcılığın olmadığını ifade etmiştir. Yazgıcılığın var olduğu sanılan hadislerin sünnet-i ilahiye kapsamında olduğunu vurgulamıştır. Kaderin, bazı hadislerde iman esaslarından biri olarak ele alındığını, bazılarında ise iman esaslarından biri olarak ele alınmadığını ifade etmiştir. Kaderin iman esasları arasında yer aldığını göstermek için Cibril hadisinin ele alındığını belirtmiştir.

“... Sonra Abdullah dedi ki: Babam Ömer İbnu'l-Hattâb (radiyallahu anh) bana şunu anlattı: “ Ben Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) 'in yanında oturuyordum. Derken elbisesi bembeyaz, saçları simsiyah bir adam yanıma çıkageldi. Üzerinde, yolculuğa delalet eder hiçbir belirti yoktu. Üstelik içimizden kimse onu tanııyordu da. Gelip Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) 'in önünde oturup dizlerini dizlerine dayadı. Ellerini bacaklarının üstüne hürmetle koyduktan sonra sormaya başladı: Ey Muhammed! Bana İslâm hakkında bilgi ver! Haz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) açıkladı: “İslâm, Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehâdet etmen, namaz kılman, zekât vermen, Ramazan orucu tutman, gücün yettiği takdirde Beytullah'a haccetmendir.” Yabancı: “-Doğru söyledin” diye tasdik etti. Biz hem sorup hem de söyleneni tasdik etmesine hayret ettik. Sonra tekrar sordu: “Bana iman hakkında bilgi ver?” Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) açıkladı: “Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe inanmandır. Kadere yani hayrın ve şerrin Allah'tan olduğuna da inanmandır...”²⁰²

²⁰¹ Tirmizi, Kader 8, (2142), <https://www.kuranikerim.com/kutubi-sitte/4800.html> (Erişim Tarihi: 20.03.2019).

²⁰² Müslim, İman 1, (8); Nesâî, İman 6, (8, 101); Ebu Dâvud, Sünnet 17, (4695); Tirmizî, İman 4, (2613), <https://www.kuranikerim.com/kutubi-sitte/11-20.html> (Erişim Tarihi: 6.08.2019).

Kaderin, iman esaslarından biri olduğunu ifade eden hadislerle dayanılarak, iman esaslarından biri olarak kabul edilmesini doğru bulmamıştır.²⁰³ Ona göre, bir bilginin doğru olduğuna bakmak için Kur’ân, birkaç hadis ve akla bakılması gerekir.

Atay, hadislerin süreci hakkında şunları ifade etmiştir. Hz. Peygamber’in sözleri ve Kur’an karışmasın diye hicretin ikinci yüzyılından sonra hadis yazmaya geçildiğini, ikinci dönemde ise, Kur’an ile hadisin eşdeğer görüldüğünü, hatta hadiste varsa Kur’an’a gidilmediğini, üçüncü kaynak olarak sahabenin sözlerinin ele alındığını, sonra da onların hadis yerine geçtiğini ve Kur’ân’ın arka plana itilip hadisin ön plana çıktığını belirtmiştir. Ona göre, hadisler Peygamber’in vefatından çok sonraları ele alındığından uydurulan birçok hadis ortaya çıkmıştır. Bu nedenle hadislerin tamamen güvenilir olmadığını söylemiştir. Ancak hadislere pek güvenmediği halde yine de hüküm kaynaklarından biri olarak ele almıştır. Ele alınması gereken hadisleri, Kur’ân’a dayanılarak içtihat yoluyla elde edildiğinde kabul etmiştir. Bununla birlikte iki noktaya daha dikkat etmiştir. İlki, rivayet zincirinde ilk kimin söylediğini bulmak başka bir deyişle, bu zincirin Hz. Muhammed’e (s.a.v) ulaşmasını sağlamak, ikincisi, Kur’ân’ın temel kural ve ilkelerine göre değerlendirmektir. Bu noktalardan yoksun olarak değerlendirilen hadisler hüküm kaynağı olarak değerlendirilmemiştir.²⁰⁴ Hadisleri, Kur’ân’a denk saymamış, sadece dini metin kaynağı olarak görmüştür.

²⁰³ Harun Çağlayan, “Kur’an’da İman Esasları ve Kader Sorunu”: Kitap Tanıtımı, *Kelam Araştırmaları*, cilt: 11, sayı: 2, 2013, s.326.

²⁰⁴ Hüseyin Atay, *Kur’an’da İman Esasları ve Kader Sorunu*, Atay Yayınları, Ankara 2015, s.131.

BÖLÜM 4

W. MONTGOMERY WATT'IN ÖZGÜRLÜK VE KADER MESELESİNE BAKIŞI

Batı'da oryantalist çalışmaların yoğun olarak başladığı XIX yüzyılın başlarında Hz. Muhammed'in (s.a.v) fikirlerinin kaynağı tespit edilmeye başlanmıştır. Oryantalistler Peygamber'in fikirlerini tespit etmek için hayatını incelemekle işe başlamışlardır. Hz. Muhammed'in (s.a.v) hayatı incelenirken genelde İslam, özelde ise Kur'ân ve sünnete ilişkin görüşler elde edilmiştir. Hayatı iki bakış açısıyla incelenen Hz. Peygamber'in, indirgemeci bir bakış açısıyla incelenmesi birinci bakış açısı kapsamındadır. Bu bakış açısına göre Hz. Peygamber'in dini kimliği kabul edilmemiş ve sosyal bir reformcu olarak görülmüştür. Bu durum ise Hz. Peygamber'in vahiy aldığı önünü kapatmış, Kur'ân'ın beşeri olduğunu göstermiştir. İkinci bakış açısı ise fenomenolojik bakış açısıdır. Bu bakış açısına göre Hz. Peygamber'in dini kimliği kabul edilmiş ve Müslümanların bakış açısıyla ele alınmıştır. Çalışmanın bu bölümünde ele alınan oryantalist düşünür, ikinci bakış açısına sahip olan W. Montgomery Watt'tır.²⁰⁵

Kaderin, İslam'ın inanç esasları arasında yer alan Allah, kitap, melek, peygamber ve ahiret fikri ile bağlantılı olması, Watt'ın bu konulardaki yaklaşımlarını da ele almayı gerektirmiştir. Bununla birlikte Watt, klâsik kelâmcıların düşüncelerini de ele alarak fikirlerini ortaya koymuştur. Watt'ın hayatına kısa bir yer verildikten sonra üstte yer alan esaslar, başlıklar halinde Watt'ın İslam algısına göre ele alınarak değerlendirilmiştir.

4.1. W. Montgomery Watt'ın Hayatı

W. Montgomery Watt 14 Mart 1909 yılında İskoçya'da doğmuştur. Ailenin tek çocuğu olan Watt çok küçükken babasını kaybetmiştir. Çocukluğunda iyi bir Hristiyan eğitimi almıştır. Onbeşli yaşlarda bir bilim adamı olmak istemiş ancak

²⁰⁵ Hıdır Özcan, Batı'da Hz. Muhammed İmajı (Watt Örneği), *Diyanet İlmî Dergi*(Özel Sayı), 2003, s.298-306.

arkadaşlarının öğüdü üzerine bilim derslerini bırakıp klâsikler (Lâtince ve Yunanca) üzerine eğitim almıştır. Edinburgh Üniversitesinin ‘Classics’ bölümünden Umur derecesi ile mezun olmuş ve 1930 yılında Oxford’a burslu olarak okumaya gitmiştir. Oxford’da B.Litt. (lisans) derecesi için Kant üzerine felsefî bir konuda tez yazarak üç yılını tamamlamıştır. Edinburgh Üniversitesi’ne başka bir felsefî konuda doktora yapmak için geri dönmüştür. 1934-1938 yıllarında Ahlâk Felsefesi Bölümüne asistan olduktan sonra akademik kariyerine başlamıştır. Ancak doktora tezinden onay alamayınca işinden ayrılmak zorunda kalmıştır.²⁰⁶

1940-1943 yıllarında kiliselerde yardımcı rahip olarak görev yapmıştır. Rahip olarak da İskoç Piskoposluk Kilisesi’nde görev yapmıştır.²⁰⁷ İslâmî çalışmalara ilgisi ise annesinin ölümünden sonra evine aldığı Müslüman biri ile sohbet edip din üzerine tartışmalar yapmasıyla başlamıştır. Bu sırada Kudüs’te bulunan Anglikan Kilisesi başrahibinin kendisinden İslâmî araştırmalar yapmasını istemesi de ilgisinin oluşmasına katkı sağlamıştır.²⁰⁸

Arapça okutmanlığı, Arap ve İslâm Araştırmaları Kürsüsü başkanlığı yapmıştır. Bununla birlikte Toronto ve Georgetown üniversitesinde misafir hocalık yapmıştır.²⁰⁹ 1964-1965 yılları arasında İngiliz Oryantalistler Derneği’nin başkanı olmuştur. Aberdeen Üniversitesi tarafından kendisine fahrî doktora unvanı verilmiştir. Profesör olarak başladığı Arapça ve İslâmî İlimler bölüm başkanlığı görevinden 1979 yılında emekli olmuştur.²¹⁰ 1981 yılında başarılı bilim adamlarını şerefliendirmek için verilen bir ödül olan Levi Della Vida madalyasına lâyık görülmüştür.²¹¹

Hristiyan-Müslüman diyalogunu geliştirmeye önem veren ve İslâm dünyasında meşhur olmaya başlayan Profesör William Montgomery Watt 24 Ekim 2006

²⁰⁶ Dilek Çalışkan, William Montgomery Watt (14 Mart 1909-24 Ekim 2006), M.Ü Sosyal Bilimler Enstütüsü, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, yy., İstanbul, s.217.

²⁰⁷ Bashir Maan, Alastair McIntosh, “The whole house of Islam, and we Christians with them,..”: An interview with "the Last Orientalist" 2000, s.8. <http://www.alastairmcintosh.com/articles/2000-Montgomery-Watt-Interview.pdf>, (Erişim Tarihi: 30.09.2019).

²⁰⁸ Hıdır Özcan, Batı’da Hz. Muhammed İmajı (Watt Örneği), *Diyanet İlmî Dergi*(Özel Sayı), 2003, s.302.

²⁰⁹ Ersin Kabakcı, “W. Montgomery Watt’ın Kur’an’a Yaklaşımına Genel Bir Bakış”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.17, sayı:34, 2018, ss.573-574.

²¹⁰ Dilek Çalışkan, William Montgomery Watt (14 Mart 1909-24 Ekim 2006), M.Ü Sosyal Bilimler Enstütüsü, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, yy., İstanbul, s.217-218.

²¹¹ Razia Qayam, *A Critical Study of William Montgomery Watt’s Contribution To Islamic Studies*, Abtact Thesis Submitted fort he award of the Degree Of Doctor of Philosophy in Islamic Studies, Department of Islamic Stdies Aligarh Muslim University Aligarh, İndia 2012, s.5-6.

tarihinde, doksan yedi yaşında hayata gözlerini yummuştur. Birçok eseri Türkçe'ye çevrilmiştir. Çevrilen bu (Muhammad at Mecca, Muhammad at Medina, Muhammad Prophet and Statesman) eserleriyle alanının klâsikleri arasına girmiştir.²¹²

Türkçe'ye çevrilen kitaplarının yanı sıra bazı bilimsel toplantılara da katılmıştır. Katıldığı bu bilimsel toplantılar arasında 1976 yılının ilkbaharında yapılan "I. Sîret Kongresi" ile 1985 yılında İzmir'de yapılan "I. Din Bilimleri Kongresi" yer almıştır. Çeşitli kuruluşlar tarafından İslâmî araştırmalarda gösterdiği başarılarından dolayı ödüllendirilmiştir.²¹³

4.2. W. Montgomery Watt'ın İslâm'ın Allah İnancına Bakışı ve Değerlendirmesi

Montgomery Watt, Allah inancını değerlendirirken Allah kelimesinin kökenine bakarak ve O'nun sıfatlarını ele alarak düşüncelerini ifade etmiştir. Allah inancının kaynağının ne olduğunu araştırıp başka düşüncelerden etkilenip etkilenmediğini incelemiştir.²¹⁴ Bunun için İslâm öncesinde nasıl ele alındığına bakarak başlamıştır. İslâm öncesinde Araplar, Tanrı'nın gücü hakkında tam bir bilgi elde edememişlerdir. Gücü tam olarak bilinmediği halde mutluluk-mutsuzluk, ölüm, rızık ve cinsiyet durumu Tanrı'nın belirlemesine bağlanmıştır. Bu dört konu dışındaki şeyler kadere, onların ele aldığı şekliyle zamana (dehr) atfedilmiştir.

Watt, İslâm'dan önceki Arapların her şeyi zaman(dehr) kavramına bağlamalarını insanları kontrol eden bir gücün olması gerektiği ile bağdaştırmıştır.²¹⁵ İnsanları kontrol eden bu güç daha sonraları Kur'ân'da Allah'ın kontrolü kavramı altına girmiştir.²¹⁶ Aslında o dönemde sadece bir inanç şekli olmadığı bunun yanı sıra birbirine benzer birçok tanrı anlayışına ve Allah olarak kabul edilen üstün yani esas

²¹² Dilek Çalışkan, William Montgomery Watt (14 Mart 1909-24 Ekim 2006), M.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, yy., İstanbul, s.217.

²¹³ Recep Ertugay, *W.Montgomery Watt'ın İslam'ın İman Esaslarına Bakışı ve Değerlendirmeler*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2008, s.2.

²¹⁴ W. Montgomery Watt, *Hız. Muhammed Mekke'de*, (Çev: M.Rami Ayas), Azmi Yüksel, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları no:175, Ankara 1986, s.32-33.

²¹⁵ Recep Ertugay, *W.Montgomery Watt'ın İslam'ın İman Esaslarına Bakışı ve Değerlendirmeler*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2008, s.17-19.

²¹⁶ W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (Çev: Ethem Ruhi Fırlıklı), Sarkaç Yayınları, Ankara 2010, s.97.

olan ilaha ve onun alt düzeyindeki küçük ilahlara da inanılmıştır.²¹⁷ Alt düzeydeki bu ilahlar başka bir deyişle ikinci derecedeki tanrılar esas tanrının hem elçileri hem de hizmetkârları sayılmıştır. Bunlar bazen melek ya da cin olarak ele alınmış, bazen Allah'ın kızları olarak nitelendirilmiştir. Ancak Hz. Muhammed, Allah'ın eşi ve benzeri olmadığını, yegâne olduğunu ve O'na ortak koşulmaması gerektiğini bildirmiştir.

Watt, Kur'ân'ın ikinci dereceden tanrıları olumsuz yönde eleştirmediğini ifade ederek bu tanrıların başlangıçta yok sayılmadığını vurgulamıştır.²¹⁸ Kur'ân'ın başlarda bu şekilde ele almasını, tanrıları direk yok saymaktan daha etkili görmüştür. Sonraları Hz. Muhammed'e karşı muhalifler ortaya çıkınca putları eleştiren vahiyler inmeye başlamıştır. İnen bu vahiyler, lailaheillallah yani Allah'tan başka tanrı yoktur şeklinde ele alınmıştır. Böylece Kur'ân'da diğer tanrılar/putlar yok sayılarak Allah'ın birliğinden bahsedilmiştir. Bununla birlikte putlar, tamamen inkâr edilmiş ve eskilerin uydurdukları isimler olarak ifade edilmiştir. Arap müşrikleri ise, Kur'ân'daki ifadeleri kabul etmeyerek babalarının inançlarını savunma yoluna gitmişlerdir.²¹⁹ “Allah'ı bırakıyorlar da kendilerine ne zarar, ne menfaat veremeyecek şeylere tapıyorlar ve, “Ha, onlar bizim Allah yanında şefaathilerimizdir.” diyorlar...”²²⁰

Watt, Peygamber'in Rab'a ibadet edilmesi için çağrı yaptığında, hangi Rab'a çağrı yapıldığı konusunda Avrupalıların kafa karışıklığı yaşadığını belirtmiştir. Çünkü o dönemde çağrı yapılan Rab'ın putlar olduğu düşünülmüştür. Watt, onların bu kafa karışıklıklarını gidermek için tanrı kavramının iki farklı şekilde ele alınmış olma ihtimalini ele alıp açıklık getirmeye çalışmıştır. İlki, Arapça'daki Allah kelimesinin Yunanca'daki 'ho theos' gibi belirli bir tapınakta ibadet edilen bir tanrı için başka bir deyişle, birçok tanrı arasından bir tanrı için kullanılmış olabileceği ihtimalidir. İkincisi, saf tektanrıcılık (monoteizm) anlamındaki Tanrı için kullanılmış olabileceği ihtimalidir. Bu iki ihtimal doğrultusunda Müslüman olmayanların, Allah'ı çok

²¹⁷ William Montgomery Watt, *Kur'an'a Giriş*, (Çev: Süleyman Kalkan), Ankara Okulu, Ankara 1998, s.14

²¹⁸ William Montgomery Watt, Kur'an ve Yüce Tanrı, (Çev: Süleyman Akkuş), *Dini Araştırmalar*, cilt:8, sayı:23, s.299-303; W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, (Çev: M.Rami Ayas), Azmi Yüksel, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları no:175, Ankara 1986, s.33-35, 71.

²¹⁹ W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, (Çev: M.Rami Ayas), Azmi Yüksel, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları no:175, Ankara 1986, s.134.

²²⁰ Yunus, 10/18.

tanrıçılık anlamındaki Kâbe'nin ilahı olarak düşünmüş olabileceklerini, Müslüman olanların ise, Hz. Muhammed'in inandığı tek Tanrı olarak düşünmüş olabileceklerini ifade etmiştir. Böylece Watt'a göre, kelimenin bir anlamından ötekine geçiş ikinci durum sayesinde kolaylaşmıştır.²²¹

Hristiyanlık ve İslâmiyet'in ele aldığı Tanrı düşüncesini birbirine benzediğini belirten Watt, benzerliği göstermek için İslâmiyet'te yer alan Allah'ın sıfatları ile Hristiyanlıkta yer alan Teslis (üç uknumu/ üçlü ilah akidesi) inancını ele almıştır. Kur'ân'ın Teslis inancını eleştirmediğini, ayetlerin yanlış anlaşılmasından dolayı bu düşünceye varıldığını öne sürmüştür. Ona göre, Teslis düşüncesi sadece simgesel bir anlam taşımaktadır. Bu nedenle üç ilah şeklinde anlaşılması gerekir.²²²

Watt'a göre Kur'ân, Allah'ın varlığını ayetlerde O'nun yaratmasıyla, insanlara yol göstermesiyle, gaybdan haber vermesiyle ortaya koymuştur. Ona göre tek Tanrı anlayışının Araplarda bulunması Hristiyan, Yahudi ve başka tek tanrı inancına sahip görüşlerle temas halinde olmalarından kaynaklanmıştır. Başka bir deyişle, Arap düşüncesiyle bağdaşması adına, diğer tek tanrı görüşlerinde değişiklik yapılarak ele alındığı ortaya konulmak istenmiştir.²²³

4.3. W. Montgomery Watt'ın İslâm'ın Melek İnancına Bakışı ve Değerlendirmesi

Melek kelimesinin elûk (götüren) veya elûke (haber götüren) anlamlarından türediği, Habeşistan'da ortaya çıktığı ve bu inancın Hz. Muhammed'den önce de var olduğu düşüncesi hâkimdir. Önceden var olduğuna dair “Allah'a kızlar da isnad ediyorlar - hâşâ O Sübhân'a- Kendilerine ise, Can'larının istediği!”²²⁴ ayeti örnek gösterilmiştir. Ayrıca bu ayetle Cahiliye Arap toplumunun meleklere Allah'ın kızları olarak

²²¹ William Montgomery Watt, *Kur'an'a Giriş*, (Çev: Süleyman Kalkan), Ankara Okulu, Ankara 1998, s.91,116.

²²² Recep Ertugay, *W.Montgomery Watt'ın İslam'ın İman Esaslarına Bakışı ve Değerlendirmeler*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2008, s.21.

²²³ William Montgomery Watt, *Kur'an'a Giriş*, (Çev: Süleyman Kalkan), Ankara Okulu, Ankara 1998, s.71.

²²⁴ Nahl, 16/57.

düşündükleri²²⁵ ve onlara cinsiyet belirledikleri de ortaya konulmuştur. Kur'ân bu durumu reddetmiştir. “Evet, âhirete imanı olmayanlar melâikeye dişi adı takıp duruyorlar.”²²⁶

“Şimdi sor o seninkilere, -“Rabbine kızlar, onlara oğullar; öyle mi? Yoksa biz melâikeyi dişi yaratmışız da onlar şahit mi bulunuyorlarmış? Hâ!...onlar şüphesiz ki bühtanlarından/ iftiralarından, “Allah doğurdu” derler ve elbette bunlar yalancılardır! Kızlar oğullara tercih mi etmiş? Ne oluyor sizlere, nasıl hükmediyorsunuz...”²²⁷

Halk meleklerle cinleri aynı şey olarak da tasvir etmiştir. Sebe suresinin (34) 41. ayetiyle ortaya konmuştur.²²⁸ “Demişlerdir: “Zat-ı sübhânına arz-ı tenzîh ederiz/Seni her türlü noksanlıktan tenzih ederiz! Sensin onlara karşı bizim sığınacak velîmiz! Hayır, onlar cinlere tapıyorlardı, ekserisi/çoğu onlara inanmışlardı.”²²⁹ Melekleri elçi olarak, ibadet nesneleri veya ilah olarak da benimsemişlerdir. Kur'ân'da ise, melekler yaratılmış varlıklar olarak ele alınmış ve Allah'ın elçileri oldukları kabul edilmiştir.

Hz. Peygamber'e ilk vahiy geldiği zaman melekler hakkında düşüncesi şöyle ifade edilmiştir. Hz. Peygamber ilk önce korkuya kapılmış ve vahyin ilahi kaynaktan geldiği konusunda şüpheye düşmüştür. Vahyi ilk aldığı anda Allah'ı gördüğünü sanmış ancak daha sonraları Allah'ı görmenin imkânsızlığını anlayıp görüntünün bir meleğe ait olduğu sonucuna varmıştır. Watt'a göre, melek nasıl yorumlanırsa yorumlansın onun varlığı Hz. Muhammed (s.a.v) için kesinlik ifade etmiştir. Bu melek Cebrail olarak adlandırılmıştır. Watt, Cebrail'in gözle görülür bir şekilde ortaya çıkmadığını başka bir deyişle vahiylerin görüntü eşliğinde gelmediğini belirtmiştir. Kur'ân'daki melek fikrinin İslâm öncesinde kullanılan Arap kelimesi olduğu, Araplara ise, Yahudi ve Hristiyan kültüründen geçtiği belirtilmiştir.²³⁰

²²⁵ W. Montgomery Watt, *İslam Nedir*, (Çev: Elif Rıza), Birleşik Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 1993, s.53-54.

²²⁶ Necm, 53/27.

²²⁷ Saffat, 37/149-154.

²²⁸ William Montgomery Watt, Kur'an ve Yüce Tanrı, (Çev: Süleyman Akkuş), *Dini Araştırmalar*, cilt:8, sayı:23, s.304.

²²⁹ Sebe, 34/41.

²³⁰ William Montgomery Watt, *Kur'an'a Giriş*, (Çev: Süleyman Kalkan), Ankara Okulu, Ankara 1998, s.17-19.

4.4. W. Montgomery Watt'ın İslâm'ın Kitap İnançına Bakışı ve Değerlendirmesi

W. Montgomery Watt, Kur'ân'ı incelerken vahiy kavramına, kaynağına, içeriğine, mevcut şekline, evrensel oluşuna yönelik düşüncelerini ortaya koymuştur. Watt'a göre vahiy bir tecrübe sonucunda ortaya çıkmıştır. Hz. Muhammed'in (s.a.v) derin düşüncelere dalıp yoğunlaşması neticesinde Allah'ın izni ile peygamberin kalbine inmesidir. Başka bir deyişle vahiy, telkin etmek, ilka etmek, fısıldamak, akla düşürmek olarak kullanılmıştır. Telkin, fısıldama, ilham vasıtasıyla bir düşüncenin aktarımı sağlanmıştır. Bu ise, sözün dışarıdan aktarıldığını ortaya koymuştur. Watt'a göre, sözün genel içeriği dışarıdan gelmiş, konuşulacak kelimeleri bulmak ise Hz. Muhammed'e (s.a.v) bırakılmıştır. Böyle olması nihai kaynağın Allah olduğu gerçeğini değiştirmemiştir. Hz. Peygamber sadece pasif alıcı konumda yer almıştır. Watt, Hz. Peygamber'in vahyi dışardan almasının yapmacık olmadığını, kendisi ile çatışan ayetler olmasına rağmen yine de ona denileni yapmaya çalışmasıyla ortaya koymuştur.²³¹

Hz. Peygamber'den sonra, Kur'ân'ın durumuyla ilgili ifadeler de bulunmuştur. Ona göre, vahyedilen birçok bölüm insanlar tarafından ezberlenmiş, bazı bölümler de yazıya geçirilmiş olabilir. Ancak Kur'ân'ın tamamının bir kişi tarafından ezberlenmesi mümkün görülmemiştir. Vahyedilenlerin çoğu kabul edilse bile bugünkü şeklinin ne olduğu sorusuna yönelmiştir. O, Kur'ân'ın tam bir nüshasının Hz. Peygamber'de bulunmadığını -toplama işleminin büyük bölümünün peygamber tarafından yapılmış olma ihtimalini göz önünde bulundurarak- Kur'ân'ın toplanmasına ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Ona göre, Hz. Muhammed'e (s.a.v) tebliğ edilen her şeyin Kur'ân'da var olduğunu söylemek zordur. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.v) tarafından tebliğ edilen Kur'ân'ın bazı bölümleri kaybolmuş olabilir,²³² dediklerine ekleme yapılmış olabilir.

Ona göre, Kur'ân'ın daha önceki şekli ne olursa olsun son hali Hz. Osman'ın ele aldığı Kur'ân'dır. Kur'ân'a neyin eklenip neyin çıkması gerektiğine Hz. Osman'ın

²³¹ William Montgomery Watt, *Kur'an'a Giriş*, (Çev: Süleyman Kalkan), Ankara Okulu, Ankara 1998, s.18-23.

²³² Ersin Kabakçı, W. Montgomery Watt'ın Kur'an'a Yaklaşımına Genel Bir Bakış, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.17, sayı:34, 2018, s.579-580.

heyeti karar vermiştir. Surelerin sırası, harfleri ayırt eden noktalar vb. değişiklikler bu duruma örnek gösterilmiştir.²³³ Bu değişikliklerin büyük bir fark yaratmadığını, Hz. Muhammed'e (s.a.v) tebliğ edilene yakın şekilde ele alındığını ve Kur'ân'ın esas bölümlerini içinde barındırdığını belirtmiştir. Bu ise, Kur'ân'ın bir anlamda gelişime uğramış olduğunu ancak gerçek manada bir değişime uğramadığını ortaya koymuştur.²³⁴ Bu gelişim, Kur'ân'ın tutarsızlığı olarak değil, değişen düşünce ve ihtiyaçlara uyum olarak anlaşılmıştır.²³⁵

Kur'ân'ın anlatım biçimi ile ilgili ise şu yorumlarda bulunmuştur. İnsanlara iletilmesi için gönderilen mesajların Hz. Muhammed'e (s.a.v) hitap ediliyormuş tarzda ele alınması, kimin konuştuğunu ve kime hitap edildiğini düşündürmüştür. Kur'ân'da Allah, bazen birinci şahıs olarak konuşmuş, bazen birinci çoğul şahıs kullanılarak Allah'ın ağzından aktarmıştır. Bazı yerlerde ise 'de ki' ifadesi kullanılmıştır. Bunun Hz. Muhammed'e (s.a.v) hitap şekli olduğu belirtilmiştir. Watt'a göre, bu hitap şekli mesajların Hz. Peygamber'e dışarıdan geldiğini doğrular niteliktedir.²³⁶ Bununla birlikte, Kur'ân'da sayısız benzetmelerin, kıssalarda tiyatral özelliğin ve mecâzi ifadelerin olduğu belirtilmiştir. Ona göre bu benzetme yöntemi, İslâm öncesi şiirlerinde yer alan çöl hayatındaki tecrübeleri ve gelenekleri içermiştir. Başka bir ifadeyle Hz. Muhammed'in (s.a.v) ve o zamanda yaşayan insanların hayatlarından yararlanılmıştır.

Watt, ayetlerin sonlarında geçen nakarat ve tekrar kısımlarının öğreticilik bakımından etkili olduğunu ifade etmiştir. Bazı surelerin giriş kısmında sessiz harflerin yer almasını esrarengiz ve kafa karıştırıcı bulmuştur. Bununla birlikte, Kur'ân'ın düzenlenmiş olabileceğini belirterek, surelerde bağlantıların olup olmamasını, başka bir deyişle, bölümlere uymayan kafiyelerin yer almasını ve ani kafiye değişikliklerini, ayetlerin uzunluğu ve kısalığını, hitap şeklinin tekilden çoğula, ikinci şahıstan üçüncü şahsa geçmesini, homojen bir konuya alakasız bölümlerin konulmasını, birbirine aykırı ifadelerin yan yana gelmesini,²³⁷ başka bir

²³³ William Montgomery Watt, *Kur'an'a Giriş*, (Çev: Süleyman Kalkan), Ankara Okulu, Ankara 1998, s.46.

²³⁴ Watt, a.g.e., s.32-33, 71.

²³⁵ Watt, a.g.e., s. 27.

²³⁶ Watt, a.g.e., s.52-55.

²³⁷ Ersin Kabakçı, W. Montgomery Watt'ın Kur'an'a Yaklaşımına Genel Bir Bakış, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.17, sayı:34, 2018, s.587.

deyişle vahiylerde uyumsuzluk, örneklerde kopukluk olduğunu ortaya koymuştur.²³⁸ Ayrıca ticaretle uğraşan Arapların başka kültürlerle etkileşim halinde olması, Yunan ve Latin el yazmalarının ve farklı kelimelerin Kur'ân'a karışmış olma ihtimalini arttırmıştır. Bu nedenle Watt, Kur'ân'ın sadece Arapça olmadığını belirtmiştir. Ona göre, Müslümanlar Kur'ân'ın sadece Arapça olduğunu söyleyerek farklı düşüncelerin karışmadığını göstermek istemişlerdir.²³⁹

Kur'ân'ın evrensel oluşuna yönelik düşünceleri ise şu şekildedir. Kur'ân günümüz şartlarına ve tüm topluma uyum sağlamaz ve modası geçmiştir. Yalnızca kendi dönemine uygundur. Yeniliği kabul etmediğinden topluma uyum sağlamak için prensiplerini değiştirmesi gerekir. Farklı statüdeki, dildeki, ırktaki insanların Müslüman olması, Kur'ân'ın evrensel bir özellik taşıdığına kanıt olarak gösterilemez.²⁴⁰

Ona göre, Kur'an'ın amacı Araplara, Hristiyan ve Yahudilerinkine benzer bir kitap vermektir.²⁴¹ Ona göre bu kitapta, tam anlamıyla yeni bir anlayış ortaya konulmamıştır. Yalnızca Arap halkının anlayış tarzı geliştirilerek Kur'ân'a uydurulmuştur. Böylece Yahudi ve Hristiyan düşüncelerinden etkilenildiğini ortaya koymuştur.

4.5. W. Montgomery Watt'ın İslâm'ın Peygamber İncasına Bakışı ve Değerlendirmesi

W. Montgomery Watt, Hz. Muhammed (s.a.v) dönemindeki Mekke'nin sosyal yapısını, psikolojik yapısını inceleyerek toplum ve Hz. Peygamber'in uyumunu eleştirel bir yapıyla ele almıştır.²⁴² Watt'a göre, Mekke'de halkın ticaretle uğraşması sonucu maddi rahatlığa kavuşup manevi sıkıntılara girmesi, kendisinin yoksulluk

²³⁸ Hasan Hüseyin Adaloğlu, William Montgomery Watt ve İlk Devir İslam Tarihine Tarihselci Bakış, *İslâmî İlimler Dergisi*, yıl:3, sayı:2, Güz 2008, s.36.

²³⁹ William Montgomery Watt, *Kur'an'a Giriş*, (Çev: Süleyman Kalkan), Ankara Okulu, Ankara 1998, s.59-73.

²⁴⁰ Recep Ertugay, *W.Montgomery Watt'ın İslam'ın İman Esaslarına Bakışı ve Değerlendirmeler*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2008, s.77.

²⁴¹ William Montgomery Watt, *Kur'an'a Giriş*, (Çev: Süleyman Kalkan), Ankara Okulu, Ankara 1998, s.105.

²⁴² Hasan Hüseyin Adaloğlu, William Montgomery Watt ve İlk Devir İslam Tarihine Tarihselci Bakış, *İslâmî İlimler Dergisi*, yıl:3, sayı:2, Güz 2008, s.36-37.

içinde olması vb. durumlar derin düşüncelere dalmasına sebep olmuştur. Watt'a göre, içine düştüğü bu durumda bilgi elde etmesi üç ihtimale dayanmaktadır. İlki, bilgiler birtakım normalüstü yollarla elde edilmiş olabilir. İkincisi, kendisine gelen vahiy ile beşeri kaynaklı bilgileri birbirine karıştırmış ve tamamını vahiy olarak ele almış olabilir. Üçüncüsü, vahyederiz ifadesini ilham ederiz manasında anlayıp ele almış olabilir.²⁴³ Daha önce de belirtildiği gibi vahiy telkin etmek, ilka etmek, fısıldamak anlamlarında kullanılmıştır.

“Kur’an’ın, kendi üslûbuyla Yahudi ve Hristiyanlar tarafından da benimsenmiş olan İbrahim’in dininin bütün temel doğrularını ortaya koyduğu söylenebilir. Ben bunun tek mantıklı açıklamasının Muhammed’in de Eski Ahit peygamberleri gibi Allah’tan ilham (inspired by) alması olduğunu düşünüyorum.”²⁴⁴

Hiz. Muhammed’in (s.a.v) ilk vahiy aldığı zamana değinen Watt, ilk vahiyde ne yapacağını bilemediğini ifade etmiştir. Daha sonra eski peygamberleri düşünerek kendisinin de peygamber olabileceği kanısına varmıştır.²⁴⁵ Bununla birlikte Hiz. Muhammed’in (s.a.v) peygamber olduğunu kanıtlamak için Müslümanlar da birtakım mucizeler ortaya atmıştır. Bu mucizelerden biri, Peygamber’e okuma yazma bilmeden kitap gönderilmesidir.²⁴⁶ Bu ise Müslümanlar tarafından ona ümmilik sıfatı verilerek gösterilmiştir. Watt ise, kelimenin o anlamda kullanılmadığını ifade etmiştir. Ona göre bu kelimeyle yazılı kutsal kitabı olmayan kavimlerin başka bir deyişle, yerlisi olmayan kavimlerin okuma yazma bilmediği anlatılmak istenmiştir. Bu ise, Watt’ı Hiz. Peygamber’in okuma yazma bilmediği düşüncesinden uzaklaştırmıştır. Ona göre, Hiz. Peygamber az da olsa okuma yazma bilmektedir. Çünkü Hiz. Muhammed (s.a.v) ticaretle uğraşmıştır. Bu ise, onun belirli bir düzeyde okuma yazma bildiğine kanıt olarak gösterilmiştir. Ona göre, eğer okuma bilmediği anlamı çıkarılacaksa bu anlam, okuma yazma bilmediği anlamında değil, Yahudi ve Hristiyan kitaplarını okuyamayıp bilemediği anlamındadır.

²⁴³ Hıdır Özcan, Batı’da Hiz. Muhammed İmajı (Watt Örneği), *Diyanet İlmî Dergi*(Özel Sayı), 2003, s.301.

²⁴⁴ Ersin Kabakçı, W. Montgomery Watt’ın Kur’an’a Yaklaşımına Genel Bir Bakış, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.17, sayı:34, 2018, s.588.

²⁴⁵ Recep Ertugay, *W.Montgomery Watt’ın İslam’ın İman Esaslarına Bakışı ve Değerlendirmeler*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2008, s.85-86.

²⁴⁶ Ertugay, a.g.e., s. 96.

Hız. Peygamber'e oku denildiğinde, oku anlamının ben okuyamam ya da ne okuyayım şeklinde iki anlama geldiğini belirtmiştir. Ona göre, Müslümanlar ilk anlamı tercih ettiğini için kitabın Hz. Muhammed'e (s.a.v.) inmesi mucize olarak yorumlanmıştır. Ancak Watt Hz. Peygamber'in okum yazma bildiğini düşündüğünden bunu bir mucize olarak saymamıştır. Burada kelimenin yorumlanmasıyla alakalı bir anlayış farklılığı bulunmaktadır.

Watt, Hz. Muhammed'in (s.a.v) peygamberlikle ilgili çoğu düşüncesini Kur'an'dan elde ettiğini belirtmiştir. Kur'an'da Hz. Muhammed (s.a.v) için genellikle resul/elçi kavramları yer almıştır. Resul kelimesi mesaj gönderen herhangi biri için de kullanılabilir. Kur'an'ın Tekvir suresinin(81) 19. ayetinde ise resul kelimesi, Hz Muhammed'e (s.a.v) gönderilen mesajları taşıyan melek için kullanılmıştır. "Muhakkak o/Kur'an, kerîm bir Rasûl'ün getirdiği kelâmdır!" Watt'a göre elçilik Hz. Muhammed'den (s.a.v) öncede var olduğu için yeni bir şey olarak görülmemiştir.

Kur'an'da Hz. Peygamber'in uyarıcı, haber verici, öğüt verici anlamda kullanıldığı belirtilmiştir. Bilgisi sadece Allah'ın ona vahyettikleridir. Yoksa gelecekle ilgili bilgiye sahip değildir. Ancak o dönemdeki insanlar uyarıcıyı melek ya da yarı tanrı olarak düşünmüşlerdir. Bu nedenle Kur'an'da özellikle uyarıcının insan olduğu belirtilmiştir.²⁴⁷ Watt'a göre, insan olduğu söylenerek melek ya da ilah anlayışı düzeltilmek istenmiştir.²⁴⁸

Hız. Peygamber'in peygamberliği konusunda Watt şöyle der: "Şahsen ben, Eski Ahit peygamberlerine benzer olarak Muhammed'in peygamberliğini kabul etmemiz gerektiği kanaatini taşıyorum."²⁴⁹ "Nitekim Watt'a göre Hz. Muhammed, büyük bir Peygamber ve dini bir lider, Kur'an ise Allah tarafından vahyedilen dini ve ahlâki bir hakikattir."²⁵⁰ Böylece Hz. Peygamber'in dini kimliği kabul edilmiş, Kur'an'ı onun yazmadığı belirtilmiştir. Bununla birlikte peygamberlik fikrinin Yahudilik ve Hristiyanlıkta da bulunduğunu başka bir deyişle, Kur'an'dan önce de var olduğunu

²⁴⁷ William Montgomery Watt, *Kur'an'a Giriş*, (Çev: Süleyman Kalkan), Ankara Okulu, Ankara 1998, s.23-32.

²⁴⁸ Recep Ertugay, *W.Montgomery Watt'ın İslam'ın İman Esaslarına Bakışı ve Değerlendirmeler*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2008, s.89.

²⁴⁹ Hıdır Özcan, Batı'da Hz. Muhammed İmajı (Watt Örneği), *Diyanet İlmî Dergi*(Özel Sayı), 2003, s.304.

²⁵⁰ Hüseyin Kahraman, W. Montgomery Watt'ın İslâm ve Hadis Algısı Bağlamında "Tanrı Sûretinde Yaratılma" isimli Mâkalesinin Tahlil ve Tenkidi, *Marife*, yıl 6, sayı 1, Bahar 2006, s.175.

vurgulamıştır. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in Yahudilik ve Hristiyanlıkta bulunan peygamberlik anlayışından da etkilendiğini belirtmiştir.²⁵¹ Bu düşüncesinden de yola çıkarak Hz. Muhammed'in (s.a.v) bu gelenekleri sürdürdüğü ve reforme ettiği sonucuna ulaşmıştır.²⁵²

4.6. W. Montgomery Watt'ın İslâm'ın Ahiret İnancına Bakışı ve Değerlendirmesi

W. Montgomery Watt, insanların ticaretten sonra artık eskisi gibi olmadığını, herkesin bireyselleşmeye önem vererek kendini düşündüğünü, bu durumu engellemek için insanların birbirlerine karşı yapmaları gereken şeyleri yapmamalarını, Hz. Muhammed'in (s.a.v) dediklerine uyulmasını, toplumun birlik ve beraberlik içinde olmasını sağlamak için Kur'ân'ın ahiret kavramını ele aldığını belirtmiştir. Allah'a inanmayanlara ceza verileceği, cehennemle ilgili sahnelerin anlatılmasıyla insanlara bildirilmiştir. Böylece insanların yaptıklarından sorumlu tutulacağı ve karşılığını alacağı düşüncesiyle kendilerini toparlamaları istenmiştir.²⁵³ Başka bir deyişle, cennet ya da cehennemin varlığı, kıyamet sahnelerinin anlatılması, insanın dünyada doğru şekilde yaşanmasına katkı sağlamıştır.²⁵⁴

Kur'ân'da kıyametle ilgili birçok durumun ele alındığını Watt şu örneklerle göstermiştir. Kıyamet gününde, bir çığlık, bir gök gürültüsü, bir boru sesi –üç kez duyulacak ve ardından kozmik bir karmaşa ortaya çıkacaktır. Denizler kaynayacak, güneş ve yıldızlar düşecek ve birçok farklı olaylar meydana gelecektir. Sonra insanlar dirilecek, yargılanacak, amellerinin iyiliği ve kötülüğüne göre cennet ya da cehenneme gönderilecektir.²⁵⁵

²⁵¹ W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, (Çev: M. Rami Ayas, Azmi Yüksel), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları no:175, Ankara 1986, s.33.

²⁵² William Montgomery Watt, *Kur'an'a Giriş*, (Çev: Süleyman Kalkan), Ankara Okulu, Ankara 1998, s.23-26.

²⁵³ W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, (Çev: M. Rami Ayas, Azmi Yüksel), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları no:175, Ankara 1986, s.81.

²⁵⁴ W. Montgomery Watt, *İslam Nedir*, (Çev: Elif Rıza), Birleşik Yayıncılık, 2. Baskı, Ekim 1993, İstanbul, s.67.

²⁵⁵ William Montgomery Watt, *Kur'an'a Giriş*, (Çev: Süleyman Kalkan), Ankara Okulu Ankara 1998, s.21.

Kur'ân'da yer alan bu kıyamet sahnelerinin tiyatral bir yapıya sahip olduğunu, benzetmelere yer verildiğini, hayal gücü kullanılarak olayların tasvir edildiğini ve bu yöntemin çok etkili olduğunu belirtmiştir.²⁵⁶ Bu düşüncelerin Hristiyan ve Yahudilikle paralellik gösterdiğini ancak Kur'ân'daki gibi bütün olarak bulunmadığını ifade etmiştir. Üç inanışta da bu tarz vurguların asıl sebebinin, yaratıcı karşısında toplanıp hesaba çekilmek olduğunu belirtmiştir. Watt'a göre, Hz. Muhammed'in (s.a.v) bu şekilde insanları uyarması kıyametin varlığına delildir.²⁵⁷

4.7. W. Montgomery Watt'ın İslâm'ın Kader İnancına Bakışı ve Değerlendirmesi

W. Montgomery Watt düşüncelerini ele alırken temel iki soru üzerinden gitmiştir.

”1- Kur'an'a ait olan ilahî hâkimiyet ve insan sorumluluğu arasındaki tezd,

2- İslam öncesi fatalizmin dini anlayışıyla, Kur'an'da olan yaratıcılık ve Allah'a güvenme arasındaki tezd”²⁵⁸

Bu iki soruyu Kur'ân ve hadis çerçevesinde ele alıp konuya açıklık getirmiştir. Kaderin hem Kur'ân'da hem de hadislerde yer aldığını belirterek, Kur'ân'da değinilen kaderin Allah'ın yüceliği, hâkimiyeti ve insanın itaati ile ilgili olduğunu, hadislerde değinilen kaderin daha çok önceden takdir edilen insan hayatı ile ilgili olduğunu belirtmiştir. Bu durum Kur'ân ve hadis arasındaki zıtlığı göstermiştir. Hadislerde Allah'a değinilmesine rağmen çoğunlukla fatalistik ifadeler yer almıştır. Bu kavramlar da İslâmiyet'ten önceki Arap toplumunda kullanılmıştır. Ona göre, bu tür kavramlar Kur'ân'ın içine de yer almış ve Müslümanlar bu kavramları kabul etmiştir. Aslında Watt, daha çok İslâm öncesinde var olan kavram ve düşüncelerin İslâm ile uyumlu hale getirildiğine dikkat çekmiştir.

Hadislerde yer alan kader (fatalizm/ önceden belirleme) kavramını İslâm'dan önceki şairler de kullanmıştır ve zamanı (dehr) kaderle bir tutmuşlardır.²⁵⁹ Dehr, insanı

²⁵⁶ Watt, a.g.e. s.64.

²⁵⁷ Watt, a.g.e., s.21.

²⁵⁸ W.Montgomery Watt, *İslamın İlk Dönemlerinde Hür İrade ve Kader*, (Çev: Arif Aytekin), Berekat Yayınları, İstanbul 2011, s.43.

kontrolü altına alarak onu yoksulluk, acı, sefalet içinde ölüme doğru sürükleyip bu dünyadan yok olup gitmesine neden olmuştur. Bu nedenle onlar için başlangıç değil, son (ölüm) önemlidir. İnsan hayatının kaderin kontrolünde olduğu düşüncesi, onun her anının zaman tarafından belirlenip tayin edilmesinden kaynaklanmıştır. Bu durumu Arap edebiyatının yansıttığı ifade edilmiştir. Ancak bu düşünceyle ilgili dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır ki, o da bu durumun sadece insan söz konusu olduğunda geçerli olmasıdır. Yoksa yağmurun yağması, yerin, göğün ve bu tarz şeylerin yaratılması tanrıya bırakılmıştır. Başka bir deyişle, tanrı kabul edilmiş; fakat iradesinin, insan hayatı üzerinde etkisi kabul edilmemiştir. Cahiliye Arap toplumunun ele aldığı bu inanç, Kur'ân'da şu şekilde yer almıştır.²⁶⁰

“Hem dediler ki: “O hayât, sırf bizim dünyâ hayâtımızdan [içinde bulunduğumuz hayâtın] ibârettir, (ölümden sonra diriliş ve Âhiret diye birşey yoktur; ba’zılarımız) ölürüz ve (ba’zılarımız dünyâyâ gelip) yaşarız ve bizi ancak dehr [zamanın uzaması] helâk eder”. Hâlbuki (o müşriklerin) bunu [hayâtın dünyâ ile sınırlı olduğuna, yaşam ve ölümün gâyeden yoksun olup ilahî plân gereğince olmadığına] dâir (şaşmaz kaynaktan gelen) bir ilimleri yoktur, onlar sâde(ce) zannederler. Karşılarında açık açık beyyine/[delîl]ler hâlinde âyetlerimiz okunurken şöyle demekten başka bir tutunacak (delîl)ları yoktur: “Haydi babalarımızı (diriltip) getirin (de öteki dünyânın varlığına şehâdet etsinler; ölümden sonra diriliş iddiânızda) doğru iseniz.”²⁶¹

Zamanı kader olarak ele almanın tamamen doğru olmadığını ifade eden Watt, üzerlerine yüklenen sorumluluktan kaçmak için kaderi ileri sürdüklerini belirtmiştir. Kur'ân'da onlara ayette olduğu gibi karşılığını vermiştir.

İslâm'dan önceki kader anlayışında, insan fiillerinin Allah tarafından önceden takdir edildiği düşüncesi mevcut değildir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi insan hayatını etkileyen bazı konularda Allah'ın takdirine inanılmıştır. Kiminin yaşadığı yerde

²⁵⁹ W.Montgomery Watt, *İslamın İlk Dönemlerinde Hür İrade ve Kader*, (Çev: Arif Aytekin), Bereket Yayınları, İstanbul 2011, s.32-39.

²⁶⁰ Harun Işık, *Maturidi'ye Göre Kaza ve Kader*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri 2011, s. 2-4; Tuba Altuncu, *İnsan İradesi ve Kader İlişkisi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2012, s.14-18.

²⁶¹ Câsiye, 45/24-24.

yağmurun yağıp oraları bereketlendirmesi, kiminin yaşadığı yerde yağmurun yağmayıp oraları kuraklaştırması ve bunlarla bağlantılı olarak geçim kaynaklarının sabitleşmesi, hiç bir sorun olmadığı halde insanların aniden ölmesi gibi akli aşan durumlar buna örnek gösterilmiştir. Bu gibi durumlar onları, kaderin sınırlı olduğu düşüncesine de ulaştırmıştır. Bu sınırlar üstteki ilk ikisine ek olarak yani rızık ve ecele ek olarak mutluluk-mutsuzluk ve cinsiyette yer almaktadır. Watt, bu dördünün ve daha birçok kavramın hadislerde yer edindiğine dikkat çekmiştir.²⁶² “...Peygamber dediki: Şüphesiz ki sizden birinizin annesinin rahminde teşekkülü kırk günde gerçekleşir. Sonra o bir kan pıhtısı olur. Sonra bir melek gönderilir ve dört şey takdir edilir: Rızkını, ecelini, şaki yahut said olacağını yazması...”²⁶³ Watt, bu hadisi hem İslâm öncesi hem de sonrası düşünce yapısının birleşimi olarak görmüştür. Aralarındaki fark, Arapların ele aldığı fatalistik düşünce yapısında, bu hayattan sonra başka bir hayatın olmadığı kabul edilmiştir. Kur’ân’da ise, bu hayattan sonra gelecekte başka bir hayatın var olduğu kabul edilmiştir. Gelecek hayata inanmayanlar için cennetlik ve cehennemlik olmanın bir önemi yoktur. Bu nedenle üstte yer alan hadisin, cennet ve cehennem anlayışına uygun olarak aktarıldığını belirtmiştir. Ayrıca insan hayatının önceden belirlenmesi anlamındaki kaderci bir içeriği barındırdığını da ifade etmiştir.²⁶⁴

“Ubade İbnu’s-Samit radiyallahu anh oğluna ölümü sırasında demiştir ki:... Zira ben, Resulullah aleyhissalatu vesselam’ın şöyle dediğini işittim: Allah’ın, ilk yarattığı şey Kalem’dir. Kalemi yarattı ve: “Kıyamete kadar olacak şeylerin miktarını yaz!” dedi.”... ”²⁶⁵

Watt, bu hadiste evrendeki her şeyin yazılı olduğunu, verilen hükmün Allah’ın verdiği karar üzerinden ele alındığını göstermeye çalışmıştır. Ona göre, bu hadise İslâmî bir içerik verilip Ehli Sünnet akidesine alınmıştır.²⁶⁶

²⁶² W. Montgomery Watt, *Hiz. Muhammed Mekke’de*, (Çev: M. Rami Ayas, Azmi Yüksel), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları no:175, Ankara 1986, s.31-32.

²⁶³ W.Montgomery Watt, *İslamın İlk Dönemlerinde Hür İrade ve Kader*, (Çev: Arif Aytekin), Berekat Yayınları, İstanbul 2011, s. 30.

²⁶⁴ Watt, a.g.e., s.38-39.

²⁶⁵ Ebu Davud, Sünnet 17, (4700) ; Tirmizi, Kader 17, (2156), <https://www.kuranikerim.com/kutubisitte/4800.html> (Erişim Tarihi: 20.03.2019).

²⁶⁶ W.Montgomery Watt, *İslamın İlk Dönemlerinde Hür İrade ve Kader*, (Çev: Arif Aytekin), Berekat Yayınları, İstanbul 2011, s. 38-39.

“İbnü’l-Deylemi’den rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: “Ubey b. Kâ’b’ın yanına gelip dedim ki: ‘İçimde kader hakkında bir şeyler vardır. Bana bu hususta bîr şeyler anlat ki belki Allah, bu vesveseleri benden giderir. ‘Dedi ki: ‘Eğer Allah yolunda Uhud dağı kadar altın infak etsen, kadere iman etmedikçe Allah bunu senden kabul etmez. Bil ki; başına gelmesi takdir olunanın mutlaka gelecektir, gelmemesi takdir olunmayan da mutlaka gelmeyecektir...”²⁶⁷

Bu hadiste yer alan başına gelip gelmeme durumunun fatalistik bir anlayış taşıdığını belirtmiştir.

“Hz. Ebu Hureyre radiyallahu anh anlatıyor: Resûlullah aleyhissâlatu vesselâm buyurdular ki: “kişi vardır, uzun müddet cennet ehlinin amelini işler, sonra da ameli cehennem ehlinin ameliyle hitam bulur. Yine kişi vardır, uzun müddet cehennem ehlinin ameliyle amel eder de sonunda cennet ehlinin ameliyle hitam bulur.”²⁶⁸

Bu hadiste esas olanın son amel olduğu gösterilmiştir. Her ne kadar kişilerin cennete ya da cehenneme gitmesi kendi fiilleri doğrultusundaymiş gibi görünse de aslında kadereci bir anlayışın olduğu vurgulanmıştır. Çünkü insanın cennet ya da cehenneme gideceği son amele göre belirlenmiş ve diğer ameller de son amele göre şekil almıştır. Kişi ne yapsa da sonucu değiştiremeyecektir. Çünkü tayinle olmuştur. İnsana sorumluluk verilmiş gibi durduğunu ancak verilmediğini ifade etmiştir.²⁶⁹

“Ömer İbnu’l Hattab radiyallahu anh anlatıyor: Resûlullah aleyhissâlatu vesselâm buyurdular ki: “Musa aleyhisselâm: “Ey Rabbim! Bizi ve kendisini cennetten çıkaran Adem’i bize bir göster!” diye niyazda bulundu. Hak Teâla ve Tekaddes hazretleri de babası Adem aleyhisselâm’ı ona gösterdi. Bunun üzere Hz. Musa: “Sen babamız Adem misin?” dedi. Adem: “Evet”! deyince: “Yani sen, Allah’ın kendi ruhundan üflediği kimsesin. Sana bütün isimleri öğretti, Melek’lere

²⁶⁷ <https://hadeethenc.com/tr/browse/hadith/5954> (Erişim Tarihi: 27.06.2019).

²⁶⁸ Müslim, Kader 11, (2651), <https://www.kurankerim.com/kutubi-sitte/4810.html> (Erişim Tarihi: 15.03.2019).

²⁶⁹ W.Montgomery Watt, *İslamın İlk Dönemlerinde Hür İrade ve Kader*, (Çev: Arif Aytekin), Bereket Yayınları, İstanbul 2011, s. 38-39.

*emretti ve onlarda sana secde ettiler öyle değil mi?” diye sordu. Adem yine: “Evet!” dedi. Hz. Musa sormaya devam etti: “Öyleyse sen niye bizi ve kendini cennetten çıkardın?” Bu soru üzerine Hz. Adem: “Sen kimsin?” dedi. O: “Ben Musa’yım!” deyince: Yani sen, Allah’ın risalet vererek Mümtaz kıldığı kimsesin. Sen beni İsrail’in peygamberi, perde gerisinde Allah’ın konuştuğu kimsesin. Allah seninle kendi arasına mahlûkatından bir elçi de koymadı değil mi?” dedi. Hz. Musa “Evet!” deyince; Hz. Adem: Öyleyse sen, (bu söylediğin şeyin) ben yaratılmazdın önce Allah’ın (kader) kitabında yazılmış olduğunu görmedin mi?” dedi. Hz. Musa “Evet!” deyince: “ Öyleyse Allah’ın kazası (hükmü) benden önce çekerin etmiş bir şey hakkında beni niye levmediyorsun?” dedi.” *Aleyhissalâtu vesselâm, devamla: “Hz. Adem, Musa’yı ilham etti. Hz. Adem, Musa’yı ilham etti. Hz. Adem, Musa’yı ilham etti” buyurdular.*”²⁷⁰*

Watt, bu hadiste Hz. Adem’in galip geldiğini belirterek olayların Allah’ın istemesi doğrultusunda gerçekleştiğini, bu nedenle fatalistik (kaderci) bir yapıda olduğu belirtmiştir.

“Hz. Ali radiyallahu anh anlatıyor: “Biz bir cenaze vesilesiyle Baki’u’l-Ğarkad’da idik. Derken yanımıza Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm çıkageldi ve oturdu. Biz de etrafında (halka yapıp) oturduk. Elinde bir çubuk vardı. Çubuğuyla yere birşeyler çizmeye başladı. Sonra: “Sizden kimse yok ki, şu anda cennet veya cehennemdeki yeri yazılmamış olsun!” buyurdular: Cemaat: “Ey Allah’ın Resûlü, dedi. Öyleyse hakkımızda yazılana itimad edip ona dayanmayalım mı?” “Çalışın, buyurdular. Herkes kendisi için yaratılmış olana erecektir. Cennetlik olanlar, saadet(e götürülen) amelde (muvaıffak) olacaktır. Şekâvet ehli olanlar da şekâvet(e götürülen) amelde (muvaıffak) olacaktır!”...”²⁷¹

²⁷⁰ Ebu Dâvud, Sünnet 17, (4702), <https://www.kuranikerim.com/kutubi-sitte/4820.html> (Erişim Tarihi: 7.02.2019).

²⁷¹ Buhari, Tefsir, Leyl, Cenaiz 83, Edeb 120, Kader 4, Tevhid 54; Müslim, Kader 6, (2647); Ebu Davud, Sünnet 17, (4694); Tirmizi, Kader 3, (2137), Tefsir, Leyl, (3341), <https://www.kuranikerim.com/kutubi-sitte/4800.html> (Erişim Tarihi: 20.03.2019).

Watt, bu hadisin başlarda fatalistik bir düşünceyi yansıtmış olduğunu fakat sonraki cümlelere baktığında kişinin ameline göre olduğunu vurgulamıştır. Ona göre, fatalistik karşıtı düşünceler bu şekilde yarı fatalistik hale getirilmeye çalışılmıştır.

Netice itibari ile Watt üstte ele aldığı bu altı hadisin (melekler tarafından yazılan şeyler, ilahi hükümlerden kalem, başına gelen şeylerin senden savuşması mümkün değildir, esas olan son ameldir, Hz. Adem ve Hz. Musa kıssası) kaderci bir anlayış barındırdığını ve bunların Kur’ân’a dayanmadığını tespit etmiştir. Ancak fatalistik düşünce yapısından gelen bazı kavramların –ecel ve rızık- Kur’ân’a ters düşmediğini de belirtmeyi ihmal etmemiştir. Çünkü ecel ve rızıkın tespit edicisi, hadislerde olduğu gibi Kur’ân’da da Allah olarak ele alınmıştır.²⁷²

Allah’ın hâkimiyeti konusunda, Kur’ân’i düşünceyi yansıtan örneklere de yer vermiştir. Allah’ın hâkimiyeti, hidâyet, ihsan ve yardımın yanı sıra saptırma, terk etme ve kalpleri mühürleme kavramlarını da barındırmıştır. Bu şekilde Allah’ın kudreti ifade edilmiştir. Allah’ın kudreti ifade edilirken aynı zamanda insanın sorumluluğuna da yer verilmiştir.

“Başka değil, sâde(ce) bir tek sayha olmuş [toplan borusu çalınmış], derhal hepsi toplanmış huzûrumuza ihzâr [yaka-paça sevk] edilmişlerdir. (o gün onlara,) “Artık bugün hiç kimseye zerrece zulmedilmez, ancak yaptıklarınızın cezâsını çekeceksiniz.”²⁷³

“Ve hani bir vakit Mûsâ, kavmine şöyle demişti: “Ey kavmim! Benim size (gönderilmiş) Allâh’ın resûlü olduğumu bildiğiniz hâlde niçin (dikbaşlılık-itâ’atsizlik ederek) bana ezâ ediyorsunuz?” Sonra vaktâ [ne zâman] ki yamukluk ettiler, Allâh da kalblerini yamulttu. Öyle ya, Allâh fâsıklar[itâ’atten çıkıp isyâna dalmışlar] gürûhunu doğru yola çıkarmaz.”²⁷⁴

“Ammâ o küfre sapanlar(a gelince), ha inzâr etmişin [uyarmışın] bunları, ha (inzâr) etmemişin [uyarmamışın], onlarca müsâvî/[eşit-bir]dir: îmâna

²⁷² W.Montgomery Watt, *İslamın İlk Dönemlerinde Hür İrade ve Kader*, (Çev: Arif Aytekin), Bereket Yayınları, İstanbul 2011, s. 29-43.

²⁷³ Yâsin, 36/53-54.

²⁷⁴ Saff, 61/5.

gelmezler; (zîrâ) Allâh kalblerini (mühürlemiştir; hakkı akledip anlamazlar) ve kulaklarını mühürlemiştir; (tir; hakkı işitmezler) ve (kalb) gözlerine bir perde inmiştir (de, onları; ğaflet, şehvet, nefsâniyyet, hodgamlık perdesi bürümüştür; hakkı sezmezler) ve bunların hakkı, azîm [çok büyük/dehşetli] bir azâbdır.”²⁷⁵

Allah’ın hidâyet etmesi ve saptırması, insanın tavrı, ameli ve tutumuyla ilişkilendirilmiştir.²⁷⁶ Klâsik kelâmcılardan olan Maturidîlik ve Eş’arîlik düşüncesi de hidâyet ve dalâletin Allah’ın keyfine göre belirlemesi olarak değil, insanın eğilimi doğrultusunda olduğunu ifade etmiştir. Bu konuyla ilgili diğer görüşlere de kısaca değinmek gerekirse, Mu’tezile’ye göre, Allah herkese hidâyet vermiştir. Sapanlar kendi istekleri doğrultusunda sapmıştır. Eğer Allah keyfine göre insanları saptırmış olsaydı Allah adaletli olmamış olurdu. Çünkü onlara göre Allah adildir ve insanlara zulmetmez. Ancak Cebriye düşüncesinde, her şey Allah’ın istediğine göre şekillendiğinden hidâyetin de dalâletin de Allah’ın elinde olduğu kabul edilmiştir. Bu düşüncede insana irade verilmediğinden eğilim göstermesi de mümkün değildir.

²⁷⁵ Bakara, 2/6-7.

²⁷⁶ William Montgomery Watt, *Kur’an’a Giriş*, (Çev: Süleyman Kalkan), Ankara Okulu, Ankara 1998, s.116.

BÖLÜM 5

NECATİ ÖNER, HÜSEYİN ATAY VE W. MONTGOMERY WATT'IN DÜŞÜNCELERİNİ KARŞILAŞTIRMA

Necati Öner, Hüseyin Atay ve W. Montgomery Watt'ın düşünceleri karşılaştırılırken, İslâm âlimleri tarafından iman esasları olarak kabul edilen altı esas üzerinden ele alınmıştır. Ardından Necati Öner, Hüseyin Atay ve W. Montgomery Watt'ın düşünceleri, klâsik kelâmcıların ortaya attıkları fikirlerle ayrı ayrı karşılaştırılmıştır.

5.1. Düşünürlerin Allah Anlayışlarını Karşılaştırma

Necati Öner, Allah'ın varlığının, insanın sınırlı bir varlık olduğunu kavramasıyla ve aklın kullanılarak Allah'ın da izin vermesiyle bulunduğunu ortaya koymuştur. Hüseyin Atay da Necati Öner gibi Allah'ın varlığının akılla bilinebileceğini belirtmiştir. W. Montgomery Watt ise, İslâm öncesine ve sonrasına bakarak ele alınan Tanrı anlayışlarına değinip, bu anlayışların yeni bir şey olup olmadığını bulmaya çalışmıştır. İslâm'dan önceki Arapların her şeyi zaman (dehr) kavramına bağlamalarını, insanı kontrol eden bir gücün olması gerektiği ile bağdaştırmıştır. Ardından insanı kontrol eden bu gücün Allah'ın kontrolü kavramına girdiğini bununla birlikte birkaç inanç şeklinin daha olduğunu ifade etmiştir.

Necati Öner ve Hüseyin Atay Allah'ın birliğini ve diğer sıfatlarını kabul etmiştir. İkisine göre de Allah'ın sıfatlarını bilmek insanı Allah'ın varlığına götürmektedir. Çünkü O'nun sıfatlarını bilmek, O'nunla ilgili bilgileri elde etmeye yaramaktadır. O'nun yaratıcı olması, ezeli ebedi olması, yaratılanlara benzememesi, kudreti ve iradesi olması buna örnek gösterilmiştir. Hüseyin Atay'ın, Necati Öner'den farkı, Allah'ı bilmenin sadece O'nun tek olduğuna inanmakla da mümkün olduğunu ifade etmesidir. Başka bir deyişle, lailaheillallah kelimesi kullanılmadan da insanın inanmış olabileceğini belirtmiştir. Watt ise, Kur'ân'da yer alan Allah'ın yaratması, insana yol göstermesi ve gaybdan haber vermesi konularıyla Allah'ın kendi varlığını ortaya koyduğunu belirtmiştir. Ayrıca Allah'ın sıfatlarını ele alarak Hristiyanlık ile İslâmiyet arasında bir benzerlik kurmuştur. Özellikle Allah'ın sıfatları ile

Hristiyanlıkta yer alan üç uknumu/ üçlü ilah akidesi inancı üzerinden gitmiştir. Kur'ân'ın 'üçte biri' doktrini kabul etmediğini ve Kur'ân'ın reddetmiş olduğu 'tritheism' yani üçleme doktrininin Hristiyanlar tarafından da reddettiğini belirtmiştir. Başka bir deyişle, baba tanrının babalığı ile oğul tanrının oğulluğu fiziki anlamda reddedilmiştir. Bu nedenle Teslis düşüncesinin sadece simgesel bir anlam taşıdığını, üç ilah şeklinde anlaşılması gerektiğini ortaya koymuştur.

Netice itibari ile Öner ve Atay Allah'ın birliğini ve O'na inanmayı Kur'ân ve akıl yoluyla bulurken, Watt ise, İslâm'daki Allah inancının Araplar, Hristiyanlar, Yahudiler ve başka tektanrıci fikre sahip olanlarla etkileşimlerinden kaynaklandığını belirtmiştir.

5.2. Düşünürlerin Melek Anlayışlarını Karşılaştırma

Necati Öner, vahiy ve hadis yoluyla, meleklerin varlığına ve onlarla ilgili bilgiye ulaşabileceğini belirtmiştir. Watt da, Kur'ân'daki melek fikrinin İslâm öncesinde kullanılan Arap düşüncesinde yer aldığını belirtmiştir. Araplara ise, Yahudi ve Hristiyan kültürleriyle etkileşimleri sonucunda geçmiştir. Atay da Watt gibi melek kavramının önceden var olduğunu belirtmiştir.

Vahiy meleği olarak adlandırılan Cebrail'in, Hz. Muhammed'e (s.a.v) vahiy getirdiği Necati Öner tarafından kabul edilmiştir. Aynı şekilde Hüseyin Atay tarafından da kabul edilmiştir. Ancak Atay, bu düşüncesine ek olarak vahyin üç farklı şekilde indirilebildiğini -doğrudan doğruya vahyedilmesi, perde arkasından konuşulması ve Cibril'in getirdiği vahiy- ve melek aracı olmasa da vahyin indirilebileceğini belirtmiştir. Watt ise, Cebrail'in gözle görülür bir şekilde ortaya çıkmadığını yani ayetlerdeki vahiylerin aslında görüntü eşliğinde gelmediğini vurgulamıştır. Ona göre, Hz. Muhammed'e (s.a.v) ilham aracılığı ile vahiy gelmiştir. Watt'ın kastedtiği vahiy ilham, telkin etme, fısıldama şeklindedir.

Necati Öner, meleklerle inanıldığı zaman Hz. Peygamber'e ve Hz. Peygamber'in getirdiği kitaba başka bir deyişle, Kur'ân'ın içinde yer alan vahye inanmayı beraberinde getireceğini vurgulamıştır. Hüseyin Atay ise, meleklerle iman edilerek

tevhid anlayışına zarar gelmesinin önüne geçildiğini belirtmiştir. Çünkü meleklerle inanma, onlara tapmanın önüne geçmiştir. Watt da, Kur'ân'da ele alınan meleğin, yaratılan varlık olarak ele alınmasını, ilah olarak kabul edilip tapılmasına engel olmak için ele alındığını ifade etmiştir.

5.3. Düşünürlerin Kitap Anlayışlarını Karşılaştırma

Necati Öner ve Hüseyin Atay'a göre vahiy, Allah tarafından Cebrail aracılığı ile insanları bilgilendirmek için gönderilen mesajları içermiştir. Melek dışında, farklı şekillerde de vahyin indiği belirtilmiştir. W. Montgomery Watt'a göre, vahiy bir tecrübe sonucunda ortaya çıkmıştır. Hz. Muhammed'in (s.a.v) derin düşüncelere dalıp yoğunlaşmasından kaynaklı olarak Allah'ın izni ile peygamberin kalbine inmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bu ise, sözün genel içeriğinin dışarıdan geldiğini ortaya koymuştur. Sözün içeriği dışarıdan, Allah tarafından ilham edilmesine rağmen konuşulacak kelimeleri bulmak Hz. Muhammed'e (s.a.v) bırakılmıştır.

Necati Öner'e göre, Kur'ân her çağda insanlara cevap verip ihtiyaçlarını karşılayabilecek özelliktedir. Bu da onun, evrensel bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymuştur. Hüseyin Atay da Necati Öner gibi Kur'ân'ın evrensel olduğunu ifade etmiştir. Watt ise, Kur'ân'ın günümüz şartları ve toplumları ile uyum içinde olmadığını, modasının geçmiş olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle, Kur'ân'ı ancak kendi dönemine uygun bulmuştur. Ona göre, Kur'ân'ın günümüz toplumlarıyla uyum sağlayabilmesi için prensiplerini değiştirmesi gerekir.

Watt, Kur'ân'ın Hz. Muhammed'e (s.a.v) tebliğ edilen her şeyi içerdiğini bilmenin güç olduğunu, bazı bölümlerin kaybolmuş olabileceğini ve Hz. Muhammed'in (s.a.v) dediklerine ekleme yapılmış olabileceğini belirtmiştir. Hüseyin Atay'a göre, ekleme yapılıp çıkarılması, bölümlerinin kaybolması söz konusu değildir. Necati Öner de Kur'ân'a ekleme yapılıp çıkarılmadığını, bölümlerinin kaybolmadığını belirtmiştir. Ancak ayetler üzerinde yapılan yorumların tartışılabilmesini dile getirmiştir.

Kur'ân'ın kendine özgü bir tarzının olduğunu belirten Atay, dinlenmesi için şiirsel bir yapıda olduğunu, dikkat çekmek için kesik harflerle başladığını ifade etmiştir. Watt ise, kesik harflerle başlamasını esrarengiz bulmuştur.

Atay, Kur'ân'ın tekrarlara yer vererek insanların ilgisi çekmeye çalıştığını, taklitçiliğe karşı akli savunduğunu, düşünmeyenleri yerdığını, konu konu değil karışık şekillerde ele aldığını ve bu şekilde daha iyi öğrenilebileceğini ortaya koymuştur. Watt ise, ayetlerdeki bağlantıların kopuk kopuk olduğunu, sıralanışının hatalı olduğunu ve eksik olduğunu belirtmiştir. O, günümüzdeki Kur'ân'ın Hz. Osman'ın heyeti tarafından düzenlendiğini ve Hz. Muhammed'e (s.a.v) tebliğ edilene yakın şekilde ele alındığını belirtmiştir. Bu gelişimi, Kur'ân'ın tutarsızlığı olarak değil, değişen düşünce ve ihtiyaçlara uyum sağlanmak olarak ele almıştır. Yapılan bu değişikliklerin büyük bir fark yaratmadığını dile getirerek Kur'ân'ın tam anlamıyla yeni bir anlayış ortaya koymadığını, Arap halkı anlayışının geliştirilmiş halinin Kur'ân'a uydurularak oluşturulduğunu, Yahudi ve Hristiyan düşüncelerini içerdiğini ortaya koymuştur. Hüseyin Atay'a ve Necati Öner'e göre, böyle bir durum söz konusu değildir.

Watt, Kur'ân üzerine çalışmalar yapılmasını, yeni çizgiler üzerinden gidilmesini ve bunun hem Müslümanlar hem de Müslüman olmayanlar tarafından yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Atay ise, Kur'ân'ın iyi anlaşılıp yorumlanması için yeniden incelenmesi gerektiğini belirtmiştir. Kendisi de Kur'ân'ın iyi anlaşılması adına metotlar öne sürmüştür.

5.4. Düşünürlerin Peygamber Anlayışlarını Karşılaştırma

Necati Öner ve Hüseyin Atay'a göre, peygamberler Allah tarafından seçilen insanlardır. Allah'ın onlara verdikleri mesajları insanlara bildirmekle yükümlüdürler. Onlar da Allah'ın birer kuludur.

W. Montgomery Watt, Hz. Muhammed'in (s.a.v) peygamberliğinin çıkışını o zamanki toplumun sosyal yapısına bağlamıştır. O dönemde halk ticaretle uğraştığından maddi rahatlığa kavuşmuştur. Bu ise, bireyselliğin artmasına ve

manevi sıkıntılara girilmesine sebep olmuştur. Bu gibi nedenlerden dolayı Hz. Muhammed (s.a.v) düşüncelere dalıp belirli tecrübeler yaşamıştır. Tecrübelerini eski peygamberlerle kıyaslayarak peygamber olduğu sonucuna varmıştır. Başka bir deyişle Hz. Peygamber, Yahudilik ve Hristiyanlıkta bulunan peygamberlik anlayışından etkilenmiştir. Bu ise onu, Hz. Muhammed'in (s.a.v) bu gelenekleri sürdürdüğü ve reforme ettiği sonucuna ulaştırmıştır. Ancak şunu da belirtmek gerekir, o Hz. Muhammed'i (s.a.v) büyük bir peygamber ve dini bir lider olarak görmüştür.

5.5. Düşünürlerin Ahiret Anlayışlarını Karşılaştırma

Necati Öner, ahiretin deneyim alanı dışında olduğunu, bu nedenle ispat yöntemleri kullanılarak bu alanla ilgili bilginin elde edilemeyeceğini, yalnızca vahiyle mümkün olduğunu dile getirmiştir. Ona göre, vahyin kaynağı Allah kabul edildiğinden ahirete inanmak ilk olarak Allah'ın varlığına inanmayı, ikinci olarak meleklerin varlığına inanmayı gerekli kılmıştır.

Hüseyin Atay, Ahiret düşüncesini adalet fikrine dayandırmıştır. Dünyada birçok iyilik ve kötülüğün olduğunu ve karşılığının bu dünya da tam olarak verilmediğini, tam olarak verilmesi için Allah'ın adaletinin gerekli olduğunu belirtmiştir. Bu ise, ahiret inancını beraberinde getirmiştir. Atay, buradan yola çıkarak vahyin ulaşamadığı yerlerde de ahiret inancına varılabileceğini belirtmiştir. Bu nedenle, ahiret inancına varmak için Kur'ân'ın var olmasını zorunlu tutmamıştır.

W. Montgomery Watt ise, insanların ticaretten sonra artık eskisi gibi olmadığını, herkesin bireyselleşmeye önem vererek kendini düşündüğünü, başka bir deyişle insanların birbirlerine karşı yapmaları gereken şeyleri yapmalarını, Hz. Muhammed'in (s.a.v) dediklerine uymalarını, toplumda birlik ve beraberliği oluşturmalarını sağlamak adına Kur'ân'ın ahiret kavramını ele alındığını belirtmiştir. Cennet ve cehennemle ilgili sahneler anlatılarak Allah'a inanmayanlara ceza verileceği bildirilmiştir. Böylece insanın yaptıklarından dolayı sorumlu tutulacağı ve karşılığını alacağı düşüncesiyle kendilerini toparlamaları istenmiştir. Bu şekilde Watt,

Hız. Muhammed'in (s.a.v) insanları uyarmasını kıyametin varlığına delil olarak göstermiştir.

5.6. Düşünürlerin Kader Anlayışlarını Karşılaştırma

Özgürlük denilince, İslâm dünyasında kader düşüncesi akla gelmektedir. Necati Öner kaderi iman esaslarından biri sayarken, Hüseyin Atay iman esaslarından biri olarak görmemiştir. Necati Öner, insanda seçme hürriyetinin bulunduğunu, eylem hürriyetinin bulunduğunu ve insanla Allah arasındaki ilişkide insanın sınırlı bir özgürlüğe sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte emir ve yasakların insan özgürlüğüne işaret ettiğini belirtmiştir. Hüseyin Atay da Öner gibi insana irade ve seçme hakkı verip insanı özgür kılmıştır.

Öner, kadere yaratma anlamında çözüm getirmeye çalışmış ve onu belirlenim anlamında ele almamıştır. Allah'ın kanunlarının bulunduğunu ve bu kanunların değişmediğini vurgulamıştır. Atay ise, Kur'ân'da kaderin geçtiğini ve düzen, ölçü, miktar vb. anlamlarda kullanıldığını belirtmiştir. Bu anlamdaki kaderin sünnet-i ilahiye kapsamında olduğunu, bu kanunların hiçbir şekilde değişmediğini ve bunların iradeyle bağlantısının olmadığını ortaya koymuştur. İrade ve kader hiçbir şekilde ilişkilendirilmemiştir. İrade ile imanın bağlantılı olduğu vurgulanmıştır.

Watt ise, İslâm düşüncesindeki hadis ve Kur'ân'dan yola çıkarak yorumlarda bulunmuştur. Kur'ân ile hadislerin zıtlık içerdiğini, hadislerde daha çok fatalistik ifadelerin bulunduğunu, Kur'ân'da ise Allah'ın hâkimiyetine yer verildiğini belirtmiştir. Kur'ân'da ve hadislerde iradenin olduğuna değinmiş ancak daha çok fatalistik düşünceye ağırlık vermiştir. Atay ise, hadislerden yola çıkılarak kaderi iman esaslarından biri saymanın doğru olmadığını belirtmiştir.

5.7. Cebriye ile Düşünürlerin Karşılaştırılması

Necati Öner açısından bakıldığında, Cebriye ile Öner'in düşüncelerinin birbirine uymadığı görülmüştür. Çünkü Cebriye insana özgürlük tanımamıştır. Necati Öner ise,

insana özgür bir irade vermiştir. İrade sorumluluğu, sorumluluk ceza ve mükâfatı, ceza ve mükâfat ise, eylemlerin bir karşılığının bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu nedenle cennet ve cehennemden herhangi birine gidilmesi insanın seçimine bağlanmıştır. Cebriye düşüncesinde ise, cennet ve cehenneme gitmek Allah'ın isteği ile ilişkilendirilmiştir. Çünkü onlara göre her şey Allah'ın takdiri ile yani kaza ve kaderi ile olmuştur. Cebriye buradaki takdir kavramını önceden belirleme olarak ele alırken Öner, insanın niyeti doğrultusunda eğilim göstermesi, Allah'ın ise insanın eğilimi doğrultusunda o eylemi yaratması şeklinde ele almıştır.

Hüseyin Atay, mezhepleri yok saymıştır. Ona göre, mezhepler dini bozmuş, anlaşılmaya engel olmuştur. Atay ile Cebriye karşılaştırıldığında, iki düşüncenin birbirine uymadığı görülmüştür. Cebriye, her şeyin kadere bağlı olduğu söylerken Atay tam aksini ifade etmiştir. Onların ele aldığı kader anlayışını yok saymış, insanın özgür bir iradeye sahip olduğunu belirtmiş ve insana sorumluluk yüklemiştir. Cebriye düşüncesinde ise, her şey Allah'ın elinde olduğundan, her şey doğa yasası düzeniyle devam ettiğinden, insan fiilleri mecâzi anlamda ele alınmış ve insan bir robota çevrilmiştir. Hüseyin Atay da doğa kanunlarını ele almıştır; ancak insana etki etmediğini, yani iradesi ile bir bağlantısının olmadığını dile getirmiştir. Atay'ın alın yazısı olarak gördüğü şey, Cebriye düşüncesindeki gibi değildir. O, alın yazısı olarak ele alınan şeylerin sünnet-i ilahiye kapsamında olduğunu belirtmiştir.

Watt ile Cebriye arasında birebir karşılaştırma yapmayıp Cebriye hakkında ne düşündüğünü belirtmek yeterli olacaktır. Watt'a göre, Cebriye İslâmi olmayan düşüncelere bağlanmıştır. Kaynağını da İslâm'dan önceki düşüncelerden almıştır. Onların bu şekilde düşünmelerini başka bir deyişle, fatalistik düşünceye sahip olmalarını Allah'a verdikleri önemle ilişkilendirmiştir.

5.8. Kaderiyye ve Mu'tezile ile Düşünürlerin Karşılaştırılması

Kaderiyye düşüncesi daha sonradan Mu'tezile düşüncesi içinde eridiğinden karşılaştırmayı Mu'tezile şeklinde ifade etmek yerinde olacaktır. Mu'tezile düşüncesi, Necati Öner'in düşünce yapısıyla benzer noktaları içerse de genel anlamda birbirinden farklıdır. Necati Öner, insanın özgür olduğunu söylemesi bakımından

Mu'tezile ile benzerlik gösterirken, fiilin yaratılması konusunda farklılık göstermiştir. Öner'e göre fiili yaratan Allah'tır. Mu'tezile'ye göre, fiili yaratan insandır. Öner, insanın niyet etmesi, istemesi doğrultusunda Allah'ın fiilleri yarattığını belirtirken, Mu'tezile ise, Allah'ın insana vermiş olduğu güçle yarattığını ileri sürmüştür. Bu ise, insana yaratıcılık özelliği yüklemiştir. İnsana yaratıcılık özelliğinin yüklenmesi, Allah'ın birliğine (tevhid inancına) zarar vermiştir. Ancak onlar, Allah'ın birliğine zarar verdiklerini düşünmeyip, Allah'ın adaleti çerçevesinde olaylara bakmışlardır. Onlara göre, iyilik Allah'tan kötülük ise insandan kaynaklanmıştır. Allah'a asla kötülük yüklememişlerdir. Necati Öner, Mu'tezile'nin aksine, iyilik gibi kötülüğün de Allah tarafından yaratıldığını vurgulamıştır. O da Allah'ın adaletli olduğunu belirtmiştir.

Mu'tezile düşüncesinde kader kabul edilmezken, Necati Öner kaderi kabul etmiştir. İki de insana özgürlük tanımıştır. Ancak Mu'tezile'nin ele aldığı özgürlük, tam/sınırsız bir özgürlüktür. Necati Öner de ise, sınırlı bir özgürlük anlayışı bulunmaktadır.

Hüseyin Atay'ın mezhepleri yok saydığını daha önce de belirtmiştik. Konu ile ilgili karşılaştırmalar çalışmada bulunan fikirler doğrultusunda ele alınmıştır. Atay ile Mu'tezile karşılaştırıldığında, kaderi yok saymaları bakımından benzediği görülmüştür. Ancak Hüseyin Atay, Mu'tezile gibi insana yaratıcılık özelliği vermemiştir. Yaratıcının Allah olduğunu, bir olduğunu, O'na ortak koşulmaması gerektiği belirtmiştir. Atay, kaderi yok saymasına rağmen insana Mu'tezile gibi sınırsız bir özgürlük tanımamıştır. Ona göre, insanı sınırlayan şey, sünnet-i ilahiye başka bir deyişle Allah'ın kanunlarıdır. Ancak bu kanunlar insanın iradesi ile bağlantılı değildir. Bu nedenle Allah'ın kanunlarının, iradeyi etkilemediği ortaya konulmuştur. Bu kanunlar hayatın akışı için gerekli görülmüştür. Mutlak bir özgürlük ancak Allah için söz konusu olmuştur.

Watt ile Mu'tezile arasında birebir karşılaştırma yapmayıp Mu'tezile hakkında ne düşündüğünü belirtmek yeterli olacaktır. Watt'a göre, Mu'tezile siyasi problemlerin bulunduğu bir döneme denk geldiğinden, dönemindeki manevi sorunları gidermek için fikirler ortaya atmıştır. Ona göre, Mu'tezile aslında kaderciliğin temeline dokunmamıştır. Çünkü bu sefer Tanrı değil de insan kendi kaderini yaratmıştır. İnsan

fiilini kendisi yarattığından kötülüğün ve cezanın kaynağı kendisi görülmüştür. Ayrıca insan fiilini kendisi yarattığından, Allah'ın o fiil hakkında bilgi sahibi olmadığı ortaya konulmuştur. Allah'ın yalnızca fiil işlendikten sonra bilgi sahibi olacağı belirtilmiştir. Watt'a göre, Mu'tezile'nin bu şekilde ele almasının temelinde, Allah'a kötülük yüklememek ve O'nun adil olduğunu göstermek yatar. Watt'a göre, Mu'tezile İslâm öncesi çağa uygun görüşler öne sürmüştür.

5.9. Eş'arîlik ile Düşünürlerin Karşılaştırılması

Eş'arîliğin insana özgürlük tanınması için ortaya attığı kesb kavramı ile Necati Öner'in özgürlük anlayışının örtüşmediği görülmüştür. Çünkü Eş'arîliğin ele aldığı kesb kavramı kazanma anlamında kullanılmıştır. Başka bir ifadeyle, fiili irade edenin, yaratanın, fiil olarak meydana getirenin yani gerçek failin Allah olduğu belirtilmiştir. İnsan ise, bu fiilin meydana geldiği yer olarak görülmüştür. Fiil sırf insanda bulunduğundan dolayı insan sorumluluk sahibi kabul edilmiştir. Fiilin yaratılmasında insanın bir etkisi olmadığı için fiile, iki failin (Allah, insan) birden etki etmediği ortaya konulmuştur. Böylece fiillerin mecâzi anlamda kullanıldığı ortaya çıkmıştır. Bu ise, bir bakıma cebr anlamını taşımaktadır. Necati Öner de fiilleri yaratanın Allah olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra insana seçme hakkı vererek özgürlüğün kapılarını açmıştır.

Eş'arîlik insana özgürlük vermek için kesb kavramı ele alsa da fiile bir nevi cebr anlamı yüklediği için Hüseyin Atay'ın bu konudaki düşüncelerine uymadığı görülmüştür. Atay, insanın iradeye sahip olduğunu belirtilerek kader ile bağlantısını koparmıştır. İradenin imanla alakalı olduğunu vurgulamıştır. Eş'arîlik düşüncesinde ise irade konusu tam netlik kazanmamıştır.

Watt, Eş'arîlik ve Maturidîlikle ilgili yorumunu genel olarak ifade ettiğinden düşüncelerine alt başlıkta yer verilmiştir.

5.10. Maturidîlik ile Düşünürlerin Karşılaştırılması

Necati Öner'in düşüncesinin Maturidîlikle uyduğu görülmüştür. Öner, insana özgürlük tanımak için seçme kavramını ele almıştır. Aynı şekilde Maturidîlik de insana özgür irade verebilmek için seçme anlamındaki kesb kavramını ele almıştır. Maturidîliğe göre insan bir şeye niyet etmekte, Allah'ta o insanın niyeti doğrultusunda fiilini yaratmaktadır. Aynı düşünceye Necati Öner'de sahiptir. İkisi de, insana sınırlı bir özgürlük tanımıştır. Yalnızca Öner, kaderin çözümü konusunda Maturidîliğin tam bir çözüm sağlayamadığını belirtmiş ve kendisi yaratma kavramını ortaya atarak çözüm bulmaya çalışmıştır. Netice itibari ile ikisi de kaderin varlığını kabul etmiş ve kaderi iman esaslarından biri olarak ele almıştır.

Hüseyin Atay, kaderi iman esaslarından biri olarak ele almadığından Maturidîlik'ten ayrılmıştır. Fakat insana özgür irade tanınması, sünnet-i ilahiyeyi ele alması bakımından benzerlik göstermiştir.

Watt'ın Maturidîlik ve Eş'arilik ile karşılaştırması yapılmayıp onlar hakkında ne düşündüğü ifade edilmiştir. Watt, Maturidîlik ve Eş'arilik düşüncesinde küçük farkların bulunduğunu, bu farkların yoğun bir şekilde ve geniş bir ölçüde ele alındığını belirtmiştir. Ayrıca kelâmi okulların birbirleriyle rekabet halinde olduklarını, itikatların oluşumunun sadece bir cemiyetin kaynağı olmadığını, mevcut olanın yenilenmesi şeklinde ele alındığını belirtmiştir.

SONUÇ

Filozoflar, politikacılar, kelamcılar vb. birçok düşünür tarafından geçmişten günümüze kadar üzerinde çalışılan bir konu olan özgür irade ve kader meselesi birçok alanda kendini göstermiştir. İslam dünyasında ise kader düşüncesini akla getirmiştir. Kaderin dâhil olması, iman esasları arasında yer alıp almadığı sorusunu gündeme getirmiştir. Kaderin, iman esasları arasında yer alan Allah, melek, kitap, peygamber ve ahiret düşüncesi ile bağlantılı olması bu konuları da ele almayı gerektirmiştir. Her ne kadar kader, İslâm âlimleri tarafından imanın esaslarından biri olarak kabul edilse de kaderi iman esaslarından biri olarak kabul etmeyenler de bulunmuştur.

Allah karşısında insan özgür müdür? Bu özgürlük sınırlı mıdır, tam bir özgürlük müdür? Fiillerin önceden yaratılma/tayin edilme durumu söz konusu mudur? Allah'ın ilmi özgür iradeyi etkilemekte midir? Kaderin iman esasları arasındaki konumu nedir? Kader kavramındaki tanımların yorumlara etkisi nedir? Aşağıda kendi düşünce ve yorumlarına bağlı olarak her bir düşünür açısından bu sorulara yanıtlar verilmiştir.

İnsanın özgür olup olmadığı, özgürlüğün sınırının bulunup bulunmadığı sorusuna Necati Öner'in iki şekilde yaklaştığı görülmüştür. Bunlardan biri, insanın bilgisi dâhilindeki seçme ile sebep arasındaki bağlardır. Diğer, insanın Allah karşısındaki durumudur.

İlk seçenekte, akıl kullanılmıştır. Akıl kullanılarak insanın özüne ulaşmıştır. Bu özlerin doğuştan verili şeyler olduğunu anlamıştır. Doğuştan verilen şeylerin yanı sıra, insanın kendi varoluşunu gerçekleştirme için iradesinin de bulunduğu ortaya konulmuştur. Böylece, akıl kullanılarak hem bilgi dâhilinde insanın sınırlı bir özgürlüğe sahip olduğu anlaşılmış hem de yaratıcı bir varlığa ulaşılması sağlanmıştır.

Yaratıcı varlığa ulaşıldığında, ikinci seçenekte yer alan insanın Allah karşısındaki durumuna bakmıştır. Allah, insana uyması gereken emir ve yasakları bildirmiştir. Eğer din seçilmişse bu emir ve yasaklara insanın uyması gerektiği belirtilmiştir. Ona göre, dinin olması, Allah'ın insanlara emir ve yasakları bildirmesi de seçme hakkının bulunduğunu ortaya koymuştur. İnsan seçme hakkına sahip olmasına rağmen, emir

ve yasaklarla belirli bir sınırla çizildiği için insanın sınırlı bir alanda istediğini yapabileme özgürlüğüne sahip olduğu belirtilmiştir. Böylece Öner'in ele aldığı bu iki seçenek, insanın özgür iradeye sahip olduğunu ve yaratılış gereği insanın o ya da bu şekilde sınırlandırıldığını ortaya koymuştur.

Fiillerin önceden yaratılma/tayin edilme durumuna bakıldığında, fiillerin Allah tarafından önceden tayin edilmediği görülmüştür. Bu nedenle kader fiillerin önceden belirlenmesi anlamında kullanılmamıştır. Bu ise Öner'i, her şeyin kadere bağlı olduğu görüşünden ayırmıştır. O, yaratma kavramını ele alarak hem değişmeyen, doğuştan verili olan şeylerin bulunduğunu hem de insan iradesinin bulunduğunu ve seçim yapabildiğini ortaya koymuştur. Ancak hayatın devam etmesi için gerekli olan Allah'ın kanunlarını ele almayı ihmal etmemiştir. Bu alanda insana irade verilmemiş ve sorumluluk yüklenmemiştir. Bu nedenle bu kanunlar, özgürlük sınırının dışında yer almıştır.

Öner'in ele aldığı mantık, alış ve birinci dereceden zihniyetlerin insanda doğuştan bulunması, Allah'ın kanunları kısmına dâhil edilebilir. Başka bir deyişle, tayin edilen şeylerin aslında insanın özünü oluşturan şeyler ve insan yaşamı için gerekli olan kanunlar olduğu söylenebilir. Öner'e göre, bu kanunlar iradeyi etkilemediğinden fiillerin tayin edilmediği ortaya konulmuştur. İnsanın varoluşunu (beninin oluşması) ortaya koyan ikinci dereceden zihniyetlerde iradenin etkisini görmek mümkündür.

Allah'ın ilminin özgür iradeyi etkileyip etkilemediği sorusuna bakıldığında, Öner bu soruya, Allah'ın ilminin iradeyi etkilemediği yanıtını vermiştir. Ona göre, Allah'ın bilmesi başka şey, O'nun insan fiillerini önceden belirlemesi başka şeydir. Allah'ın bilmesi demek, insanın ne yapacağını önceden bilmesi demektir. Allah geçmişini de geleceği de hep şimdi olarak bilmektedir. Başka bir deyişle, Allah istediği için insan o fiili yapmaz, insan yapacağı için Allah ezeli ilmi sayesinde o fiili bilir. Fiiller belirlendiği zaman insanın iradeye sahip olmayacağı ve seçim yapamayacağı belirtilmiştir.

Hüseyin Atay'a gelindiğinde, o insanın özgür iradeye sahip olduğunu ve bu özgürlüğün sınırlı bir yapıda olduğunu ortaya koymuştur.

Fiillerinin tayin edilip edilmemesi mevzusunda, insan fiillerinin tayin edilmediğini belirtmiştir. O, kaderle iradeyi birbirinden ayırarak kaderin insan fiillerini etkilemediğini ortaya koymuştur. Önceden tayin edilme gibi görülen ayet ve hadislerin aslında Allah'ın kanunları çerçevesinde ele alındığını belirtmiştir.

Allah'ın ilminin insan fiiline etki edip etmediği sorusuna ise Atay, Allah'ın ilminin insan iradesine etki etmediği yanıtını vermiştir. Allah'ın bilmesinin, insana müdahale ettiği anlamına gelmediğini, yalnızca insanın yapacağı fiili önceden bildiği anlamını geldiğini ortaya koymuştur.

Watt'a gelindiğinde o, özgürlük ve kaderi ele alırken özellikle iki soru üzerinden gitmiştir. Biri, Kur'an'a ait olan ilahi hâkimiyet ve insan sorumluluğu arasındaki tezad. Diğeri, İslâm öncesi fatalizm ve Kur'an'da olan yaratıcılık arasındaki tezad. Bu konular onun Allah ve inanç esasları ile ilgili düşüncelerine bakmayı gerekli kılmıştır. İslâm'ın inanç esaslarının yeniden şekillenmesi gerektiğini belirtmiştir. Ona göre, Hristiyanların çoğunluğu insan sorumluluğuna vurgu yaparken, Müslümanların çoğu Allah'ın hâkimiyetine vurgu yapmıştır.

Kaderin iman esasları arasındaki yerine bakıldığında, Atay ve Öner açısından cevap verilmiştir. Atay'ın çıkış noktasının Kur'an'dan olduğu görülmektedir. Özellikle Kur'an'daki iman kavramını inceleyerek kaderin nasıl ele alındığını tespit etmiştir. İncelemeleri sonucunda kaderin iman esasları arasında yer olmadığını görmüştür. Necati Öner'in ise, kaderi iman esaslarından biri olarak kabul ettiği görülmüştür. Aslında bu ikisinin kaderle ilgili düşüncelerinin temel olarak aynı doğrultuda olduğu söylenebilir. Çünkü ikisi de insana özgürlük tanımıştır, ikisi de kaderi Allah'ın önceden belirlemesi adı altında ele almamıştır.

Kader tanımının farklılaşmasının yorumları nasıl etkilediği sorusuna bakıldığında, kadere tayin edilme anlamı yüklendiğinde ele alınan ayet ve hadislerin o doğrultuda yorumlandığı görülmüştür. Bu yüzden ele alınan kaynaklar aynı olsa da -Kur'an ve hadis gibi- yüklenen anlamlar farklılaştığında, yorumlar farklılaşmaktadır. Belirlenim anlamında ele alındığında insan özgür kılınmazken, belirlenim anlamı taşımadığında insan özgür kılınmıştır.

Netice itibari ile bu üç düşünürün fikirlerinden yola çıkılarak onların hem benzer hem de farklı yönlerinin olduğu ortaya konulmuştur.

KAYNAKÇA

ADALIOĞLU Hasan Hüseyin, “William Montgomery Watt ve İlk Devir İslam Tarihine Tarıselci Bakış”, *İslâmî İlimler Dergisi*, yıl:3, sayı:2, Güz 2008, ss.33-46.

ALTUNCU Tuba, *İnsan İradesi ve Kader İlişkisi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2012, 95 s.

ATAY Hüseyin, *Kur'an'da İman Esasları ve Kader Sorunu*, Atay Yayınları, Ankara 2015.

ATAY Hüseyin, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Yayınları, N.Çağatay (Hz), *İslam'ın Evrensel İlkeleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1975.

ATAY Hüseyin, Biyografi, 2015 Copyright, Atay ve Atay, <https://huseyinatay.com/Biyografi.html> (Erişim Tarihi: 21.09.2019).

ATAY Hüseyin, “Kur'an'da İnsanın Doğal Hakları, Müslümanların Durumunu Tespit ve Müslümanlık Kur'an'ın Neresinde?”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, cilt:12, sayı: 2, 1999.

ATAY Hüseyin, Kuran ve Kudsiyet, ss.1-30. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/772/9828.pdf>, (Erişim Tarihi: 26.07.2019).

ATAY Hüseyin, “Tanrı'nın Dini İslam ve Kitabı Kur'ân”, *İstikâmet*, sayı:5, 2013, ss. 5-14.

ATÇEKEN Salih, *Hüseyin Atay'ın Dine Yaklaşımı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008, 130 s.

AYDIN Hasan, “İslam'ın Kılâsik Çağında İnsan İmgesi ve İrade Özgürlüğü Sorunu”, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, cilt: I, sayı: 2, 2008, ss. 49-103.

AYDIN Hayati, “Kur'ân'da İrâde-Azm ve Tevekkül”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, cilt: 9, sayı: 22, 2008, ss. 59-79.

BAYDEMİR Celal, *İbn-i Kemal'in Hayatı, Eserleri ve Kader Anlayışı*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2004, 103 s.

BAYRAKTAR Süleyman, Dönmez İ. Hakan, "Türkiye'de Fikir Hürriyetinin Dünü, Bugünü, Yarını", *İslami Araştırmalar*, cilt:4, sayı:1, Nisan 1990, 98 s.

CİVELEK İbrahim, *Kaza ve Kader İle İlgili Hadislerin İncelenmesi*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana 2006, 134 s.

COŞAR Halil İbrahim, *Kader Anlayışının Kur'an Bağlamında Sosyo-Psikolojik Tahlili*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010, 123 s.

ÇAĞATAY Neşet, ÇUBUKÇU İbrahim Agâh, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1985.

ÇAĞLAYAN Harun, "İslamı Yeniden Anlama" Prof. Dr. Hüseyin Atay, Atay ve Atay Yayınları, Ankara 2013, Kitap Tanıtımı/Book Review, Anemo Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Cilt:2, Sayı:1, Haziran 2014, ss.243-259.

ÇAĞLAYAN Harun, "Kur'an'da İman Esasları ve Kader Sorunu": Kitap Tanıtımı, *Kelam Araştırmaları*, cilt: 11, sayı: 2, 2013, ss.317-328.

ÇALIŞKAN Dilek, "William Montgomery Watt (14 Mart 1909-24 Ekim 2006)", M.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, İstanbul t.y., ss.217-222.

ÇAKMAK Fikrullah, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde "Kader" Kavramı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2007, 149 s.

DOĞRUYOL Hafsa, ERGİNBAŞ Nursel, TATAR Ülkü, Kur'an'da İman Esasları ve Kader Sorunu, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, cilt: 3, Sayı: 1, 2014, ss. 188-194.

DÜZGÜN Şaban Ali, "Kuran'a Dönüşte Öncü Bir İsim: Hüseyin Atay", *Demokrasi Platformu*, yıl:2, sayı:8, Güz 2006, s.252.

ERTUGAY Recep, *W.Montgomery Watt'ın İslam'ın İman Esaslarına Bakışı ve Değerlendirmeler*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2008, s.2.

GENÇ Hafzullah, *Eş'ari ve Cüveyni'de Kader ve İstitaat Kavramları*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çorum 2016.

GÜMÜŞOĞLU Hasan, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2013.

<https://hadeethenc.com/tr/browse/hadith/5954> (Erişim Tarihi: 27.06.2019).

<https://www.kuranikerim.com/kutubi-sitte/11-20.html> (Erişim Tarihi: 6.08.2019).

<https://www.kuranikerim.com/kutubi-sitte/4800.html> (Erişim Tarihi: 20.03.2019).

<https://www.kuranikerim.com/kutubi-sitte/4810.html> (Erişim Tarihi: 15.03.2019).

<https://www.kuranikerim.com/kutubi-sitte/4820.html> (Erişim Tarihi: 7.02.2019).

IŞIK Harun, *Maturidi'ye Göre Kaza ve Kader*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri 2011, 150 s.

IŞIK Kemal, *Mutezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1967.

İNAM Ahmet, *Necati Öner ile Mülakat*, Ankara 2011, s.1.
http://www.phil.metu.edu.tr/sites/default/files/Necati_Oner.pdf, (Erişim Tarihi: 5.07.2019).

KABAKCI Ersin, “W. Montgomery Watt'ın Kur'an'a Yaklaşımına Genel Bir Bakış”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.17, sayı:34, 2018, ss.573-597.

KAHRAMAN Hüseyin, W. Montgomery Watt'ın İslâm ve Hadis Algısı Bağlamında “Tanrı Sûretinde Yaratılma” isimli Mâkalesinin Tahlîl ve Tenkîdi, *Marife*, yıl 6, sayı 1, Bahar 2006, ss.169-194.

KARABULUT Şükran, (2008). *Ebû Hanîfe'nin Kader, İnsan Fiilleri ve Büyük Günah Hakkındaki Görüşleri*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2008, 63 s.

KARAGÖZ İsmail, *İman İlmihali*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2013.

KARAGÖZ Nail, “Allah’ın İradesi ve Kötü Fiiller”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 6, sayı: 2, 2006, ss. 191-216.

KARGIN Hasan Hüseyin, Descartes’in Tanrı Anlayışı, *Eğitim Dergisi*, sayı 55, Temmuz 2007, <http://www.egitirim.gen.tr/tr/index.php/arsiv/sayi-51-060/sayi-55-temmuz-2018/1017-descartes-in-tanri-anlayisi> (Erişim Tarihi: 23.09.2019).

KAZANÇ Fethi Kerim, “İslâm Kelâmında İnsan Fiileri Bağlamında Kader Anlayışı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, cilt: VII, sayı: 4, 2007, ss. 125-212.

KILAVUZ Ahmet Saim, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, Hayrettin Karaman, Ali Bardakoğlu, Yunus Apaydın, Ahmet Saim (Ed), *İlmihal I İman ve İbadetler*, Ankara 2012.

KILIÇ Recep, Necati Öner ile “Düşüncelerin Gelişim Seyri” Üzerine Yapılan Mülakât, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Necati Öner Armağanı, Cilt: XL, Ankara, ss. 9-13.

KİLSEDAR, Neşe, *Necati Öner’in Mantık Bilimine Katkıları*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010, ss.76.

KORLAELÇİ Murtaza, Necati Öner’in Hayatı, ss. 45-78. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/743/9479.pdf>, (Erişim Tarihi: 30.09.2019).

KÖZ İsmail, “Necati Öner’in Biyografisi”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 40 (Prof. Dr. Necati Öner Armağanı), Ankara 1999, 7 s.

KÖZ İsmail, Necati Öner, *Biyografya-Türkiye Ünlüleri İnternet Ansiklopedisi*, <http://www.biyografya.com/biyografi/21564>, (Erişim Tarihi: 21.03.2019).

KÜSKÜ Davut, *Kur'an'ın Kader Konusuna Bakışı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, 144 s.

MAAN Bashir, Alastair McIntosh, “*The whole house of Islam, and we Christians with them...*”: *An interview with "the Last Orientalist"*, 2000, ss.8-11. <http://www.alastairmcintosh.com/articles/2000-Montgomery-Watt-Interview.pdf> (Erişim Tarihi: 30.09.2019).

MARULCU Hasan Tevfik, *Mu'tezile Ekolünün Tanrı-Alem-İnsan Görüşlerinin Oluşumunda İlkçağ Felsefesinin Etkileri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2002, s. 40.

METİN Perihan Babür, *Spinoza ve Özgürlük*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2015, s.124.

ÖNER Necati, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, M.E. Basımevi, İstanbul 1995.

ÖNER Necati, *İnsan Hürriyeti ve İslam*, Kutlu Doğum Haftası 12-17 Ekim 1989, Diyanet Vakfı Yayınları, 1990, ss.154-158. http://isamveri.org/pdfdr/D01372/1990/1990_ONERN.pdf, (Erişim Tarihi: 12.05.2019) .

ÖNER Necati, *İnsan Hürriyeti*, Vadi Yayınları, Ankara 1987.

ÖNER Necati, *Stres ve Dini İnanç*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.

ÖZCAN Hıdır, Batı'da Hz. Muhammed İmajı (Watt Örneği), *Diyanet İlmî Dergi*(Özel Sayı), 2003, ss. 298-306.

ÖZKAN Mehmet Şükrü, Varoluş-Öz İlişkisi Bağlamında Tanrı'nın Varlığı Problemi “Sartre Örneği”, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 3. *Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi*, 2018 Mardin, ss.110-120.

SİNANOĞLU Abdülhamit, “İmam Mâtürîdî'nin Düşüncesinde İnsan Hürriyeti Sorunu”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 15, sayı: 30, 2016, ss. 249-267.

TOKU Neşet, *İslam Felsefesine Giriş*, Çizgi Kitapevi, Konya 2015.

ÜNVERDİ Veysi, “Mâtürîdî'de İnsanın Sorumluluğu”, *Usûl*, sayı:20, 2013, ss.47-80.

QAYAM Razia, *A Critical Study of William Montgomery Watt's Contribution To Islamic Studies*, Abstact Thesis Submitted fort he award of the Degree Of Doctor of Philosophy in Islamic Studies, Department of Islamic Stdies Aligarh Muslim University Aligarh, İndia 2012, ss.324.

WATT W. Montgomery, *Hız. Muhammed Mekke'de*, (Çev: M.Rami Ayas, Azmi Yüksel), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları no:175, Ankara 1986.

WATT W. Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (Çev: Ethem Ruhi Fığlalı), Sarkaç Yayınları, Ankara 2010.

WATT W. Montgomery Watt, *İslam Nedir*, (Çev: Elif Rıza), Birleşik Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 1993.

Watt W. Montgomery, *Kur'an'a Giriş*, (Çev: Süleyman Kalkan), Ankara Okulu, Ankara 1998.

WATT W.Montgomery, *İslamın İlk Dönemlerinde Hür İrade ve Kader*, (Çev: Arif Aytekin), Bereket Yayınları, İstanbul 2011.

WATT William Montgomery, *Kur'an ve Yüce Tanrı*, (Çev: Süleyman Akkuş), Dini Araştırmalar, cilt:8, sayı:23, ss.299-304.

YAZIR Elmalılı M. Hamdi, *Kur'ân-ı Kerim Meali*, sadeleştiren: Abdülkadir Dedeoğlu, Tuğra Yayıncılık, 6.Baskı, İstanbul 2010.

YILDIZ İlhan, *İmam Gazali ve Yaratılış Gerçeği*, Astana Yayınları, Ankara 2014.

YILMAZ Sabri, *Elmalılı Tefsirinde Kader Problemi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1997, 68 s.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Damla DEMİR
Doğum Yeri	Ardahan
Doğum Tarihi	10.10.1991

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Fakülte	Edebiyat Fakültesi
Bölüm	Felsefe

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	YÖKDİL (65)
Korece	Temel Seviye

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	-
Görevi/Pozisyonu	-
Tecrübe Süresi	-

KATILDIĞI

Kurslar	Ankara Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Uygulama ve Araştırma Merkezi (Tömer) Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Dil Öğrenme Merkezi (Dil Eğitimi ve Araştırma Merkezi /Tömer)
Projeler	-

İLETİŞİM

Adres	Atatürk Mah. Değirmen Sok. 31/9 Merkez/ARDAHAN
E-mail	damlademir1928@gmail.com